Կեանք եւ արուեստ

Բ. պրակ

059
Կ-57

06 JUN 2009

1777

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ
ՏԱՐԵԳԻՐՔ
Բ. ՏԱՐԻ 1932.
"Chanth"
ARTS & LETTRES
94, Rue Lafayette
PARIS
Vaë

Շուտով մամուլին պիտի յանձնուի

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՏԱՐԵԳԻՐՔԻ

Գ. ՏԱՐԻՆ - 1933

ԼՈՅՍ ՉԻ ՏԵՍԱԾ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ ՉԵՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՒԻՐ

ԲԱՑԱՌԻԿ ԶԵՂՉ

Անոնք որ կը փափաքին ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏի Ա. Տարին ունենալ (որ կ'արժէր 40 Ֆրանք կամ 2 տոլար) Բ. հատորին հետ կրնան ստանալ վարչութենէն, վճարելով միայն 50 Ֆրանք:

Կը խնդրուի մեր ընթերցողներէն եւ գործակալներէն, թիւրիմացութեան եւ յապաղումներու տեղի չի տալու համար, իրենց թղթակցութիւնները կամ հաշիւները անպայման ղրկել

ՄԵՐ ՀԱՍՑԷԻՆ ՄԻԱՅՆ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏի խմբագրութեան եւ վարչութեան ընդհանուր հասցէն է՝

M. & M. BARSAMIAN
94, Rue Lafayette, 94
PARIS (10e)

Chèques Postaux : Paris 1495-86

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

“Chanth”
ARTS & LETTRES
94, Rue Lafayette
PARIS

493
059
Կ-57

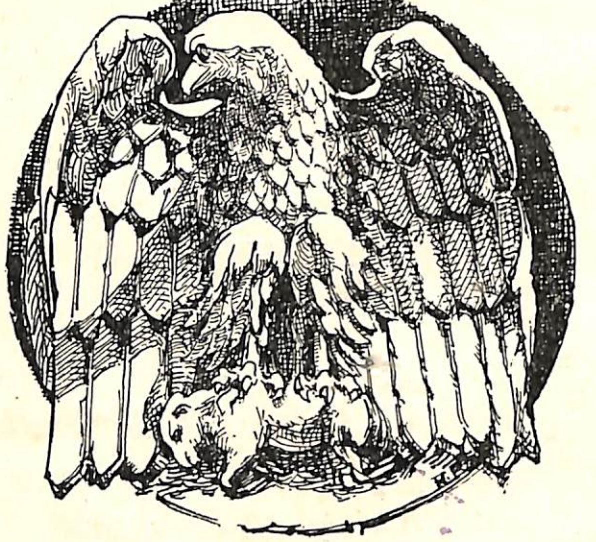

Գծ. Հ. Գ.

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Բ. ՏԱՐԻ

1932

Editions «CHANTH»
94, Rue Lafayette, PARIS (10e)

1177 1177

20 MAY 2013
13862

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ. — Վ. Ռ. ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Մ. ԵՒ Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — «ՄԱՍԻՍ» ՓԱՐԻԶ

Հայաստանի
1014 - 98

ՄՈՒԽԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ...

ՎԱՂՈՒԱՆ ՀԱՅ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Անոնք մենէ լաւագոյն՝ և մանաւանդ՝ մենէ ահարկու պիտի ըլլան. կարմիր մտաւորականներ։

Եղեռնի կաղամարին մէջ պիտի թաթխեն իրենց գրիչը և արիւնի մելանով պիտի գրեն իրենց արձակն ու բանաստեղծութիւնը։ Անոնք գեղեցիկ ու հրէշային պիտի ըլլան, աւելի սարսափեցուցիչ քան Եսայի ու Եզեկիէլ, որովհետեւ այդ հսկայ տեսանողներէն հարիւրապատիկ աւելին տառապեցան և ընդվզեցան։

Սիամանթօներ ու Դանիէլ Վարուժաններ Հայ Նահատակութիւնը երեւակայեցին ու գծագրեցին. վաղուանները Հայ Նահատակութիւնը ապրեցան և պիտի լուսանկարեն։

Ահռելիօրէն սոսկալի պիտի ըլլայ վաղուան հայ գրականութիւնը։

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

(Անտիպ)

Դեկտ. 1918

ՎՇՏԱԿԻՐՆԵՐՈՒ ՀԱՍՑԷԻՆ

Կեանքի գերագոյն իմաստութիւնը՝ առաւելագոյն և յաճախագոյն պարագաներով զբաղիլն է:

Կեանքը որուն անբաժին փարած ենք, վիշտերու շարայարութիւն մըն է. վայելք կրնան բացառութիւն համարուիլ:

Աշխարհը ուր կ'ապրինք, կատարեալ Վայոց Ձոր մըն է. փորձառութիւնը կը կառավարէ, և երկրայութեան տեղի չթողուր:

Կեանքի իմաստութիւնն ուրեմն մեզ կը յորդորէ աւելի վիշտերով զբաղիլ, վիշտերը գնահատել, վիշտերէն օգտուիլ գիտնալ:

Վիշտեր աւելի ժիր, աւելի մտադիր, աւելի արթուն, աւելի գործունեայ կ'ընեն մեզ. յաջողութիւն և վայելք կը թուլցնեն:

Վիշտեր մեզ իրարու մօտենալու կը մղեն, միութեամբ զօրութիւն կազմելու կը յորդորեն. յաջողութիւնք և վայելք գժտութեանց դուռ կը բանան:

Վիշտեր սաէպ, իրենց չափաւորութեան մէջ, մեծագոյն փորձանքներէ զերծ մնալու պատճառ կ'ըլլան. վայելք սովորաբար փորձանքներ կը հրաւիրեն:

Վիշտերու և զրկանքներու դպրոցով պատրաստուած անձեր, իրենց և ուրիշներու համար արդիւնաւոր կ'ըլլան, վայելքներով և դիւրութիւններով դաստիարակուածներ մարդկային ընկերութեան ցեց կը դառնան:

Վիշտեր փորձաքարներ են իւրաքանչիւրին արժէքին և արժանիքին. օգտակար են թէ գործածել գիտնաք: Կորստաբեր են թէ չգնահատեցիք ու չգործածեցիք:

Վիշտերու հանդէպ յուսաբեկ անգործութիւնը ձեռքերը կը կաշկանդէ:

Վիշտերու մասին յոռետես գնահատումը միտքերը կը խանգարէ:

Վիշտերու պարագաները քննել ու գննել չգիտնալը, մեզ ապիկար կը դարձնէ:

Միտք հանդարտ, սիրտ անխռով, աչք շրջահայեաց, ընթացք հաւասար, պէտք է ըլլան բոլոր կեանքի մէջ:

ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ ԵՐԲ ԱՆՏՈՆԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆ ԷՐ

Հ. Եփրեմ Նալբեան, Հ. Դաւիթ Զրաճեան, Հ. Բ. Իփէքճեան, Հ. Օրմանեան, Հ. Եղիշէ Թէոդոսեան, Հ. Ռափայէլ, Գեր. Սուքիաս, Հ. Սերոբէ Ճանըմեան, Հ. Ս. Սարըեան:

Աւելի վիշտերէ պիտի օգտուինք քան վայելքներէ. աւելի դժուարութիւններ քան թէ դիւրութիւններ պիտի առաջնորդեն մեզ ի լաւն և ի լաւագոյնն:

Այս է եղեր իմ համոզումս. այս ըլլայ ձեր ալ համոզումը. ուստի շարունակ որոճացէք սա համառօտ տողերը.

1. Ոչ ամէն վիշտ
վընաս է միշտ.
Չի յաճախ ճիշդ
ցաւոց է ռիշտ:

2. Վըշտաց հետ հեշտ
Զապրիս ապրկեշտ.
կեանքիդ դէմ շեշտ
Տաս հըրաժեշտ:

3. Այր բարեպաշտ
վըշտաց թէ վաշտ
Զինքն առնես յաշտ,
գիտէ տեմնալ հաշտ:

4. Վըշտօք երբ կուշտ
Լինիս անշուշտ,
Յայս դարձո՛ւր ուշդ
Ամբողջ ուրուշտ:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԾԱՆՕԹ.— Օրմանեան սրբազան երբ հիւանդ պառկած էր, անկողինէն այլեւս չելլելու համար, Մերուժան Պարսամեանի խնդրանքին վրայ եւ անոր օգնութիւնովը այս տողերը գրած է իր Յիշատակարանին մէջ, 1918 Սեպտ. 14 ին: Այս էջը որ անտիպ է, վերջին գրութիւններէն մէկն է մեծանուն եկեղեցականին: Հետեւաբար կրկնապէս արժէքաւոր:

Ֆիլիպէ, 11/24 Հոկտեմբեր 1905

Սիրելի եղբայրակից,

Որքան ալ անձնապէս անծանօթ ըլլանք մէկ-մէկու, մաքի եղբայրութիւնը առիթ և համարձակութիւն կուտայ ինծի չի նկատելու պայմանադրական սովորութիւնները և գրելու ձեզի՝ արդէն ծանօթի մը պէս: Անկէ շատ առաջ հաճոյքով կը հետեւէի «Արեւ. Մամուլ»ի մէջ ձեր յօդուածներուն և երբ անցեալ տարի Իզմիր հասայ՝ ցաւով իմացայ ձեր մեկնումը, քանի որ մեր ազգային զարգացման շարժումը ո՛ւժ մըն էր որ կորսնցուցած կ'ըլլար ձեզմով:

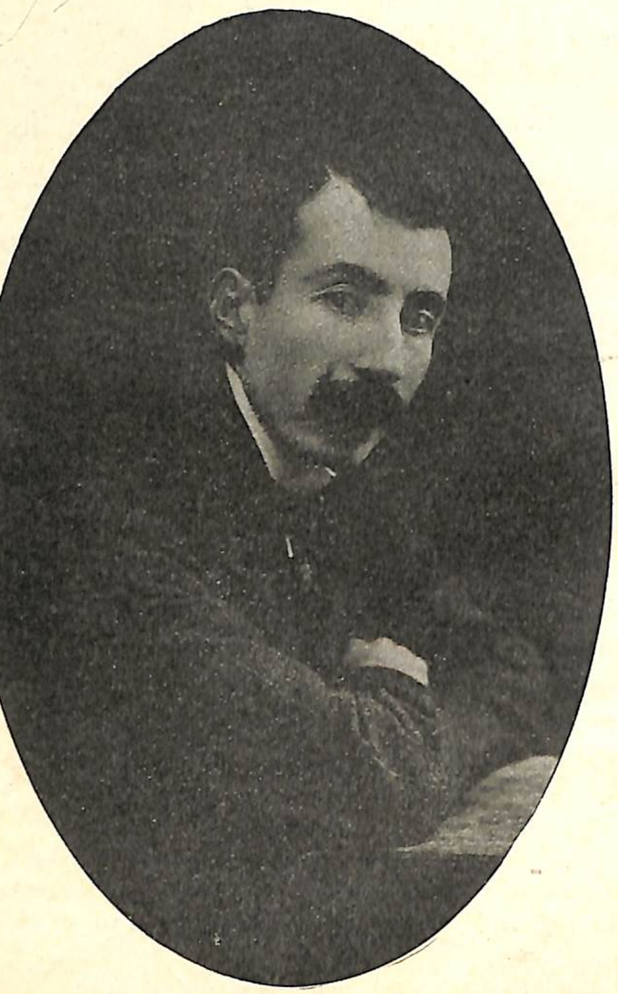

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Երկրի վանողական պայմանները ստիպեցին որ մենք ալ բռնենք ուրիշներու ճամբան և գանք սալարուինք այս օտար անկիւններէն մէկը: Ու հոս, մտածումս եղաւ հաստատել լրագիր մը՝ «Ռազմիկ» անունով՝ որ լրջօրէն զբաղուի մեր հանրային պահանջներովը, ցաւերովը ու դաստիարակութեամբը, տրամագծապէս շեղելով մեր մինչեւ հիմա արտասահմանեան թերթերու հետեւած քինախնդիր, կրայոյզ ու թեթեւ ընթացքէն: Բաղձանքս է որ մեր թերթը — որուն առաջին

թիւը լոյս կը տեսնէ քանի մ'օրէն — բաւարարութիւն տայ մեր ժողովուրդին բոլոր դասակարգերուն. իր առաջնորդող մտածումներուն հետ ունենայ նաեւ տեւական բաժին մը՝ գրական, տնտեսական, գիտական ու քաղաքական ուսումնասիրութեանց: Ի հարկէ շատ իրաւամբ կրնաք մտածել թէ այսքան բարդ ու օգտախնդիր ծրագիր մը յաջողութեամբ գործադրելու համար՝ մէկ մարդու մը ջանքերը բաւական չ'են, այս իսկ պատճառով՝ նպատակս է արտասահմանի մէջ ցրուած կարող հայ երիտասարդութիւնը մտաւորապէս հաւաքել աշխատիմ «Ռազմիկ»ի շուրջը ու մեր թերթը անոնց գործունէութեան տրամադրութեանը տակ դնեմ:

Ուրախութիւն մըն է ինծի հաւատալ թէ գէշ ընդունելութիւն պիտի չի գտնէ առաջարկս ձեր քով և թէ դուք առաջինը պիտի ըլլաք «Ռազմիկ»ը պատուելու ձեր աշխատակցութեամբ: Կրնաք ձեր նախասիրած ճիւղերէն՝ մասնաւորապէս գիտական, առեւտրական ու տնտեսական խնդիրներու շարք մը առարկայ ընել ձեր ուսումնասիրութեանց, որոնք դիւրամատչելի լեզուով մը հասկնալի ըլլան հանրութեան, այսինքն ժողովրդականացած ըլլալու առաւելութիւնն ունենան: Ասոնցմէ զատ՝ այնքան սիրով պիտի ընդունէինք անգլիերէն լուրջ թերթերու կամ հանդէսներու մէջ երեւցած հայկական խնդիրը շօշափող յօդուածներու թարգմանութիւնը կամ ծանօթացումը:

Յուսալով որ ձեր ծանրազբաղ վիճակին մէջ միշտ «Ռազմիկ»ի համար տրամադրելի վայրկեաններ պիտի կրնաք գտնել, կը խնդրեմ որ ընդունիք յարգալից մեծարանքներս ու սրտագին համակրութիւններս:

Ձերդ

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԾԱՆՕԹ.— Մեծանուն գրագէտ Ռուբէն Զարդարեանի այս անտիպ նամակը ուղղուած է մեր աշխատակից Տիար Մ. Տէրպէտէրեանի:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ո՞վ կուլայ այսպէս խշտեակիս շէմքին.
— Քո՛յր, դարի՛պն է, բա՛ց...

Կմա՛խք մը կ'անցնի դուրսէն լալագին.
— Սո՛վն է, դուռըդ բա՛ց...

Տապա՞րն է ջախջախ դրանըս կուրծքին.
-- Ջա՛րդն է, դուռըդ բա՛ց...:

Ռ. ՍԵՒԱԿ

Հայ գրական-ընկերային շրջանակներու մէջ մեծապէս սիրուած և նոյն գաղափարներով և զգացումներով տոգորուած այս համակրելի ու ներդաշնակ զոյգին հանդէպ՝ բախտը վատ և անգութ գտնուեցաւ: Եղեռնը իրենց երջանկութիւնը խաչաձեւեց:

ԺԱԳ ՍԱՅԱՊԱԼԵԱՆ

Փայլակ 1915 Ապրիլ 11ի զոհերէն մէկը եղաւ. իսկ Էտըլ-վայս, իր անհուն ցաւին և յուսահատութեան մէջ վիրաւոր, 1925 Մարտ 8ին իր աչքերը փակեց, դեռ երիտասարդ, բայց արդէն ներքին պայքարէն պարտասած:

Փայլակ բազմաթիւ յօդուածներ ստորագրած է ժամանակակից թերթերուն մէջ եւ առանձին գիրքով հրատարակած է՝ Առաջին սէրը (1906), Ներաշխարհ, բոցեր եւ ընկ. (1910) եւ Այրիախնամ Յանձնաժողովի տեղեկագիրը (1912): Թարգմանած է Քօնըն Տօյլի Մեծ Ստուերը, Ուէլսի Տօքթ. Մօրօի Կղզին, ինչպէս նաեւ Հայնէի ու Ռօլինայի լաւագոյն քերթուածները, որոնք անտիպ կը մնան, իր ինքնագիր Արեւելեան Երգերուն հետ:

Էտըլվայս՝ ծայրայեղօրէն փափուկ նրբազգածութիւնով մը օժտուած, իր արձակներուն և քերթուածներուն մէջ ցոյց տուած է դիւրազգած իտէալապաշտ հոգի մը: Իր բազմաթիւ թարգմանութիւններէն իբրեւ գիրք լոյս տեսած է միայն Ժիփի Կապուտիկը (1910): Մեր մօտ անտիպ կը մնան իր օրագրի գեղեցիկ էջերը:

Ի ԶՈ՛ՒՐ

Ի զո՛ւր է ըսել ցայգաթիթեռին.
— «Խո՛յս տուր ճրագէն, թեւերդ կ'այրին.»
— «Ես լոյսին կ'երթամ, պիտի ըսէ ան,
«Ի՛նչ փոյթ թէ բոցն է անկէ անբաժան:»

Ի զո՛ւր է ըսել սիրակէզ սրտին.
— «Թո՛յն կայ յատակը սիրոյ գաւաթին.»
— «Լա՛ւ է խմել ու արբշիռ մեռնիլ՝ քան
«Պապակէն խամրիլ, պիտի ըսէ ան…:»

16 Յունիս 1913 ՓԱՅԼԱԿ
(Անտիպ)

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿ

1915. Ապրիլ 11. Մահուան ու սարսափի գիշեր, ինչպէ՛ս կ'անիծեմ դաւաճան մթութիւնը՝ ուր մեծ եղեռնը գործադրուեցաւ…

ԱԳԱՊԻ ՍԱՅԱՊԱԼԵԱՆ

Չորս տարի, չորս դա՛ր անցեր են արդէն ու իմ վի՛շտս այսօր աւելի խորունկ է, աւելի արիւնոտ…

Այս գիշեր, մեն մինակ կ'ուզեմ հսկել ու իմ տառապանքիս հետ դէմ առ դէմ, կ'ուզեմ զգալ սրտիս կաթիլ կաթիլ արիւնիլը…

Մեծ սէրերուն՝ մեծ ալ տառապանքներ. տառապէ՛, սի՛րտս, տառապէ՛ մինչեւ այն օրը որ ալ չի կարենաս տոկալ, ու չապրելուն երջանկութիւնը տաս ինծի…

Վերյիշումը՝ այդ սարսափի օրուան, Ապրիլ 11ի մռայլ գիշերուան, կը խեղդապարէ զիս… Չորս տարի, չորս դա՛ր ապրեր եմ ու այս գիշեր կ'զգամ թէ որչա՛փ ծերացեր, ուժասպառ եղեր է սիրտս, սի՛րտս, որ քուկդ էր, ի՛մ սիրելիս…

Այս գիշեր կ'ուզե՛մ հսկել մինակ, իմ տառապանքիս հետ. երբե՛ք աւելի դառնօրէն, աւելի՛ յուսահատօրէն չեմ զգացեր կեանքին տանջանքը՝ որքան այս գիշեր…

Այս գիշեր, իմ բոլոր էութիւնս սեւերու մէջ է ու կեանքը կը սարսափեցնէ զիս. ու վա՞ղը, ինչպէ՛ս շարունակել կեանքը. ա՜հ, ինչպէ՛ս յոգներ եմ, ինչպէ՛ս յոգներ կեանքէն… Ապրի՞լ. ի՞նչ բանի համար. զգա՞լ. ինչո՞ւ համար. գլուխս կ'այրի…

Ապրիլ 11. մղձաւանջի գիշե՛ր. ինչպէ՛ս կ'անիծեմ քու մռայլ հոգիդ. ինչպէ՛ս կրցար գոյութիւն ունենալ դուն իմ ոսկի օրերուս բաժակին մէջ…

Ապրիլ 11. մեռելական զանգակներուն մռայլ հնչիւնը ունիս ինձ համար. չէ՞ մի որ քու թունաւոր շունչդ վայրկեանի մը մէջ սառեցուց իմ երջանկութիւնս…

Ապրիլ 11. մինչեւ վերջին շունչս, այդ 11ը, ահազանգի մը պէս պիտի հնչէ ականջներուս, ու հոգեվարքիս՝ եթէ շրթունք-

ներս մրմնջեն, ա՛դ պիտի ըլլայ իրենց վերջին բառը...

Տառապանքներուն տառապանքը կ՚ապրիմ ես այս գիշեր. անյուսութեան անդունդին վրայ հակած՝ ոտքերուս տակ կ՚զգամ հողը որ խոյս կուտայ...

Տառապանքս ա՛յնքան խորունկ է որ ես իսկ կը սոսկամ անոր անյատակ խորութիւններէն...

Մեծ սէրերուն՝ մեծ ալ տառապանքներ. տառապիլը քու ճակատագիրդ է, սի՛րտս. բայց այս խօլ վազքով, մինչեւ ե՞րբ, մինչեւ ե՛րբ պիտի տոկաս...

Սի՛րտս, դարեր ապրեցար, ա՛լ դադրէ՛ տրոփել. բաւական չե՞ս գտներ այսքան ապրիլը, ա՛յսքան տառապիլը, սի՛րտս, ա՛լ կանգ առ, ա՛լ կը բաւէ...

ԷՏԼՎԱՅՍ

1919 Ապրիլ 11 ի գիշերը
(Անտիպ)

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Մոռնալու համար կեանքն ու իր բիւր պատրանքները, սլացիր դէպի զենի՛թ։ Հասի՛ր մինչեւ Սիրիուս կամ Վէկա ու մեր արեգակնային դրութիւնը՝ անհունին մէջ մշտապատ շամանդաղի մը պիտի վերածուի։ Ու հիմակ՝ որոնէ՛ այդ հեռաւորութեան մէջ երկրագունդը, մեր ովկեանները, անդունդներն ու բարձունքները, մեր երազները, յոյսերն ու արցունքները։ 17 տարիներու մենութեան շրջանին՝ ես հասա՛յ այդ անծանօթ ու ահաւոր բարձունքներուն։ Ամէն ինչ անհետացա՛ւ նայուածքիս ու սրտիս, մեծութիւն, փառք ու ժպիտ, ամէն ի՛նչ քեզմէ՛ ի զատ, իմ ցաւատա՛նջ Հայրենիք։

Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

31 Յունուար 1921
Նէօյլի
(Անտիպ)

ԿԱՊՐԻԷԼ ՊԸԼՕ յայտնի արուեստագէտը, տարիներ առաջ, երբ Տօրեանի ուրուագիծը կը պատրաստէր, միտքէն չէր կրնար անցընել թէ եղերական վախճան մը պիտի ունենար իր բարեկամը, եւ չէր կրնար նաեւ երեւակայել թէ ինքն ալ պիտի հասնէր արդի եզական դիրքին։ Ֆրանսական թերթ մը կը յայտարարէ թէ Մէրքիւր տը Ֆրանս Տօրեանի քերթուածները պիտի հրատարակէ, ծանօթ գրագէտի մը նախաբանով։ Վիեննայէն իր եղբայրը՝ Զ. Սուրէնեան կը հաւաքէ միւս կողմէն Տօրեանի անտիպները, հատորով մը լոյս ընծայելու համար։

ԱՐՄԷՆ ՏՕՐԵԱՆ

STANCES A L'INCONNUE

Comme un clocher ému jette ses pleurs d'airain
Aux quatre vents du ciel, insouciants et sereins,
Implorant la suprême et dure Providence,
De même — éparpillées comme des grains d'encens —
O ma vierge sans nom! ces syllabes de sang
T'implorent dans la nuit où languissent mes stances.

Dois-je encore l'attendre? — Après avoir erré
Par les cités, par les ruines, par les forêts
Et les cimetières sombres,
Poursuivi, sans faiblir, ton mirage fuyant
Par les sables en feu, et le glauque océan,
Les monts neigeux, les vaux pleins d'ombre;

Après avoir vingt ans ainsi pérégriné
Sans repos, sans sommeil, pèlerin passionné
De tant d'impossibles contrées,
Questionné les zéphyrs pour entendre ta voix,
Oh! réponds! dois-je encor repartir cette fois
Sans l'avoir rencontrée?

Toi, dont j'ignorerai le nom, viens! Tu seras
Ma chaste Béatrix, mon Agnès, ma Laura.
Et, pareil à Ronsard qui célébrait Hélène,
A Vigny qui chanta la divine Eloa,
Je veux, ô Inconnue, graver de mes doigts las
Ton nom sur le fronton des époques lointaines.

(Le Divan de Leïla) Avril 1913. (Անտիպ)

A. DORIAN

ԷՄԻԼ ՎԵՐՀԱՐԸՆԻ "ԲԱՐՁՐԱՍԼԱՑ ԲՈՑԵՐԸ"

Հետագայ երկու քերթուածները քաղուած են պելժ մեծ բանաստեղծին Les Flammes hautes (*Բարձրասլաց բոցերը*) *հատորէն որ անոր մահուընէն անմիջապէս յետոյ հրատարակուեցաւ,* 1917 *ին: Վերհարըն այդ քերթուածներու շարքը գրած էր պատերազմէն առաջ եւ հատորին փորձերն իսկ՝* 1914 *ի ամառը՝ սրբագրած էր, երբ Պելճիքան Գերմանացիներէն գրաւուելով՝ բանաստեղծը այդ փորձերն ու ձեռագիրը Պրիւսէլ թողլով Ֆրանսա ապաստանեցաւ: Չէ մոռցուած այն փրոփականտի սքանչելի դերը զոր ան կատարեց Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ մէջ ի նպաստ իր մարտիրոս երկրի դատին. Համամարդկային իտէալներ երգող քերթողը որ Եւրոպայի արդիական մեծագոյն բանաստեղծը կը համարուէր, պատերազմին արհաւիրքներուն հանդէպ՝ բուռն հայրենասէր մը դարձաւ, եւ Ֆրանսայի ու Անգլիոյ մէկէ աւելի քաղաքներուն մէջ գնաց բանախօսութիւններ արտասանել գերման զինամոլ բռնակալութեան դէմ բողոքելու, իր երկրին ազատագրումը պահանջելու համար: Այդ բանախօսութիւններէն մին Հավրի մէջ կատարելէ ետքն էր որ, երբ՝ յոգնած եւ ուժասպառ՝ ուզելով նոյն իրիկունն իսկ Փարիզ դառնալ՝ կը շտապէր բարձրանալ շոգեկառքը որ մեկնելու վրայ էր, սահեցաւ եւ ինկաւ շոգեկառքին անիւներուն տակ ու ջարդուփշուր եղած հոգին աւանդեց:*

Պատերազմին նուիրուած իր դիւցազնաշունչ հոյակապ քերթուածները զոր գրեց Փարիզ, Les ailes rouges de la guerre (Պատերազմին կարմիր թեւերը) *տիտղոսով հատորի մը մէջ լոյս տեսան իր մահէն առաջ: Այդ հատորին քանի մը տողերուն մէջ իր խաչուած հայրենիքին հետ յիշատակուած է նաեւ Հայաստանը. Վերհարըն ազնիւ բարեկամ մըն էր հայ ժողովուրդին եւ զանազան առիթներով իր սրտագին բարեկամութեան ապացոյցները տուած էր:*

Mercure de France *հրատարակչական տունը, որ* Les Flammes hautes *հաւաքածոյին ամբողջ բնագիրն ունէր շարուած, հրատարակեց զայն առանց Պելճիքայի ազատագրումով սրբագրուած փորձերը ձեռք անցնելուն սպասելու: Այդ երկու հատորները վերջին արտադրութիւնները եղան վեհոգի բանաստեղծին, եւ անոնք, մանաւանդ* Les Flammes hautes *հատորը, կերպով մը անոր քերթողական կտակը կը ներկայացնեն:*

Փարիզ 1931 Ա. Չ.

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ ԷՄԻԼ ՎԵՐՀԱՐԸՆԻ

ԱՉՔԵ՛ՐՍ

Այո՛, ամէն ինչ բորբոքի պիտի դարձեալ ու ծաղկի
Առանց որ մէ՛կ հատ վարդ պակսի պարտէզներուն մէջ այգուն
Կամ երկինքին դարտափներուն վրայ մէկ հատ ա՛ստղ մարի,
Այո՛, ամէն ինչ վերածնի պիտի հովուն տակ հրաշալի,
Լիապայծառ լոյսին մէջ,

Երբ դուք, աւա՜ղ, ո՜վ իմ աչքերս, պիտի այլեւս հողին տակ
Մոխիր մը լոկ ըլլաք սին:

Եւ սակայն դուք քաղցր էիք ու լուսաւոր,
Ու ձմեռներն, ամառներն ու գարուններն
Ձե՛ր շնորհիւ կը զգենէին տաղերս իրենց խորին գեղով՝
Վասնզի դուք, իմ երկու ջինջ աչքե՛րս, դուք նախ, դուք միայն,
Հողն, անտառներն, օդն ու քամին էիք սիրած
Ու բիւրազան շքեղութիւնն աշխարհի:

Դուք այն ատեն կ'երեւայիք խանդավառման զերդ երկու ջահ՝
Մեղմիւ հակած հրապոյրին վրայ իրերուն,
Դարմանալ կը փնտռէիք գաղտնիքը որ կը յօրինէ
Գծագրութի՛ւնը ստուերուն, փայլը ծաղկանց.
Կը մղէիք հոգիս՝ աղուոր աղօթքին
Հանդէպ ամէն բանի որ վառ կը մնայ, մաքուր ու կենսախայտ,
Ու մոլոշվարդն ու ոլոռնե՛րը հոտաւէտ
Կը պճնէին՝ ինչպէս խորան՝ ճերմակութիւնն իմ պատերուս:

Ու կ'երթայիք դէպ ի մարդիկն այլ դաշտերու՝
Յուզմունքով մը պարզ ու հեզիկ,
Որ գտնէիք աչուըներուն մէջ անոնց
Այն նոյն կրա՛կը որ ձեր մէջ կ'արծարծուէր:

Եւ դուք նաեւ քաղաքներու դէպ ի մարդի՛կը կ'երթայիք,
Որոնց ճիգը եղերական ու վիթխարի, ապագան
Կամենալով դարբնել, լեռներն ու անտառներն կը կործանէ.
Ձենէ արցունք կը ցայտէր, ցաւի մը հետ հընաւանդ.
Բայց ուժը յորդ, ուղեղներու սքանչելագործ
Ու ճշգորոշ հաշիւներուն ըստ արժանւոյն հըպատակ,
Ձեզի կը թուէր յառաջ բերել հրաշքը նոր
Որմէ կեանքը պիտի բղխէր աւելի լայն եւ ապահով:

Ու կ'երթայիք դուք դարձեալ երբ
Ձմրան գիշե՛րը կը վառէր խորհուրդներուն իր լոյսերն,
Աստուած գիտէ ի՛նչ խաւարչտին եւ ոսկեփայլ ճամբաներէ,
Դէպ ի կրակնե՛րը բարեբար որ երկիրը կ'ոգեւորեն:

Եւ ամէնէն խոնարհ նրշոյլն երկինքին մէջ կը փնտռէիք,
Աստղն ամէնէն հեռուն կորած, դէպ այլ աշխարհ մ'ածուած ընդ քարշ,
Որ ջերմեռանդ ձեր արիւնին ի գոհացում՝
Գորով մը խոր յանկարծ անոր նուիրէիք:

Ես, հըպարտ՝ մի՛շտ անյագ, յուզուած ու խանդակաթ
եւ երկիւղած ըղձալուս,
Ո՛վ իմ աչքե՛րըս, ձեզ ա՛նքա՛ն սիրեցի
Որ ապագայ դարերն յիշեն պիտի Թերեւս,
Նոյն իսկ երբոր արուեստէ զուրկ համին օրեր,
Այն բոլոր սէ՛րը զոր կրցայ
Նայուածքներուն մէջ ձեր դընել ու պահել:

ԻՄ ՈՐԱՍ

Երբ գայ օրն ուր պիտի մեռած ըլլամ ուղեղս եւ աչքերս,
Իմ փառքըս դեռ ընդերկար
Պիտի մընայ յիշողութեան մէջ մարդոց,
Եւ իմ տողերս ուժեղ ու ջինջ
Առաջնորդեն, կշռաւորեն պիտի 'նդ երկար տակաւին
Հաստատակամ հնչուն քայլե՛րը ոմանց,
Երբ երկրիս վրայ պիտի քալեն ժողովուրդներ նորանոր:

Ես պիտի 'ըլլամ մարմինոյն, ձայնին ու ձեռքերուն մէջ անոնց
Որ, հակառակ մարդուն, յուսալ կը յամառին
Եւ էութիւնն իրենց հրավառ, Թէեւ վաղանց, կը մարզեն
Ճիգի եւ քաջ արարքներու համար միայն ապրելու:

Իմ աղաղա՛կըս պիտ' իշխէ ահագանգի երկարագոյն գոչիւններուն,
Եւ իմ տաղերս յանդգնութեան եւ զայրոյթի
Յաւերժօրէն պիտ' այնպիսի բոցեր ժայթքեն
Որ ամենուն համար շողան պիտի ինչպէս զէնքի խուրձեր:

Երակներուն մէջ ձեր բզգաք պիտի հոսին իմ արիւնս,
Դո՛ւք՝ գիտուններ պայծառամիտ, դո՛ւք՝ տենդայոյզ խուզարկուներ,
Որ պիտի 'ըլլաք քաղաքներուն պարծանքն ու լոյսն
Ու վեհաշուք կառուցիչներն ապագայի մը հըզօր:

Ջուարթօրէն պիտի իմ սի՛րտըս քու սրտիդ մէջ գայ հոսիլ,
Ո՛վ մարդ որուն միտքը խաղաղ կը սիրէ արտն իր ծաղկավառ՝
Հեռու վայրագ պատերազմէն ս'արիւնազանգ արեգակէն
Եւ ճեղքըւած զանգատունէն ու մոխրացած աւաններէն:

1014-98

Պիտ' իմ յանգերս ըսեն ձեզի բառերը զոր կը փընտըռէք,
Սիրահարներ որ ձեր կրկնակ լոյսին հոսի՛լը պիտի զգաք
Ձեր աչքերուն մէջ եւ կոպե՛րը ձեր Թրջելն
Այն բովանդակ սիրով որ ձեր երկու սրտե՛րը կը զոդէ:

Դո՛ւք, բանուորներ բախիչներուն մէջ կորսըւած՝
Նախահանգիստին որ կը Թնդայ եւ եռացող նաւարանին,
Ես հեռաւոր դարուց համար ձեզ տաղերուս մէջ կանգնեցի
Մայրքաղաքներ դարբնող ձեր մռայլ բազուկներով:

Բոլո՛րըդ դուք, հարկապարտ էք ինծի, առջեւ ժամանակին
Որ դատաւորն է գերագոյն եւ պահպանէ պիտի իմ գո՛րծըս լայնարձակ
Ուր յաղԹ բուռնցքով մը գալարած իմ կեանքերուն ձեր պատկերնե՛րը
հակընդդէմ,
Որպէսզի իմ խանդարորրոք քերԹուածներուս մէջ որոտայ մըրրիկն անոնց:

Թարգմ. ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

ՈՏՆԱՔԱՅԼԸ

Մէկը դըրանս առջեւ
Կանգ առաւ:
Լըսեցի իր ԹեԹեւ
Քայլն ըզգոյշ:

Ո՛վ արդեօք: Հէք մուրի՛կ
Մը ծարաւ,
Կամ սիրախաբ պարի՛կ
Մը քընքոյշ:

Սիրտ մըն էր ան հարկաւ
Որ կուլար...
Զի յանկարծ մարեցաւ
Իմ լամբար:

Վ. ՄԱԼԷԶԵԱՆ

Հ...անի
ԱԶԳԱՅԻՆ
ՀԱՅԱՍՏ...
Գրապալատ

ԱՌԱՋԻՆ ՋԵՓԻՒՌԸ

I

Պարտէզին ծառերուն տակ կծկուած է տունս։ Պատուհանը նստած՝ դուրսը տարածուած կենդանութիւնը կը դիտեմ։ Ծառերն ու ծաղիկները պայթած քրքիջ են բնութեան մէջ. ու ես, իմ երեւակայութեամբ, անզօր եմ անոնց անշարժ վազքին հասնելու…

Պարտուածի հոգեբանութեամբ կը դիտեմ։

Երկու տղաներս պարտէզին մէջ՝ բնութեան հետ ձուլուած են։ Ծաղկէ ծաղիկ՝ թիթեռնիկներուն հետ կը թեւածեն, ծաղիկներուն պէս ուրախ, կանաչ թուփերուն պէս դալար։ Ձնծաղիկէ երջանկութիւն։

Մանկիկները,— մեծը հինգ տարեկան, փոքրը՝ երեք եւ կէս, — մրջիւնի պէս կը գործեն։ Հազիւ թուփի մը տակ կը տեսնեմ մէկը, երբ ուշքս կ'երթայ դէպի միւսը, որ շուլլուած է կեռասի ծառն ի վեր։ Ամենօրեայ շարժապատկեր մը, ուր ես իմ մանկութիւնը կ'ապրիմ։

Օր մը տեսարանը փոխուեցաւ, ու ես կորսնցուցի իմ հանդարտութիւնը։

Այդ օր, երբ թմրած անշարժութեամբ, սովորական տեսարանը կը դիտէի, հոգիով աւելի հեռու հորիզոններուն վրայ երերալով, փոքրիկը գոյնզգոյն ծաղկեփունջ մը ձեռքը, դէմքը շառագունած՝ պարտէզի ցանկապատին մօտեցաւ։ Մեծ եղբայրն անոր ետեւէն հեւասպառ կը հասնէր։ Ցանկապատին միւս կողմը դրացի աղջնակը, — վեց տարեկան Փօլէթը կեցած էր։ Երբ Վիգէն ծաղկեփունջը Փօլէթին կ'առաջարկէր, մեծը զայն հրմշտկեց, բայց փոքրիկը յամառօրէն իր ձեռքը ցանկապատէն անդին հասցուց, ու Փօլէթ պչրանքով փունջն առաւ անկէ։

Անոնք, իրենց միայն հասկնալի բառերով, բաներ մը խօսեցան. երջանկութեան ճառագայթները կը փլփլային անոնց երեսին վրայ։ Մեծը կոտրուեցաւ, դէմքն ամպոտեցաւ։ Գլուխը կախ, տխրօրէն հեռացաւ ցանկապատէն եւ քաշուեցաւ պատուհանին տակ։

Վիգէն որ այնքան երջանկութեամբ կը խօսէր Փօլէթին հետ, քանի մը անգամ դարձաւ իր խաղընկերը փնտռելու։ Ես նշմարեցի թէ ի՞նչպէս ժպիտը հետզհետէ քաշուեցաւ անոր դէմքէն, ու ան թողուց Փօլէթը և մտահոգ երեւոյթով՝ պատուհանին տակն եկաւ։

Փօլէթը, մեղրամոմէ աղջնակ մը, դէմքն արցունքի կաթիլի մը պէս թափանցիկ, պաղած՝ կեցած էր ցանկապատին առջեւ։ Փոքրիկները պատուհանին տակ կը վիճէին, ու անոնց բանակցութիւնը ելքի մը չէր յանգեր։

Չհամբերեցի. պարտէզն իջայ։ Վիգէն զիս տեսաւ ու կարծես հոգեկան թեթեւութիւն մը զգաց։ Մեծը գլուխը դարկած պատին, խռոված էր և չէր պատասխաներ փոքրիկի խնդրանքներուն, որ նոր ծաղկեփունջ մը պատրաստած էր իր մեծ եղբօր համար։

Իմ ներկայութենէն սիրտ առած՝ նորէն խօսեցաւ.

— Ա՛ռ, Սուրէն, այս ծաղիկներն ալ դուն տուր Փօլէթին։

Դառնալով ինծի.

— Տե՛ս, պապա՛, խռոված է, չուզեր Փօլէթին ծաղիկ տալ, չուզեր մեզ հետ խաղալ։

Սուրէն երրորդի մը ներկայութենէն քիչ մը մեղմացած, հազիւ մեր կողմը դարձաւ, խօսքը ուղղելով ինծի.

— Ինքն առաջ վազեց, և չթողուց որ ես ալ ծաղիկ տամ Փօլէթին։

Հպարտ տղայ էր. աչքերը լեցուած էին…

Պատահածը չհասկնալու տուի։ Բայց հոգիս խռովեցաւ այն յուզումէն, որ երկու մանկիկներու սիրտը կը կծկէր։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, գացէ՛ք միասին խաղցէք։ Դուն ալ կարող ես ծաղիկներ տալ Փօլէթին։ Ըսի, ու քիչ մը անդին հեռացայ, որ մթնոլորտը թեթեւնայ։

Վիգէն, քաջալերուած իմ միամիտ միջամտութենէն, աւելի մօտեցաւ, ու որքան զօրովանք որ կարող է ունենալ սիրոյ մէջ յաջողողի մը սիրտը, այդ զօրովանքով գրկեց մեծ եղբայրը, փունջն անոր տուաւ։

Այս անգամ մեծը տեղի տուաւ։ Դանդաղ քայլերով անոնք մօտեցան ցանկապատին։ Ու ես տեսայ թէ ի՛նչպէս փոքրիկն իր քայլերը կը զսպէր, որպէսզի տեղ բանայ իր մեծ եղբօրը, որ կոտրած սրտով և դժուարին ժպիտով մը իր ծաղիկները երկարեց Փօլէթին։ Փօլէթը ծաղիկներն առաւ պաղած ժպիտով մը։

Անոնք երկար հոն կեցան։ Ես վերադարձայ սենեակը, ու գրաւեցի իմ տեղը՝ պատուհանի առջեւ։ Զարմանքով նկատեցի որ

երկու եղբայրները շատ հաշուով կը շարժուէին, մասնաւորաբար պզտիկը միշտ տեղի կուտար, որպէսզի իր առաջին յանդուգն և յաղթական քայլը մոռցնել տար մեծ եղբօրը։ Երկուքն ալ անխառն ուրախութիւնը կորսնցուցած էին։ Իսկ Փօլէթը միշտ ալըէբանքով մը կը դառնար դէպի փոքրիկը, երբ խօսքի կարգն անոր հասնէր…

II

Սեւ կատուն անցած էր երկու եղբայրներու մէջէն։

Անոնք քունին հետ կը մոռնային երէկը, ու առաւօտուն, թիթեռնիկներուն պէս թրվռան, թռչուններուն պէս անհոգ՝ պարտէզը կը լեցնէին իրենց ձայնով։ Բայց ամէն օր, որոշ ժամին, Փօլէթը կ՚երեւնար ցանկապատին առջեւ. ու ես կը տեսնէի թէ ինչպէս երկու փոքրիկներու խաղը կը դադրէր։ Կը նայէին Փօլէթին, յետոյ կը դառնային իրարու, խաղալիքները պաղած կը մնային մարգին վրայ, ու անոնք կամաց կամաց կը մօտենային ցանկապատին, միշտ զգուշանալով որ մէկը միւսէն առաջ չանցնի։ Ծիգ մը կը թափէին անոնք Փօլէթի համակրանքը հաւասարապէս բաշխելու, թէեւ աղջնակը միշտ հակուած կը մնար փոքրիկին կողմը, առանց ըմբռնելու այն մեծ ողբերգութիւնը, որ կ՚ապրէին երկու եղբայրները։

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

Գծ. Շահնազար

Անցան շաբաթներ, ու ես նշմարեցի որ երկու եղբայրները թէեւ չէն խօսիր գիրենք մաշող խնդրին վրայ, բայց ներքնապէս կ՚ապրին անով, աւելի ջղային և աւելի զգայնոտ։ Ու այդ պատճառով անոնք իրարմէ չէին բաժնուեր։ Մէկուն պատահական բացակայութիւնը մեծ յուզում կը պատճառէր միւսին, որ անմիջապէս կը վազէր ցանկապատին մօտ՝ ըստուգելու թէ՝ Փօլէթն արդեօ՞ք ժամադրավայրը եկած է։

Ես անզօր հանդիսատես մըն էի, առանց կարենալ միջամտելու այս հոգեկան մըրցակցութեան, որով կլանուած էին երկու փոքրիկները։

III

Ամիսներ յետոյ մենք փոխադրուեցանք ուրիշ գիւղ։ Նոր միջավայր, նոր մթնոլորտ։

Փոքրիկները քանի մը անգամ հարցուցին, գրեթէ իրարու հետ միասին, թէ՝ Փօլէթի գիւղը շատ հեռո՞ւ է։ Զիրենք համոզեցի որ այնքա՛ն հեռու է, որ ալ հոն չպիտի կրնանք վերադառնալ։

Երկու եղբայրներն ընտելացան նոր միջավայրին և հետզհետէ գտան իրենց անխառն երջանկութիւնը։ Փօլէթի մասին այլեւս չէին խօսեր։

Գարունն եկաւ։ Ծաղկած բնութիւնը հոտաւէտ ջերմութեամբ մը մեր սենեակները լեցուցած էր։ Վիգէն զուրսը կը խաղար։ Շատ ուշացաւ։ Սուրէն մեծ անհանգստութեամբ շրջապատը խուզարկեց, բայց փոքրիկ եղբայրը չկար։ Պատուհաններէն կախուեցաւ ու կրկին սպասեց անոր երեւումին։

Խոր թախիծ մը տեսայ տղայի դէմքին վրայ։ Հարցուցի թէ ինչո՞ւ կը փնտռէ իր եղբայրը։

Տխրութեամբ, բայց պարզունակ պատասխանեց.

— Երեւի Փօլէթին հանդիպեցաւ ու անոր հետ կը խաղայ, որ այսքան ուշացաւ…

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ՍԻԿԱՌԷԹԻՍ ՄԱՀԸ…

Նստած մինակ՝ լռութեան մէջ՝ սենեկիս,
Գիրկը թաղուած՝ հին յուշերու խորանին,
Կը մրափեմ լուռ ու տխուր… եւ հոգիս՝
Կը հագուի բո՛րբ, հուր յոյզերու ծիրանին։

Մատներուս մէջ՝ սեղմած կիրքով՝ տենդագին,
Սիկարէթիս հասակը նուրբ, կաթնաթոյր,
Ես՝ կ՚ըմբոշխնեմ՝ առեն առեն սրտագին,
Խօլ սէրն անոր, մի՛շտ ըզգըլխիչ, հեշտաբոյր։

Համբոյրներուս հըպումէն՝ ան սրտաթով՝
Կը կարմրի, ու կը շիկնի սարսըռուն.
Եւ կ՚արձակէ սըրտին խորէն՝ հառաչով,
Մուխե՛ր արմոյն, հեծեծումներ մարմըրուն։

Կը հիւծի ան… եւ մրխալով կը մեռնի,
Հի՛ն յուշերուս մէջ նետելով զիս մինակ.
Իր կարճ կեանքէն, կըրակներէն երբեմնի.
Գո՛րշ մոխիրներ տալով՝ իբրեւ յիշատակ։

Երուսաղէմ, 1931

ՅԱԿՈԲՃԱՆ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ

ԱՐԻՒՆՈՏ ՀՈԳԻՆԵՐԸ

Հայկական քաջարի բանակը թէեւ պարտուած չէր, բայց նահանջում էր։

Աւելի քան տասն հազար ուխտները ցցուած էին դէպի երկինքը եւ ոչ մի հրացանից ծուխ չէր բարձրանում։

Նախորդ երեկոյ, կարճ, բայց խելագար յարձակումից յետոյ, Հայկական բանակի ընդհանուր հրամանատարը ջղայնացած, ձայնը խզուած, հայհոյեց բոլորին, անարգեց ու ապտակեց զօրավարներին ու քշուեց իր կայանը։

Թշնամին զգուշօրէն բանակեց Գէզ գիւղը, Երզնկայի դրունքից ընդամէնը հինգ վերստ հեռաւորութեան վրայ։

Պարզ, աստղազարդ գիշեր էր։ Ամէն մարդ շշուկով էր խօսում եւ ամէն շշուկի մէջ երկու բառ որոշ էր հնչում.

— Նահանջ կայ։

Թէեւ նահանջի պաշտօնական հրաման չկար, բայց ամէն մարդ, խուրաքանչիւր ոք զգում ու համոզուած էր, որ անխուսափելին պիտի կատարուի։

Ու խուճապը՝ սկզբում վախկոտ, անհշմար, բայց հետզհետէ յանդուգն ու համարձակ՝ իջնում էր բերդերի կատարներից, բլուրների լանջերից եւ յաղթահասակ թափառում հնամեայ բերդաքաղաքի ծուռ եւ անբանուկ փողոցներով։

— Նահանջ կար։

Թշնամի ազգաբնակչութիւնը, օրհասական սարսափով, ծուարել էր տներում, դռները նիգած եւ ճրագները մարած։ Ո՛չ մի կայծ, ոչ մի լուսաւոր պատուհան չկար։ Միայն աստղերն ու լուսինը իրենց շողերը թափել էին քաղաքի վրայ, ձիւնափայլ անդրադարձումով։

Հայ գաղթականութիւնը, որպէս հայկական բանակի անխուսափելի պատուհաս, կապում-կապկպում էր այն ամէնը, ինչ որ կարող էր տանել։

Նրանց գլուխը արդէն դուրս էր եկել Ղարսի լայնանիստ դարբասից, իսկ հազար ճղանի տուտը դեռ յամենում էր Կարնոյ հնաւուր թաղամասերում։

Կովկասի ֆրանս. զինուորական մարմինը հայկական սպայակոյտը կ'ընդունի
Նկարին մէջտեղը՝ Զօր. Նազարբեկեան, Հայկ. Հանրապետութեան անդրանիկ սպարապետը

Գաղթականութիւնը եղաւ եւ մնաց մեր բանակի առաջապահը նահանջի պարագային, եւ վերջապահը՝ առաջխաղացութեան դէպքում։

Գաղթականները հանգիստ ու դադար չունէին, խուճապը ժողւում, հաւաքում ամէն տեղից, ամէն անկիւնից եւ գցելով կանոնաւոր զօրամասերում՝ իրենք հեռանում հանգիստ խղճով։

Միշտ գնալու տեղ ունէին եւ տեղը չէր պակասում, իսկ եթէ պակասէր՝ կ'ստեղծէին։

Թշնամու ուժը արհամարհելի էր, կարելի էր նրան դիմադրել, յաճախ պարտութեան ու փախուստի մատնել, սակայն գաղթականութիւնը անպարտելի էր եւ մեր բանակը սարսափում նրանից։

Երկու ուժ շարունակ հարուածում էին մեզ. Գաղթականութիւնը եւ թշնամին։ Մէկը մեր կրծքին էր զարնում, իսկ միւսը՝ կռնակին...

Հայկական քաջարի բանակը թէեւ պարտուած չէր, բայց նահանջում էր... Ո՞ւր պիտի կանգնէր, ո՞րտեղ պիտի ցոյց տար իր հերոսական դիմադրութիւնը, ոչ ոք կարող էր գուշակել։

*
* *

ՀԱՅ ՓՈՔՐԻԿ ԿԱՄԱՒՈՐ ՄԸ

— Այսպէս խայտառակ կերպով թողնել Կարինը, — ասաց ընկերս, — նշանակում է առանց գնդակ արձակելու թշնամուն յանձնել Սարի Ղամիշ-Ղարս գիծը, նշանակում է տալ նաեւ Ալեքպօլը, Արարատեան Դաշտը, մէկ խօսքով, ամբողջ Հայաստանը... Ո՞ւր ենք գնում:

Հարուածի ձայն էր լսւում զուգահեռ փողոցում, զգուշաւոր և վախկոտ աղմուկ կար այնտեղ:

Մենք ուղղուեցինք դէպի այդ կողմը, ուր, հետզհետէ, լսելի էր դառնում նաեւ կանացի աղիողորմ լացը:

Սայլ էին բարձում:

Զինուորական կարգադրիչը մտրակում էր գաղթական գիւղացուն, անզուսպօրէն մոլտալով՝

— Հիւանդներ, վիրաւորներ ու երեխաներ փոխադրելու միջոցներ չունենք, իսկ դուք պուտուկներ ու քուրջեր փոխադրելու ժամանա՞կ գտաք, անզգամնե՛ր, սրիկանե՛ր, դարաւոր ստրուկներ...

Ու մտրակի հարուածները իջնում էին անխնայ և դաժան:

— Պարպեցէ՛ք, հրամայեց սպան, ուժնաւոր չորս զինուորներին, դարձրէ՛ք եզների գլուխները:

Ու գետին էին թափւում կաթսաները, հողամանները ամէն չափի ու ձեւի, վերմակները, բարձերը, քուրջերը ու նոյնիսկ փսեաթի կտորները:

Կինը արտասւում էր և անիծում.

— Է՛լ քրիստոնութիւն չմնաց, էլ խայութիւն չմնաց... անօրէնը մեզ սպանեց, թալնեց, եղած-չեղած տարաւ... մէկ աման երկու ջուր'ի մնացեր, էն էլ խայեր կը կոտրեն, կը թափեն, վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ... Օրէնք չմնաց. խիղճ չմնաց, խայութիւն չմնաց...

Ու կնոջ սրտամորմոք ձայնը արձագանգում էր նեղլիկ փողոցում:

Իսկ զինուորականը դեռ հարուածում էր գիւղացուն, հրում-հրմշտում էր նրան, որ սայլը դարձնի փոխադրական կայանը:

— Չեմ երթայ, գա՛րկ, գա՛րկ, տաճիկին կուտամ, խային չեմ տայ,— յամառում էր գաղթականը, կռնակը դէմ տուած եզների լուծին:

— Անցի՛ր,— ասաց ընկերս,— անցի՛ր:

— Վո՞վ է,— լսւեց մի խռոխտ ձայն, երբ շրջւեցինք յաջորդ փողոցը:

Պատասխանը ուշացաւ:

— Կը զարնեմ,— լսւեց նոյն ձայնը:

— Զարնողը ճակատում կը լինի, սրիկա՛յ,— ասաց ընկերս, հրացանը ուսից վար առնելով:

— Հայեր են, մերոնք են,— լսւեց մի ուրիշ ձայն:

Մօտեցանք, գննեցինք իրար... հայ զինուորներ էին:

— Ի՞նչ էք անում,— հարցրեց ընկերս, խիստ հրամայական եղանակով:

— Կասեն՝ նահանջ կայ, պարո՛ն,— պատասխանեց նրանցից մէկը,— եկանք մարդ «թամամցնելու», քանի մը խասո զարկենք, էսոնք մեզ շատ էն զարկեր:

— Աստեղ թաղնուած ասկեարնե՞ր կան:

— Ո՛չ, պարոն, էստեղ զուլֆաթ կայ... էս տեղ կ'ապրէինք... երթալուց առաջ թամամցնենք... մենք չենք կանա, ամմա մեր հնկորտանք կանան, ճանչւոր չեն, ինոնց հաց չեն կերեր, անկողին չեն պառկեր:

Դոնից դուրս եկան երեք հոգի, որոնցից մէկը դեռ հայհոյում էր, բայց ձայնի մէջ գոհունակութեան շեշտ կար:

— Կ'ասեմ՝ հանը՛մ, արի մօտս, չի գար, տէ՛ առ քեզ... չե՞ս գար..

— Էն մէկէլը պատկեր էր, ձեռքս չէր երթայ, ամմա ի՞նչ արած, մեզ քի՞չ էն արեր:

— Ծօ՛, Ասրօ՛, վրաս-գլուխս արիւն է, ի՞նչ անեմ:

— Էսմալ արա՛,— ասաց երրորդը ու, կռանալով, վերցրեց ձիւնը և ձեռքերը լւաց:

— Թամամցուցի՞ք,— հարցրեց փողոցում կանգնած զինուորներից մէկը:

— Էս էլ ինչը՛խ, թող երթան հասկնան որ հայը հաւ չէ, առաջւայ անլեզու գառը չէ, կարել՝ խօ կարել...

— Լռի՛ր ու անցի՛ր,— ասաց ընկերս, ականջիս փսփսալով:

ՀԱՅ ՓՈՔՐԻԿ ԿԱՄԱՒՈՐ ՄԸ

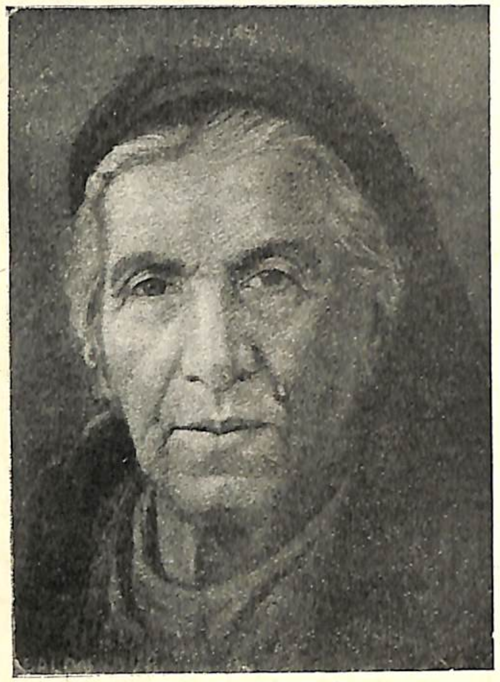

ՀԱՅ ՄԱՄԻԿԸ
փամթէլ Ե. Արեանի (Սալոն 1926)

Ամէն մարդու մէջ արիւնոտ գազան է նստած, երբեմն լո՛ւռ, յաճախ արնախում, բայց միշտ գոյ և կենդանի:

* * *

Նահանջող բանակին ամէն բան թշնամի է:

Քաղաքը մնացած էր, ամքած, բայց մեզ թւում էր, թէ գազանի դաւադրութիւն է կատարւում եւ նոր խորտակումներ են պատրաստւում լռութեան մէջ:

Ու ամէն ինչ ենթակայ էր ոչնչացման, հրի ու սրի: Մենք թողնում էինք քաղաքը, բայց ուզում էինք որ նա փլի, քարը քարի վրայ չմնայ:

Կէս գիշերից անց ըսկսեցին երեւալ հրեղէն լեզուները: Լսելի էին նաեւ ճիչեր, ողբագին աղաղակներ: Լռութիւնը սարսռազդեցիկ էր եւ աղմուկը՝ ահազանգ, ո՛չ մէկն էինք ուզում եւ ո՛չ միւսը,

Գորշ զանգուածը, որ զինուորական տեսք ու ամբոխի հոգեբանութիւն ունէր, խռնւում էր քաղաքի պարիսպների տակ, անհամբեր սպասելով դուրս ժայթքելու: Բայց դասալքութիւնը պատժւում էր: Խիստ հրաման կար դուրս չգալ քաղաքից, քանի դեռ «գաղթականութիւն» կայ քաղաքում, քանի դեռ դուրս չեն եկել վերջին վիրաւորն ու հիւանդը: Եւ իրար անզիջող ամբոխը, մոգական հնազանդութեամբ ու կարգապահութեամբ, պատռում էր իր կուրծքը, տեղ տալու ամէն մի անկարին, կնոջ ու երախային, որ շուտ անցնեն, շուտ դուրս գան, փութացնելով ամօթալի փախուստը:

Սուսերամերկ չորս զինւոր, բռնել էին փախուստի դռները և նրանց ձայնը այնքան հուժկու, զօրեղ եւ ազդու էր հնչում, որ հազարաւոր կամքերը խորտակւած՝ լսում էին նրանց եւ հնազանդւում:

Այն գիտակցութիւնը, որ այդ չորս հոգին փախչողներ չեն,

այլ փախուստ արգիլողներ, նրանց դարձրել էր կատաղի, անզիջող եւ արի: Իսկ տասը եւ աւելի հազար մարդիկ, առողջ ու պարթեւ, նայում էին նրանց մուրացիկի պէս, կեանք աղերսող, փրկութիւն որոնող:

Սարսափելի է վախը եւ խուճապը:

Գիշերը նօսրանում էր, կուչ ու խորիկ եկած ամբոխը աւելի խտանում եւ աւելի անհամբեր էր դառնում: Սակայն ոչ մէկը չէր մոռանում իր վախկոտութիւնը: Այդ հազարների մէջ չկար մէկը՝ որ առաջինը յարձակուէր սուսերամերկ պահակների վրայ, խորտակելով արգելքի շղթան:

Սակայն անհամբերութիւնը ծովանում էր, վախն ու խուճապը կերպարանք ստանում: Եւ լոյսի հետ մահը տեսանելի էր դառնում:

— Լուսանում է, ճամբայ տուէ՛ք, լսեց մի ձայն, ապա երկրորդ, երրորդ, ու ամբոխը խլրտում, դողում էր:

Ինչպէս զսպւած գետը ուռչում, պղտորւում ու գալարւում է, թումբերը յանկարծ խորտակելու համար, այնպէս եւ մեր բանակը՝ կանգնած Ղարս դարպասի առաջ: Մեծանում, լայնանում եւ խտանում էր դէպի դուռը, դէպի այն մի քանի անցքերը. որոնք մէկ մէկ բերաններ էին, կամարաձեւ ու կենսաբաշխ:

ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՀԱՅ ԾԵՐՈՒՆԻՆ

Ու մի ձայն, մի կանչ, մէկ համարձակ կոչ բաւական էր, որ հազարաւոր կրծքերը միանային, ոտքի տակ տալու այն մի քանի հոգին, որոնք, ժամեր շարունակ, դարձել էին անխորտակելի զսպիչ:

— Դէպի դո՛ւռ, լսեց անհամարձակ մի ձայն:

— Դէպի դո՛ւռ, լսեցին ձայներ:

— Ջարդեցէ՛ք, փշրեցէ՛ք, յառա՛ջ շարժւեցէք, լսեցին միաբերան աղաղակները:

Ու ամբոխը, մէկ

ակնթարթում, անգիջող, անխնայ, տրորեց պահակները և դուրս թռաւ:

Էս կողմը մահ, էն կողմը՝ կեանք:

Միայն թէ պարխպից դուրս, այնտեղ մահը սարսափելի չէր, կար դաշտ, ազատ տարածութիւն, իսկ քաղաքի մէջ, պարիսպներից ներս, ազատութիւնն անգամ մահաբոյր էր:

Եւ ջրվէժի պէս դուրս էր յորդում ամբոխը, առանց յետ նայելու, իրար տրորելով, իրար ուրանալով: Ընկերս ճարպիկ էր, կորաւ...

* * *

Հորիզոնը հետզհետէ շառագունում, ցուրտը սաստկանում, և ձիւնը ճռճռում էր ոտից կոխան:

Կարինը դեռ նոյն լռութեան ու խաղաղութեան մէջ ծուլանում էր: Բերդաքաղաքի հակառակ կողմը, ուր բանակել էր թըշնամին, նոյնպէս խաղաղ էր: Մեր յետնապահները դեռ մնում էին դիրքերում:

Ընդհանուր հրամանատարը քառասմբակ էր անցնում նահանջի ճամբով, և յատուկ նպատակ ունէր նահանջողներին արոբել ձիերի ոտքերի տակ: Նա աշխատում էր ժամ առաջ անցնել, հասնել Հասան-Ղալէ, որպէսզի կասեցնի ոչխարային փախուստը և կազմակերպի նոր դիմադրական կէտ:

Բարձունքից երեւում էին Կարնոյ բերդերը, լսւում էին նաև հատ-հատ հրացանաձգութիւն: Թշնամին զարթնել էր, բայց ուշ: Մեր յետնապահ, ձիաւոր մարտիկները թիզ առ թիզ էին գիջում նահանջի գիծը, որպէսզի հնարաւորութիւն տան հետիոտն նահանջողներին աւելի հեռանալու, հասնելու մի գօտի, ապահով, անվտանգ:

Թշնամու այրուձին նկրտում էր հասնել նահանջող բանակի տուտին, բայց ապարդիւն, նահանջը կազմակերպուած էր անկոբուստ, ու թշնամին կատաղած էր որսը փախցնելու դժբախտութեամբ: Իջնում էինք զառիվար, մէկ ոտք տասը քայլի հեռաւորութիւն էր կտրում:

Հրացանաձգութիւնը հետզհետէ խլանում էր, կամ մենք էինք հեռանում կամ բաղխումները դադարում:

Վերջին ենթադրութիւնը ճիշդ էր:

Արիւն, արցունք և հրդեհ ենք թողել մեր ետեւ: Թշնամին, քաղաքը մտնելով, դեռ պիտի յամենար, իսկ մենք պիտի կտրէինք մի ապահով տարածութիւն:

Վախն անցած էր, խուճապը դադարած: Սպիտակ տարածու-

թեան վրայ երկարում ու բարակում էր մի սեւ գիծ, մութ երիզ, որ թւում էր թէ անշարժ է, միշտ կայ, միշտ անհատնում ու տեսանելի:

* * *

Նահանջող բանակի համար երկու սպառնացող հակառակորդ կայ — թշնամին ու քաղցը: Վերջինը աւելի զօրեղ է եւ ընկճող, քան առաջինը, մանաւանդ եթէ երկար ճանապարհ կայ կտրելու: Ու մէկ օրւայ ճանապարհից յետոյ, քաղցը զգալի էր դառնում:

Անսեթեւեթ մօտեցայ մէկին, միւսին, որոնք խառնեցին իրենց պայուսակները, բայց ապարդիւն, ոչ մէկը ապահոված էր իր պարէնը մէկ օրւայ համար:

Ու երբ որոնող հայեացքով յետ դարձայ, տեսայ մի ձիաւոր, յամրընթաց, անհոգ, խառնուած ամբոխին, գալիս էր, ուխտաւորի երթով:

— Լաւ է,— մտածում էի ես,— եթէ հաց չունենայ, կարող եմ ձի նստել մերթ ընդ մերթ:

Սպասեցի: Մօտեցաւ ձիաւորը, վիրակապերով, արիւնաներկ դէմքով ու կրծքով: Պարթեւ, հուժկու, լայն թիկունքներով, առոյգ, ինքնավստահ և յաղթական:

Հազիս հրճւեց, տեսնելով արիութեան օրինակ, հայրենիքի և ազգի հանդէպ կատարած պարտականութեան մէջ վիրաւոր մի առիւծ, որ գնում է համընթաց փախչող հօտի: Այդ մի առիթ էր, որ աւելի համարձակ դիմէի նրան:

— Աչքիս վրայ, հաց էլ ունեմ, պանիր էլ,— ասաց նա, մեծ դիւրահաճութեամբ:

Առնական ուժ և կանացի սիրտ միացած էին այդ մարդու մէջ:

Խուրջին քրքրելով, առանց ձին կանգնեցնելու, հանեց մէկ խուրձ լաւաշ հաց, երկու խոշոր կտոր պանիր, ու բաժնեկից եղանք:

— Հաց ուզեցիր, ախորժակս բացուեց, ասաց նա, բնամարդու վայրենութեամբ խածնելով հսկայ պատառը, որ ամուր բռնած էր աջ ձեռքով, իսկ ձախով՝ ձիուն սանձը:

— Եթէ յոգնէք, փոխ ի փոխ կը հեծնենք ձին,— շարունակեց նա, տօկուն է, լաւ եմ կերակրում, աչքերիս պէս եմ պահում:

— Այդ մէկը թոյլ չեմ տայ, անգամ եթէ վիրաւոր լինէի:

— Ինչպէս ես եմ վիրաւոր,— ասաց նա, երկար և ուրախ քրքջալով:

— Երէկւայ խելագար յարձակմա՞ն վիրաւորուեցիք,— հարցրի ես, առանց հասկնալու նրա խօսքերի իմաստը:

— Ուղիղ չորս տարի է, որ կամաւոր եմ, եղել եմ տաճկական բոլոր ճակատներում, միշտ հայ զօրամասերում, միշտ առաջխաղացութեան և նահանջի մէջ, բայց չեմ յիշում մէկ օր, մէկ ժամ, որ դիրքերում եղած լինեմ։

— Ինչպէ՞ս,— զարմացայ ես։

— Բայց չկարծես, թէ «պարապ» եմ մնացել,— շարունակեց ձիաւորը, ո՛չ մէկ տեղ, ո՛չ մէկ քաղաքում կամ գիւղում ձեռքերս մաքուր չեն մնացել, անընդհատ արիւնոտ, շարունակ գործող, անխնայ, աջ ու ձախ։

— Կատակը մէկ կողմ, ո՞րտեղ էք վիրաւորուել, Դէզի վերջին կռո՞ւմ։

— Խաչ վկայ, կատակ չէ,— ասաց ձիաւորը, մռայլ։

— Ուրեմն, միշտ թիկո՞ւնք էք եղել, պաշարակիր սայլերի վրա՞յ։

— Այո՛, թիկունք, բայց ոչ պաշարակիր զինւոր, այդ թուլամորթի գործն է։

-- Ուրեմն, երէկւայ կռւին չե՞ս մասնակցել։

— Ո՛չ։

— Ճակատ չե՞ս եղել։

— Բնա՛ւ։

— Զարմանալի է, հապա ի՞նչպէս վիրաւորուեցիր։

— Բանի որ հետաքրքրւում էք, պատմեմ, ասաց ձիաւորը,

— Շատ հետաքրքրական է, կրկնեցի ես։

— Սիրելի՛ս, սկսեց ուղեկիցս, ես այս կռիւների մասին տարբեր կարծիք և համոզում ունեմ։ Աւելի տարբեր է իմ կարծիքը թշնամիին դէմ մղւած կռիւների մասին, և եթէ բոլորը ինձ պէս մտածէին ու համոզւէին, մեր բախտը տարբեր կը լինէր։ Կարիք չկայ իմանալու թէ ես ո՛վ եմ, միայն այսքանն ասեմ, որ շատ կռիւներ եմ տեսել, եղել եմ Պարսկաստան, Տաճկաստան, ինչպէս տեսնում ես, ինքս էլ ռուսահայ եմ։ Առաջ ես կարծում էի, որ պատերազմի մէջ իգիթութիւն կայ, քաջութիւն, ուժը ուժի դէմ. մարդը մարդու դէմ, բայց յետոյ համոզւեցի, որ այդ բոլորը փուճ խօսքեր են։ Այդ ես տեսայ Տաճկաստանում, տեսայ թշնամիներուն մէջ ու համոզւեցի, որ անօրէններու դէմ կռիւը ոչ թէ քաջ պիտի լինի, իգիթ, անվախ, այլ նամարտ, տմարդ և գլուխ պահող։ Այդ դասը ես լաւ սերտեցի։

Ու էտ օրւանից ուխտ արի հետեւել իմ խղճի ձայնին, իմ փորձառութեան ու խելքին։ Զխաբւեցի։ Արածս արի, մեր ժողովրդին ծառայեցի և թշնամիներուն մէրը լացուցի։ Երէկ վիրաւորւեցի, քիչ մնաց սպանւէի, բայց այդ պատահմունք էր, կոյր պա-

տահմունք, փառք տիրոջ, ազատւեցի և է՛լ աւելի համոզւեցի, որ արածներս վատութիւններ չեն, այլ լաւութիւն, արդարութիւն։

— Ի՞նչպէս վիրաւորւեցիր, ընդմիջեցի ես, չկարողանալով զսպել հետաքրքրութիւնս։

— Շտապո՞ւմ էք, կ՚երթանք էլի՛, միասին կ՚երթանք, հաց ունենք, ձի ունենք, կամաց կամաց կ՚երթանք։

— Չեմ շտապում, միայն հետաքրքրւում եմ։

— Ընկերոջս ասեմ, ուխտ արի՛, շարունակեց ձիաւորը, ուխտ արի թշնամի սպանել, նրանց հետ վարւել ճիշդ այնպէս, ինչպէս մեզ հետ վարւեցին... Նրանք չխնայեցին կանանց, երեխաներին, ծերերին ու պառաւներին։ Միայն տեսնողը գիտէ, միայն ականատեսը կ՚զգայ թէ ի՛նչ են արել այս սրիկաները։

Այս բոլորից յետոյ երթալ և պառկել դիրքերում, զոհ դառնալով մէկ պատահական, կոյր գնդակի, յիմարութիւն է, անխելքութիւն, ամէն հայ պէտք է իր կեանքը արժեցնի, մէկի տեղ հարիւր, մէկի տեղ հազար, հեռու մեզանից քրիստոնէութիւն, մարդասիրութիւն, գութ, և որի՞ հանդէպ, թշնամիին. յիմարութիւն, անազնւութիւն...

Ինչ որ է... քարոզ չկարդամ, ամէն մարդ իր հասկացած ձեւով։

Սրտումս մուրազ մնաց, չկարողացայ ուխտս լիուլի կատարել, բայց դեռ ամէն առիթ անցած չէ, այսօր նահանջ, վաղը առաջխաղացութիւն, էս ո՛չ վերջինն է և ոչ էլ առաջինը։

Մուրազս ի՞նչ էր որ — հազար հոգի, մինակ իմ պարտքս, մինակ իմ սրբազան ուխտս, բայց դրա դիմաց միայն հարիւր հոգի, քի՛չ է, հոգի՛ս, քի՛չ, հազարի ու հարիւրի մէջ լեռ ու ձոր կայ։

— Ի՞նչ հարիւր, ի՞նչ հազար, հարցրի ես, իրօք չհասկանալով ուղեկիցս։

-- Տնաշէ՛ն, չես հասկանում... ամէն բան ուղի՞ղն ասենք, էլ ինձ ի՞նչ կը մնայ։

— Ու ձիաւորը կռացաւ, ուսիցս բռնեց, ու մօտենալով ականջիս, հարցրեց.

— Բանի՞ թշնամի ես սպանել։

— Ո՛չ մէկ հատ։

Ձիաւորը սարսափեց, գլուխը մի քանի անգամ շարժեց՝ կրկնելով.—

— Ո՛չ մէկ հատ։

— Շարունակեցէ՛ք, խնդրեցի ես, վախենալով, որ նա ուրիշ հարցեր չտայ։

— Շարունակեմ, բայց ի՞նչ դուրս եկաւ, ես հարիւրանոց, դուք ոչ մէկ հատնոց, ի՞նչպէս իրար հասկանանք, ասաց նա, առանձին զոհունակութեամբ և ժպտալով։

— Բոլորը տղամարդի՞կ էին, հարցրի ես, վախենալով նայել խօսակցիս երեսը:

— Խառն, ամէն կարգի:

— Եւ ուղիղ հարի՞ւր հոգի:

— Ուղիղ հարիւր հատ. չէ՛ այս վերջինով իննսուն եւ ինը հատ, բայց այս ճանապարհին հարիւրը պիտի լրացնեմ, որոշուած բան է, չեմ կարող քնել:

Ես լռեցի. միայն դիտում էի նրա երեսն ու կուրծքը, ուր արիւնը, շիթ առ շիթ, վտակ առ վտակ, լերթացել, սառել էր:

Առաջին հարցը որ ծագեց մտքումս այն էր թէ այդ խորհրդաւոր մարդու հետ երկար ուղեկիցներ չենք կարող լինել: Մտածում էի այն մասին թէ արդեօք հոգեկան հիւանդ չէ, ո՞վ է, ի՞նչ անցեալի տէր:

— Բայց այդ բոլորը կարեւոր չէ՛. շարունակեց ձիաւորը, կարեւորն այն է, որ մազ մնաց էշ նահատակ դառնայի, բոլորովին զուր տեղ, մի կոյր պատահականութեամբ:

Գիշերը հանգիստ քնած էի, պառկելուց առաջ չորս հոգի էի մորթել: Յանկարծ դուռը զարկեցին, ծանօթ տղաներից էր:

— Ի՞նչ է, հարցնում եմ:

— Նահանջ կայ, ասում է:

— Վեր եմ կենում, լուացւում, մի կտոր հաց եմ դնում բերանս: Զին թամբում եմ հեծնում եւ դուրս գալիս: Գաղթականութիւն կամաւորութիւն խառնուած իրար, դնում են բերդի դուռը, դէպի Ղարսը: Սրան եմ հարցնում նրան եմ հարցնում. ի՞նչ կայ, ի՞նչ պատահեց, ե՞րբ նահանջի հրաման տուեց: Ո՛չ մէկից ո՛չ մի պատասխան:

Հասնում ենք դարբասին կանգնած են բոլորը, դեռ գաղթականներ, հիւանդներ պիտի անցնեն: Գալիս են հա՛ գալիս, գլուխ չկայ պոչ չկայ:

Մինչեւ էս ոչխարները անցնեն՝ ժամեր կը տեւի, մտածում եմ իսկ ձիով անկւած մնալ աղէկ բան չէ: Է՛հ, կուզան ձիդ կ'ուզեն, զինուորական իշխանութիւն է, «չեմ տայ պիտի տաս», անախորժ խօսակցութիւն, հայհոյանք ատրճանակ քաշել զարնել զարնուել չի լինի...

Ասում եմ՝ Մուկո՛ւչ ձիուդ գլուխը դարձրու, դարձնում եմ ձիուս գլուխը յետ եմ կանգնում և գալիս ամէնից վերջը: Եկողն անցնում է, կանգնողն առաջ է գնում: Խելք եմ անում ձիս քաշել դիմացի պզտիկ տան բակը վար եմ իջնում, կապում եմ ծառից ու ներս մտնում... Վերեւը մօրէ մերկ. ինչ կայ չկայ տարել են, եղածները կոտրել-թափել են մարդ չկայ շնչաւոր չկայ: Վար եմ իջնում դրան մօտ մի ուրիշ դուռ կայ, ջախջախուած, յետ ընկած:

Մուկո՛ւչ, մտի՛ր էս տեղ, ասում եմ, մութ է, մատը խոթես մարդու աչք, բան չի տեսնում: Մտնում եմ, մէկ աստիճան, երկու աստիճան, երեք աստիճան, իջնում հա՛ իջնում է:

Կանգ եմ առնում, ի՞նչ պիտի լինի, Տէ՛ր Աստուած: Իջնում եմ. գուցէ պահեստ լինի, գարի լինի, ձիուս համար մի բուռ գարի վերցնեմ, ճամբան երկար, ձին անօթի — լինելիք բա՞ն է...

Ոտս դնում եմ գետին թէ չէ՝ մէկ հարւած գլխիս, զարնելն ու կացինի կոթը բռնելը մէկ եղաւ: Առաստաղը ցած էր, բարձրացուած կացինի հարուածը՝ թոյլ:

Խառնւում ենք իրար: Անծանօթը շօշափում է ինձ, բռնում է դաշոյնիս կոթը: Ես արգիլում եմ, բռնելով նրա դաստակը: Ոչ ես կարող եմ դաշոյնը հանել պատեանից, ոչ նա. ոչ նա կարող է կացինը թողնել՝ ոչ ես: Երկուսիս ձեռքերը զբաղուած, երկուսս էլ ուժեղ, անխնայ:

Հրում ենք իրար, զարնում պատէ-պատ, գլխով ենք կռւում, ոտքով զարնում, բայց ես վիրաւոր եմ, քրտինքի հետ տաք արիւնը ողողում դէմքս, լցնում աչքերս, բերանս:

Ես փախչող եմ, նա մնացող, ամէն ուշացում նրան փրկութիւն, իսկ ինձ մահ է բերում: Ի՞նչ անեմ, ի՞նչպէս ազատուեմ էս քոռ անբախտութիւնից:

Կացինի բերանը իմ կողմըն է, թեթեւ կոթը նրա ձեռքը, հետեւաբար իմ շարժումները կրկնակի ուժգին: Ուժերս հաւաքելով՝ մի քանի անգամ ուժգին թօթւում եմ կացինը, ոլորում աջ ու ձախ. զգում եմ թոյլ դիմադրութիւն կացինը պահելու, և ուժեղ նկրտում՝ դաշոյնը քաշելու:

Հակառակորդը վայրկենապէս թողնում է մահաբեր կացինը, որին շտկելու եւ հարւածելու համար ժամանակ էր պէտք, իսկ նա ուզում է օգտագործել այդ ժամանակը՝ երկու ձեռքով դաշոյնս հանելու և ինձ զարնելու, նախ քան որ ես կացինը կը դարձնեմ ձեռքի մէջ:

Այդ խորամանկ խաղը

ՌԷՆ

Գծ. Շահինազար

զգալով՝ նոյն վայրկենական արագութեամբ, ես եւս թողնում կացինը և երկու ձեռքով աշխատում դաշոյնս հանել և հարւածել: Չորս ձեռք դաշոյնի կոթի վրայ, օրհասական ու մահաբեր:

Գլխով մէկ հարւած նրա աչքին ու քթին, ու հակառակորդը ցաւի կսկիծից մէկ ձեռքը դէմքին է տանում: Օգտւելով ակընթարթից, երկու ձեռքով դուրս եմ հանում դաշոյնս և ուղղում նրա կուրծքը: Նա բռնում է կոթը և նկրտում է հեռու պահել, բայց անօգուտ, նրան հրելով պատին եմ տալիս, ծայրը նրա կրծքին, կոթը՝ իմ. ու ձեռքերիս ամբողջ ուժովը և կրծքիս բովանդակ թափովը դաշոյնը մխում եմ հակառակորդի կուրծքը:

Դարձնում եմ աջ, դարձնում ձախ, վերջապէս, խռխռալով ընկնում է թշնամին... Թամամցնում ու դուրս նետւում:

— Ահա՛, այսպէս եմ կուել ամբողջ տարիներ, վերջացրեց ուղեկիցս, ժպտալով:

Երբ Հասան-Ղալէ հասանք, ուղեկիցս ասաց:

— Այստեղ ես «գործ» ունեմ, ուզում էք սպասեցէք: Չասէք թէ ընկերոջը դաւաճանում եմ: Բայց պիտի սպասէք, պիտի սպասէք, որ «կլոր թիւը» լրանայ, ուխտ եմ արել, ամօթ է...

Այնուհետեւ ես այդ մարդուն բնաւ չտեսայ...

ՌԷՆ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Շատեր այնքան ժամանակ կը վատնեն ապրուստ մը ճարելու համար որ ապրելու ժամանակ չեն ունենար:

ՔԱՐԼԱՅԼ

Ո՛վ որ իր սիրոյն սահմաններ կու տայ, չի գիտեր թէ ի՛նչ ըսել է սիրելը:

ՊՕՍԻՒԷ

Մարդ անծանօթ մնալու է միշտ:

ՍԹԷՆՏԱԼ

Երջանիկը ա՛ն է, որ երջանիկ կ'ընէ ուրիշները:

ՏԸԼԻԼ

Աւա՜ղ, չունիմ դժբախտութիւն մը որ ինձմէ եկած ըլլայ:

ՕՎԻՏ

Երջանկութիւնը բացառութիւն մըն է, վիշտը՝ օրէնք մը:

ՄԱՐՍԷԼ ՊՐԷՎՕ

Անէանալը կեանքին լաւագոյն բարիքն է:

ՇՕՊԷՆՀԱՈՒԷՐ

ԺՊԻՏԸ

Ժպտէ՛, աղջիկս։

Ժպիտը կեանքին ամէնէն անուշ հմայքն է։

Անիկա երջանկութեան ծաղիկն է։

Ամէնէն գեղեցիկ կիները անոնք են որ կը ժպտին քաղցրութեամբը իրենց հոգիին։

Ճօգոնտան առանց իր ժպիտին պիտի չըլլար Վինչիի գլուխգործոցը։

Ժպտէ՛, աղջիկս։

Որովհետեւ ժպիտը քաղցրօրէն շնորհալի կ'ընէ եւ գեղեցիկ։

Ժպիտով կարելի է յաղթել ամէն բանի, դաժան ցաւերուն ալ որոնցմով կը գալարուի կեանքը։

Վօլթէրի ժպիտին մէջ կեանքին փիլիսոփայութիւնը կը ծիծաղի։

Արցունքն իսկ ժպիտի մը մէջ կը նմանի ամպերուն մէջէն նայող արեգակին՝ որուն ճաճանչը անձրեւին շիթերով կը հիւսէ ծիածանը գեղաժպիտ։

Ժպտէ՛, աղջիկս։

Առողջութեան բանալին է ժպիտը, գոհ եւ զուարթ ժպիտը. եւ անոր ադամանդեայ թափանցկութեան մէջ կը ցոլայ մարդկային զգացումներուն ամէնէն ազնիւը, բարութիւնը սիրտին։

Ժպիտին մէջ ա՛յնքան գեղեցկութիւն կայ որ երբեմն ամբողջ կեանք մը կ'աղուորնայ, եւ անով աշխարհը կը փոխուի եդեմի մը ուր ծաղիկներ միայն կը ծլին։

Սէրն է ժպիտը։

Ժպտէ՛, աղջիկս։

Եթէ գիտնաս թէ ո՜րքան ազնուադրոշմ հրապոյր, ո՜րքան հոգեզմայլ գորով եւ քաղցրութիւն, ո՜րքան կեանք եւ սէր կայ ժպիտին մէջ, դուն առանց ժպիտի այլեւս պիտի չի խորհիս, պիտի չի խօսիս, պիտի չաղօթես, պիտի չերգես, առանց ժպիտի գիրկս պիտի չի նետուիս։

Պաշտելի է ժպիտը, քու ժպիտդ մանաւանդ։

Ես քու մէկ ժպիտիդ հետ չեմ փոխեր բոլոր ծաղիկները որ սիրոյ եւ յոյսի հմայքներով կը խայտան։

Ես քու ժպիտիդ համար կ'ապրիմ։

Ժպտէ՛, աղջիկս։

Վ. ՄԱԼԷՋԵԱՆ

ԵՐԵԿՈՅ՝ ԾԱՌԻ ՄԸ ՏԱԿ

Խոր, հոգիէ արտաբերուած սիրելի
Անուն մ'աղուոր կարծես ըլլար երեկոն,
Բոյրի անձրեւ մը, դողացող յոյզերու
Հեւք մը կարծես ու համբոյրի լուսատոն . . .

Յանկալի դո՛ղ ու քրքմանոյշ տրտմութիւն,
Բազմաբուրեան համանուա՛գ մը խորունկ . . .
Գեղուհիի աչքերուն մէջ ցոլացող
Աղապատանք ու անսահման պաշտամունք:

Ու լոյսերու բըռընկումի պահին արդէն
Մեր սրտերու հեւքին վրայ անպատում
Թեւատարած օրհնութիւն մ'է հրդեհուող,
Բոցավառ երգ՝ մեր էութեան մէջ տրտում:

Համբոյրիդ հուրն ըլլար կարծես երեկոն . . .
Վայրկեանի մը արձանացումը աղուոր . . .

ԼԻԲԱՆԱՆ

Համաստեղափայլ այս գիշերն հսկայ
Թարմութիւն ու կեանք . . .
Խաղաղութիւնն այս՝
Աւազան մ'աղուոր
Զով ու լուսնահամ . . .

Աստեղազարդ լո՛յս ու յիշատակի խորունկ զգացում,
Հեռաւոր ջութակ, հեռք մը սրտազեղ լարերու սրտէն.—
Ծառերու խարշափ . . .

. . . Տարիներու սարսուռ մը քա՛ղցր,
Հեռաւոր,
Յոյզե՛ր ու կեանք ու զմրուխտէ պատկերներ:

Կապոյտ սիրտը բաբախող այս գիշերուան
Մեր էութեան մէջ տիեզերք մ'աննկարելի ու կախարդ.
Կապոյտ սի՛րտը բաբախող այս գիշերուան . . .

Ու նուրբ թեւեր ու քաղցրաշող ակնարկներ,
Տրխուրաչեայ երգեր աղուոր խենթութեամբ
Ժամերու մեծ պաստառին վրայ կը դառնան
Անհուն վայելք, ծաղկենկա՛ր
Ու զարդարուեստ հոգեկան . . .

ԲԻՒԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

Փարիզ

ՔԵՐԹՈՒԱԾ ՄԸ

պատմութիւնը

Ծաղկի մը պէս՝ բուրաստանի մը վանդակորմէն ելած դուրս, հանդիպեցա՛յ։

Եւ անո՛ւնը՝ պարտէզներուն ժպտադէմ պարին մէջ, ռունգիս հեծած բոյր մը ինչպէս. կրեցի խանդով մինչեւ հանգոյցը ճամբուս։

Ա. օր

Ո՛չ՝ ըսաւ սեւեռած հայեացքն աչերուս։

Բայց երբ ճնշող լռութեան մէջ, հնչեցին հեռացող քայլերս անխռով. մի՛ երթար կանչեց. ու յօգնածուկ եղնկի մը պէս՝ ինկաւ թեւերուս մէջ կրկնելով. մի երթա՛ր սիրելիս, մի երթա՛ր։

Բ. օր

«Ըսէ՛, շրթներդ ինչո՞ւ դրիր բերնիս, և բոլոր անոնք որ զգացիր։

«Ծաղիկները ցնդեցան. տարտամ քաղցրութիւն մը երակներուս, աչերուս կայծեր, լուռ խռովք մը գլխիս մէջ, իսկ սիրտս մանկի մը պէս ուրախ կը թօթուէր անդադար։

«Խօսէ՛, ի՞նչ էր ա՛ն։

Գ. օր

Շիջած է բոցի մը պէս՝ ու կ'ունկնդրեմ ամառ գիշերն որ հաւու նման կը քթուտի հանդարտ։

Աչերն ի զուր կը դառնան ընդհատելու զիս. համր են՝ քայքայուած յիշատակ մը ինչպէս, համբոյրին համը թէեւ կը կախուի դեռ շրթունքէս։

Յետոյ

Հոս էր նստած. և կը մնամ տեղս անշարժ չաւրելու համար թողած հետքերը՝ բա՛րձը քիչ մը ճմլած, բազմո՛ցն ազդրերուն կաղապարով։

Կը փնտռեմ դարձեալ թեւերուն նշաններն, արատները ոտներուն։

Յետոյ բառեր սիրոյ, ժպիտ մը զորովի, հիացման խօսք մը՝ դէմքիս վրայ կ'արձարծին։

Իսկ պահ մ'առաջ՝ կուշտ շան պէս գլուխս թեւերուս, կը նիրհէի անտարբեր։

Չետքեր

Սիրեց, և ուզեց որ կրկնեմ, բայց չէր գիտեր թէ վանկերն անոր ինչպէս պիտի հեգէի։

Լուռ կրեց, յետո՛յ, արատովս ակռաներուս առանձնացաւ։

Տարիներ վերջ, չէ սպիացած վէրքն իրեն մինչ եւ՝ երբ յիշեցի, տեսէ՛ք՝ շատ հասարակ դէպքի մը պէս, քանի մը բառով պատմեցի լրբօրէն։

Գ. ԳԵՂԱՐԲՈՒՆԻ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Կեանքի ու բնութեան մասին մեր ունեցած ու գտած պզտիկ ճշմարտութիւններով, մեր նպատակն է դիմել մեծ անծանօթին, անճանաչելիին, այն հաւատքով որ հետզհետէ աւելի բարձր աստիճանի քաղաքակրթութեան պիտի հասնինք։ Մեր պարտականութիւնն է, զգալ փոքրիկ ուրախութիւններ, երբ առիթը ներկայանայ, առանց յուսահատելու, որովհետեւ անկէ դուրս ամէն բան իրապէս անօգուտ է։

*
* *

Եթէ մեր զգացումները, մեր սիրտը մեզի կ'ըսեն թէ «տխուր է այս վիճակը, ողբալի է», մեր բանականութիւնն ալ կը բաւականանայ ըսելով թէ «այս այսպէս է»։

*
* *

Ամէնէն աննշան առարկան զոր կը տեսնենք բնութեան մէջ, թէեւ ոչ մարդկային, թերեւս աւելի ուղղակի կը մասնակցի մեր ծագման ու վախճանի խորունկ հանելուկի լուծման, քան մեր զգացումներուն ու կիրքերուն գաղտնիքը, նոյնիսկ խորապէս ուսումնասիրուած։

*
* *

Կեանքի խորհուրդին ինչ անուն ալ որ տանք, գաղտնիքը նոյնը կը մնայ. կ'ուզէք ըսէք *Աստուած*, *նախախնամութիւն*, *բնութիւն*, *գիպուած*, *կեանք* կամ *ճակատագիր*։ Ինչ որ մեր փորձառութիւնը հազարաւոր տարիներու ընթացքին սորվեցուցեր է մեզի, անոր աւելի ընդարձակ, աւելի ճկուն, աւելի պատշաճ անուն մը տալն է եղեր։

ՄՈՐԻՍ ՄԷԹԷՐԼԻՆԿ

Չի փորձենք խտէալը իրականացնել, եթէ զայն չպիտի իրականացնենք ամբողջովին։

ՏԸ ՎՕԿԻՒԷ

ԱՐՄԵՆՈՒՇ

*Արմենուշ*ը Գ. Մելոյեանի հինգ արարուածով մէկ ողբերգութիւնն է, որուն հայերէնը անտիպ է տակաւին, եւ որուն ֆրանսերէն բնագիրը հրատարակուեցաւ 1920ին Ժընէվ, ներկայացուած ըլլալով եւ չորս թատերական կորսներուն մէջ առաջնութիւն շահելով։

Տարագիր հայ կիներու կարաւանէն կը զատուի Արմենուշ։ Գերման սպաներու, մասնաւորաբար Օսկար Միւլլէրի ներկայութեան ու իրեն մեղսակցութեամբ, Արմենուշի փոքրիկ ու քնքուշ զաւակը կը յափշտակեն թշնամիները, ու մօրը աչքերուն առջեւ, անգթօրէն կը սպաննեն։ Մանկան թպրտուն մարմինէն հոսող անմեղ արիւնը բռնի կը խմցնեն Արմենուշին, որմէ յետոյ մանկամարդուհին ձեռքէ ձեռք անցնելով, կը հասնի Գերմանիա, ուր կը տեղաւորուի հասարակաց տուն մը, հոն դառնալու համար «տան թագուհին»։

Այս բարախուն ողբերգութեան մասին գաղափար կազմելու համար «Կեանք եւ Արուեստ»ի ընթերցողներուն կը ներկայացնենք Բ. արարուածէն Գ. եւ Ե. տեսարանները։

ԽՄԲ.

Գ. ՏԵՍԱՐԱՆ

ՏԻԿԻՆ ՄԻՒԼԼԷՐ, ԱՐՄԵՆՈՒՇ

ՏԻԿԻՆ ՄԻՒԼԼԷՐ.— (Արմենուշի թեւը մտած սրահ կը մտնէ) *Ի՛նչ սենեակը քաշուած կուլաս. կը հասկնամ վիշտդ, խեղճ կին. (կը նստին) բայց ի՞նչ կրնանք ընել, ըսէ՛, ի՞նչ կրնանք ընել։ Ջանա՛ մոռնալ. մոռնանք միասին տխուր անցեալը եւ վերսկսինք նոր կեանք մը։*

ԱՐՄԵՆՈՒՇ.— *Մոռնա՛լ, մոռնա՛լ, ի՞նչպէս մոռնալ։*

ՏԻԿ. ՄԻՒԼԼԷՐ.— *Այսուհետեւ դուն կ'ապրիս ինծի հետ. կարգի կը դնենք մեր տնական գործերը. և ամէն կերպ կը ջանանք մոռնալ միասին։*

ԱՐՄԵՆՈՒՇ.— *Ապրի՛լ, ի՛նչ տանջանք։*

ՏԻԿ. ՄԻՒԼԼԷՐ.— *Կ'ուզե՞ս միասին գիւղ երթանք ժամանակի մը համար. կը սիրե՞ս գիւղը։*

ԱՐՄԵՆՈՒՇ.— *Գիւղը. ո՞ւր է մեր գիւղը։*

ՏԻԿ. ՄԻՒԼԼԷՐ.— *Մենք ալ ունինք գեղեցիկ լեռներ։*

ԱՐՄԵՆՈՒՇ.— *Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ, ես բան մըն ալ չեմ ուզեր բոլոր այստեղ ձեր դուռները ինձ կը բաւեն։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Ո՛չ, ո՛չ, քանի հետս ապրիս, կեանքը պիտի փոխուի։*

Արմենուշ.— *Չգիտեմ թէ, պիտի ապրիմ։*

Տիկ Միւլլէր.— *Զաւակս շուտով կուգայ, և միասին գիւղ կ'երթանք.* (կը շոյէ անոր գլուխը) *պիտի տեսնես թէ ի՛նչպէս շուտ վարժուիս, դուն քեզ տանդ պիտի զգաս։*

Արմենուշ.— *Տո՞ւնս... մեր տո՛ւնը ինծի Արմենուշ կը կանչէին, իսկ այստեղ. ինծի Լալիթա կը կանչեն։ Ո՞ւր են, ո՞ւր են իմ...* (կու լայ)։

Տիկ. Միւլլէր.— *Լա՛ւ, ես ալ քեզի Արմենուշ անունը կուտամ։ Ջանանք այստեղ դարձնել մեր կեանքը գեղեցիկ ու երջանիկ։*

ԱՐՄԵՆՈՒՇ.— *Գեղեցի՛կ, ինչո՞ւ չէ, այստեղ ամէն ինչ գեղեցիկ է։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Նոր շրջազգեստ մը կ'ուզե՞ս։*

Արմենուշ.— *Ի՞նչ պիտի ընեմ նոր շրջազգեստը։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Գեղեցկանալու համար։*

Արմենուշ.— *Ո՛չ, ո՛չ, շնորհակալ եմ։*

(կը լսուի զանգակի ձայնը)

Տիկ. Միւլլէր.— (դուրս կ'ելլէ, կը լսուի դրան մը բացուիլը, եւ տիկին Միւլլէրի ձայնը) *Օ՛ իմ Օսկար, իմ Օսկար։*

Արմենուշ.— (Ուշադիր մտիկ կ'ընէ, եւ արագ դուրս կ'ելլէ սենեակէն։)

Ե. ՏԵՍԱՐԱՆ

ՏԻԿԻՆ ՄԻՒԼԼԷՐ, ՕՍԿԱՐ ՄԻՒԼԼԷՐ

Տիկ. Միւլլէր.— (կը մտնէ, Օսկարը բազուկներուն մէջ գրկած) *Վերջապէս. վերջապէս, ողջ առողջ, հրաշալի է, ի՛նչ կորով ի՛նչ առողջութիւն։*

Օսկար.— *Արդարեւ։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Նստի՛ր։*

Օսկար.— (դէպի դուռը կը նայի)։

Տիկ. Միւլլէր.— *Մէկո՞ւն կը սպասես, մինակ չե՞ս։*

Օսկար.— *Մ՛ինակ եմ։* (կրկին դէպի դուռը կը նայի։)

Տիկ. Միւլլէր.— *Այսքան շուտ չէի սպասեր, ինչո՞ւ չհեռագրեցիր հասնելուդ ժամը, որ կայարան գայինք։*

Օսկար.— *Շնորհակալ եմ, ինչո՞ւ այդ նեղութիւնը։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Ի՛նչքան սպասեցի, ի՛նչքան սպասեցի։ Ընկերներդ շատ անգամ հրաման ստացան գալու։*

Օսկար.— *Անոնք ինծի չափ հեռու չէին։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Հա, հեռու էիր, շատ հեռու։* (կու լայ)։

Օսկար.— *Կուլա՞ս, ինչո՞ւ, գոհ չե՞ս ինծի տեսնելուդ։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Խենթ տղայ, կու լամ, որովհետեւ մեկնած պահուդ, չորս էինք, այժմ երկուքս ենք միայն։*

Օսկար.— *Խե՛ղճ հայրիկ, ի՛նչքան կ'ուզէի վերստին տեսնել։*

Տիկին Միւլլէր.— *Հապա եղբա՞րդ. չե՞ս հարցըներ։*

Օսկար. *Ի՞նչ, Հայնրի՞խ, ո՞ւր է Հայնրիխ։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Հայնրի՛խս, նա կը հանգչի քո հօր քով. չի գրեցի իսկոյն, քեզի վիշտ չպատճառելու համար։*

Օսկար.— *Ի՞նչ, մեռա՞ծ է։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Ի՛ր կամքով։*

Օսկար.— *Ինքնասպա՞ն։*

Տիկ. Միւլլէր.— (գլխի հաստատական նշան կ'ընէ։)

Օսկար.— (Լուրջ եւ խոհուն կը քալէ սենեակին մէջ։) *Բայց պատճա՞ռը...*

Տիկ. Միւլլէր.— (Գրպանէն թուղթ մը կը հանէ եւ կու տայ Օսկարին։)

Օսկար.— (կը կարդայ խօսքը) *Ուրիշները չտառապեցնելու համար, ուրիշները չտառապեցնելու համար...* (Թեւերը ծալլած կը քալէ։)

Տիկ. Միւլլէր.— *Զինուորական ծառայութեան մտնելու օրերը կը մօտենային, իրիկուն մը ըսաւ ինծի.— Տե՛ս, մայր, կը սարսափիմ մտածելով որ ե՛ս ալ պիտի սպաննեմ, սպաննե՛մ։ Բայց չե՛մ կրնար, չե՛մ կրնար։ Ի՛նչպէս կ'ուզես որ զինուոր երթամ։ — Ես չեմ ուզողը, սիրելիս, ըսի իրեն, օրէ՛նքն է, օրէ՛նքը։ — Ինչի՞ս պէտք օրէնքը. ուրիշներու գրած օրէնքը, ես ի՛մ օրէնքս ունիմ, իմ խիղճը...*

Օսկար.— (մտիկ կ'ընէ ուշադիր) *Իմ խիղճը, իմ խիղճը...*

Տիկ. Միւլլէր.— *Այս խօսակցութեան յաջորդ օրը, երբ տուն մտայ, իմ խեղճ Հայնրիխս անշունչ գտայ... Գնդակը ճիշդ այստե՛ղ էր մտեր* (ցոյց կու տայ սիրտը)։

(Լռութիւն)

Օսկար.— (Մռայլ)։

Տիկ. Միւլլէր.— *Ի՞նչ կը մտածես, Օսկա՛ր։*

Օսկար.— *Կը մտածեմ, թէ եղբայրս լա՞ւ ըրաւ թէ գէշ։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Մտածելու բա՞ն է։*

Օսկար.— *Ո՞վ գիտէ մա՛յր, ո՞վ գիտէ։* (խոհուն) *Գտած կի՞նդ էր դուրս ելլողը, մեր մտած պահուն։*

Տիկ. Միւլլէր.— *Նո՛յն ինքը։*

Օսկար.— *Գո՞հ է։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Այո՛, և ոչ։*

Օսկար.— *Ի՞նչպէս թէ։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Խաղաղ եւ անդորր է, ցնորքի պահերէն դուրս։*

Օսկար.— *Ցնորքի պահե՞ր։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Երբեմն։*

Օսկար.— *Վտանգաւո՞ր։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Երբե՛ք։*

Օսկար.— *Հապա՞։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Յիշողութիւնները, յիշողութիւնները կը տանջեն խեղճը։*

Օսկար.— *Անցեալը, հի՞նը թէ նորը։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Հինը։*

Օսկար.— *Իսկ նորը, այն տունը՝ ուր կը մնար։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Այդ մասին չի խօսիր։*

Օսկար.— *Գոհ էր այնտեղ։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Խենթ, հինը, հինը կ՚ըսեմ քեզի, հին անցեալը։*

Օսկար.— *Ծանօթները գիտե՞ն, թէ ուր էր նախքան քու գտնելդ։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Հաւանաբար։ Քիչ առաջ, բժիշկ Վալդ կը խօսէր ինծի, ինչ որ շշուկի մասին... թէ դու սպայ ես, հայրդ ուսուցչապետ էր, թէ այդպիսի մի կին...*

Օսկար.— *Յայտնուած յանկարծ մեր տան մէջ...*

Տիկ. Միւլլեր.— *Պատուի հարց...*

Օսկար.— *Բայց կը կարծէի թէ՝ ազատ խորհող կին ես։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Այո՛, այդպէս եմ, իսկ դո՞ւն։*

Օսկար.— *Նոյնպէս։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Դուն սպայ ես։*

Օսկար.— *Սպա՛յ։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Սպայի պատիւը։*

Օսկար.— *Սպայի պատի՞ւը։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Գերման սպայի պատիւը գերման զինուորի պատիւը։*

Օսկար.— *Կը կասկածիմ։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Ի՞նչպէս, գերման սպայի պատուի՞ մասին։*

Օսկար.— *Չկայ։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Ի՞նչ կ՚ըսես, Օսկար, դո՞ւն ես խօսողը, դո՞ւն, Օսկա՛ր։*

Գ. ՄԵԼՈՅԵԱՆ

Օսկար.— *Այո՛, մայր, այսպէս է։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Ի՞նչ, գերման սպան արատաւորե՞ր է իր պատիւը։*

Օսկար.— *Որքան ատեն որ յիշուի այդ կնոջ հայրենիքը, մեզի համար պատիւ գոյութիւն պիտի չունենայ։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Գերման դրօշը անպատուուա՞ծ։*

Օսկար.— *Խե՛ղճ մայր։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Իսկ դո՞ւն, դուն չէի՞ր անոնցմէ...*

Օսկար.— *Խե՛ղճ մայր։*

Տիկ. Միւլլեր.— *Բայց պատասխանէ։ Դո՞ւն ալ, դո՞ւն ալ։*

Օսկար.— *Մի՛ նայիր արտաքինիս այս համազգեստը կը կրեմ, ներքինս ծածկելու համար։ Եթէ գիտնայիր՝ թէ ինչ կ՚անցնի հոգիիս մէջ, խե՛ղճ մայր, խե՛ղճ մայր պատուի մասի՞ն կը հարցնես, պատիւ չմնաց ալ...*

(վարագոյր)

Գ. ՄԵԼՈՅԵԱՆ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Գիրքը բարեկամ մըն է որ երբեք չի խաբեր։

Թ. ՏՐԷՅՁԷՐ

Նախապաշարումը յիմարներուն բանականութիւնն է։

ՎՕԼԹԷՐ

Ո՛չ թէ ճարտարութիւնը, այլ ճարտարութեան ամբարտաւանութիւնն է որ կը վիրաւորէ աղքատը։

ՊԷՅՔԸՆ

Սխալիլը մարդկային է, ներելը աստուածային։

ՓՕՓ

Ապրելու արուեստը գերագոյնն է արուեստներուն։

ՔԱՐԼԱՅԼ

Սիրոյ մէջ միակ յաղթութիւնը՝ փախուստն է։

ՆԱՓՈԼԷՈՆ

ՆԻՒ ԵՕՐՔ

ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ԳՐ. ՍԻՒՆԻԻՆ

Խաւարը Ազատութեան գանկն է կերեր ու անէծքի գօտիի մը պէս փաթթուեր Էլիզ Այլէնտի մէջքին:

Արեւմուտքէն եկող հով մը մարեր է ջահն ալ որ կաթիլ մը արցունքի պէս ծովին մէջն է ինկեր:

Հըտսընը Յանուարին հետ է գրկուեր և իր ցրտաշունչ երախը բացեր: Ատլանտեանի խենթութիւնը վարակեր է զայն ալ: Եւ ջուրը իր ափին մէջն է առեր քաղաքը ու կ'ուզէ զայն կուլ տալ համօրէն:

Առաւօտեան մթնշաղը սեւ է մահուան պէս ու անթափանց՝ սուգի նման:

ՆԻՒ ԵՕՐՔ Կ'ԱՐԹՆՆԱՅ

Հսկայ կրիաներու նման նաւերը օդին թանձրութիւնը կը պատռեն եւ ամբոխներու հոսանք մը կը թափեն ափէ ափ:

Երբեմն սուլիչ մը մութը կը բռնէ ու մազէն կը քաշէ ու կրիային մէկը որ սխալ ճամբայ կ'երթար քիթը կը փոխէ ու ստուիններ կ'ընէ:

Մշուշը ճերմակ փոշիի նման կը մաղուի լոյսի թեւերուն վրայ և արդէն տանիքներուն գագաթը քիչ վերջը կը միանայ երկինքի սպիտակութեան:

Անքուն քաղաքը, որ զառանցանքի մէջ է, կը շփէ իր աչքերը որոնք կարմրրով են լեցուեր ու ոտքի կ'ելլէ հսկայի մը նման որուն կողերն են փտեր:

Դագաղի մը պէս կը բացուին դռները տուներուն ու դուրս կ'ելլէ կմախքէ սերունդ մը որ երէկ իրիկուն թշուառութեան ծոցը քնացաւ:

Անհաւասիկ մանուկներ որոնք կաթի տեղ պիտի խմեն քաղաքակրթութեան ջուրը նեխած և օդը պիտի ծամեն հացին տեղ:

Մայրեր, ստուերներու նման բարակ, որոնց աչքերուն մէջ կեանքը և մահը իրարու հետ կը պարեն:

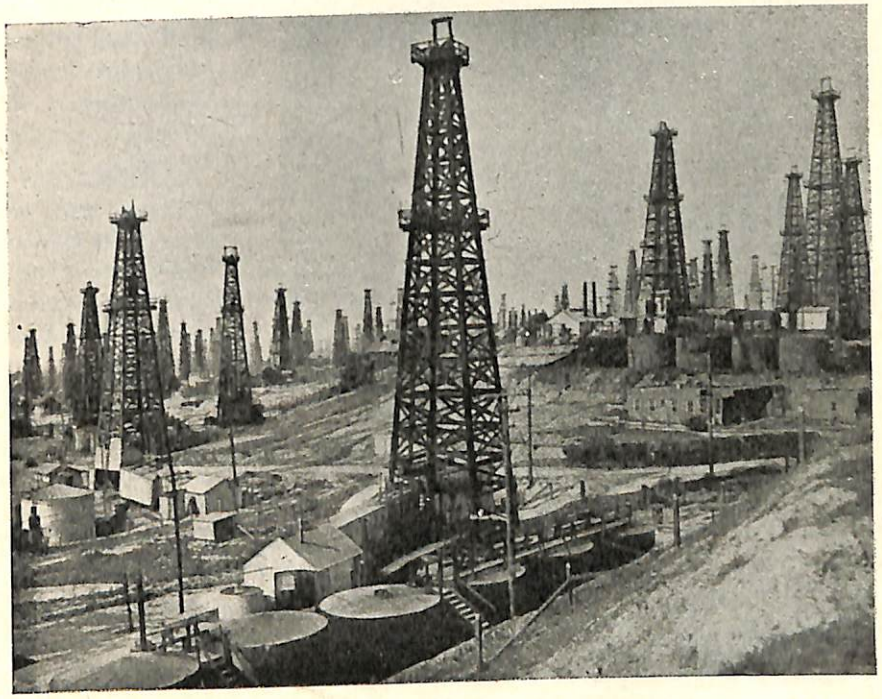

ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԱՆՏԱՌԸ

Եւ ղեռատի աղջիկներ որոնց կուրծքերուն տակ կ'աճի անմեղութեան աղաւնին որ վաղը մեղքին զոհը պիտի ըլլայ։

Ու մարդիկ, բոլորն ալ գեղին դէմքերով, մագաղաթներու պէս չոր ու անարիւն։ Բուրջերու մէջ փաթթուած մոմիաներու նման անոնք կը քալեն. կարծես թէ եգիպտական թանգարան մը կեանքի է եկեր։

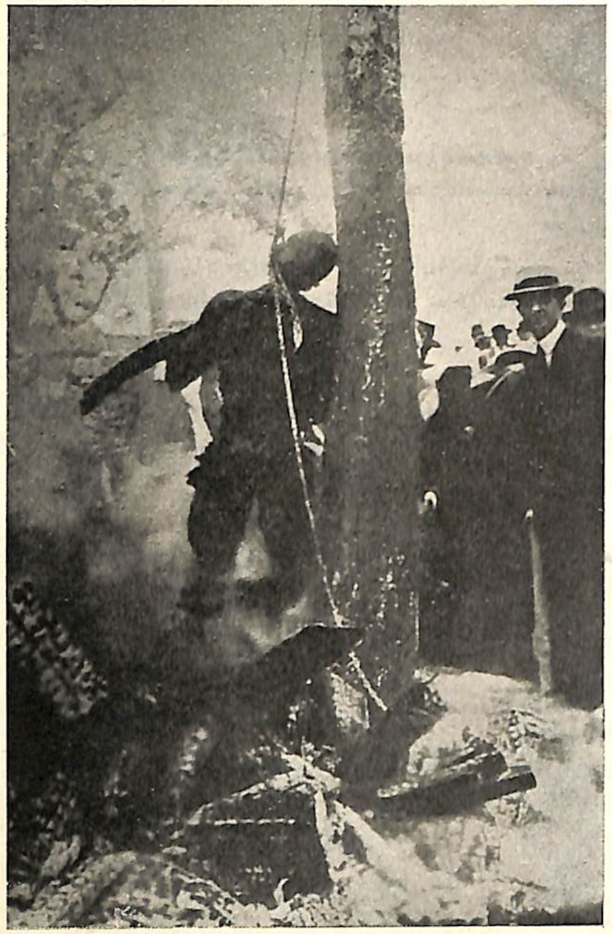

ՍԵՒԱՄՈՐԹԻ ՄԸ ԵՂԵՐԱԿԱՆ ՄԱՀԸ
ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԱՄԲՈԽԻ ՄԸ ԿՈՂՄԷ

Ու մէկը հազ մը կը նետէ որ ուրիշի մը թուքին կը խառնըւի։ «Բարեւ», կ'ըսեն իրարու։ Շոգիացող ձայնը հաստ է ու մեքենական։

Մէկը իրիկուընէ մնացեալ ժպիտ մը կը լըրացնէ որ տասը սէնթնոց ադամանդներու չափ կեղծ է։

Ու կը քալեն բոլորն ալ առասպելական ոգիներու նման որոնց կէսը խորհուրդ ու կէսն ալ ահ է։

Կը բացուին դռները գործարաններուն եւ ներսի հեղեղը կը խառնուի յորձանքներուն։ Կը բացուին նաեւ դռները օֆիսներուն և լոյսէ աչք մը կը վառի ամէն սենեակէ ներս։

Պրօտուէյը դեռ կը փայլի լուսնի մը պէս, որ այգային լոյս ունի։

Քիչ վերջը տխուր արեւ մը իր մարմինը կը նետէ քաղաքին վրայ որ վիթխարի կմախքի մը պէս դուրս կու տայ իր ոսկորները։

Ուլուօրթհի և Քրայսլէրի աշտարակները բռունցքներու պէս իրարու դէմ են ցցուեր։

Ուօլ Սթրիթը հեգնանքի ծիծաղ մը կը ձգէ Իստ Սաիտի վրայ, որուն կոկորդին են նստեր քաղցի հազարերախ ճիւաղներ։

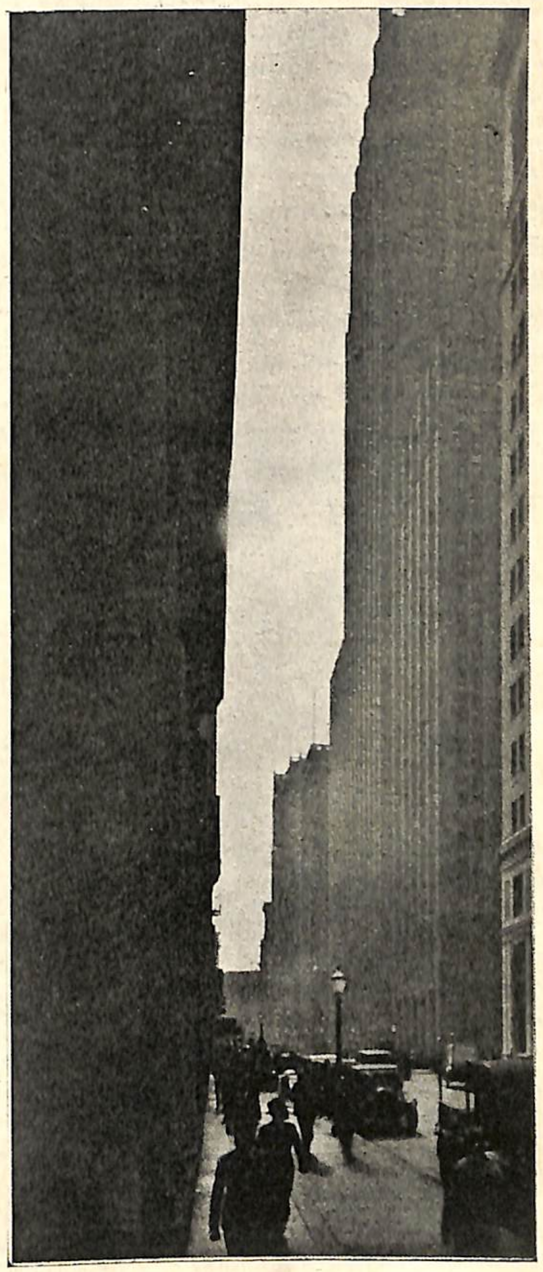

ՓՈՂՈՑ ՄԸ՝ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ

Ու վաթսունյարկեայ շէնքերը իրարու վրայ կը նըստին ու օդը կը մագլցին։

Սպիտակահեր ամպեր իրենց քըղանցքն են ձգեր վար ու երկիրը երկինքին փէշը կը համբուրէ։

Քիչ վերջը միլիոնատէրին մէկը կը յիշէ որ պէտք է արթըննալ ու մանկատի աղջկան մը մարմինը դուրս կը նետէ մահճակալէն վար։

Իր ծոյլ քունէն կ'ելլէ նաեւ Կրինիչ։ Իր մարմինէն մեղքի և ամօթի համաճարակը կը խօսի։ Շոգիի եւ վարդեջուրի բաղնիք մը պիտի առնէ ան իր հոգիին աղտերը մաքրելու համար։

Ու նոր խրախճանքներու ու նոր գիրկընդխառնումներու կիրքերովը կ'օրօրուի միլիոնատէրներու թաղը ուր հաճոյքը թուխսի է նըստած և անմեղութիւնն է յղի։

Արդէն կէսօր է։

Ու փողոցները Նիակարայի փրփուրները ունին իրենց բերնին մէջ։

Յիմարական զանկերու գետ մը ինքզինքն է ձգեր ու կը գլորուի ու կը գալարուի ալիքը մսակոյտերու ու ոսկրակոյտերու։

Հոս երկու կիներ վար կ՚իջնեն Ռօլզ Ռօյսէ մը։ Իրենց վիզն են կապեր էրմին մուշտակներով ու վագրի մորթեր ունին։ Դեկին գլուխը սեւ արձան մըն է սառեր։

Հոն աղքատ կին մը խնձոր կը ծախէ. հովը քիթին ծայրն է խածեր և կզակներուն դող տուեր ու իր արգանդին մէջ կիսակենդան մանուկ մը կը դողայ։

Հոս երիտասարդ մը լպիրշ աղջկան մը թեւին է փակեր ու օդին մէջէն համբոյր կը բռնէ։

Հոն աղքատ աղջիկ մը իր երազը կուլ տուեր ու սառած վարդերուն հետ կը ծախէ նաեւ իր սառած սիրտը։

Բօլօթիշընի մը ճարպոտ մարմինը անցաւ հոսկէ իր առջեւէն խղճին շուքը ձգելով ու ետեւէն հալածուելով կասկածանքի ահէն։

Թափառաշրջիկ մը անցաւ անոր իւղոտ ու սահուն հետքերէն և իր գրպաններուն դատարկութիւնը բռնեց։

Ոստիկանի մը մանկութիւնը միտքն է ինկեր ու սուլիչ կը փչէ ու թեւի արագ շարժումներ կ՚ընէ ձեռնածուի մը պէս։

Ինքնաշարժերը վայրի մարախներու պէս իրարու են փակեր ու մէկը միւսին պոչը կը խածնէ։ Ու կատղած շուներու պէս կը վազեն իրարու ետեւէ իբր թէ բոլորն ալ որոշած ըլլան անդունդէ մը վար նետուիլ։

Վերը տանիքները իրենց ուսերուն վրան են առեր երկաթուղին ու մոլորական կառքերը կը վազեն թաղէ թաղ, միջոցէ միջոց։

Վիթխարի ձեռք մը աղիքները դուրս է թափեր քաղաքին ու հոն ալ վայրի վրնջիւններով ձիերը կը վազեն երկաթէ անիւներու վրայ ու արեւին լոյսը կը փնտռեն։

Կրէնտ Սէնթրալը դժոխքին կեդրոնն է։ Քաղաքը խիթէ է բռնուեր ու ինքն իր մէջ կը գալարուի, կը շարժի, կը ծաւալի, կը մեծնայ։ Ու ցաւին ծայրը դուրս կու տայ մութ հողէն ու կը տարածուի ճաշարաններուն մէջ։

Նիւ Եօրքին կէսը սուրճով ու սէնտուիչով խաբուեցաւ. մնացեալին ստամոքսն ալ յոյսով է լեցուեր։

Անդին փափկամորթ կին մը և հաստափոր մարդ մը մեղրի և գինիի լողանքը կ՚ընեն։

Իսթ Սայտը ինքն իր մէջ ծուարեր է ու մնացեր զգայազիրկ, մինչդեռ Ուօլ Սթրիթը ոսկի կուռքերուն առջեւ ցնորեր ու յիմարական քրքիջներ կ՚արձակէ։

Քիչ առաջ անձրեւը ապտակ մը տուաւ քաղաքին, որոտումը

հարուածեց անոր գլուխը և կարմիր գիծ մը փաթթուեցաւ վզին և ան հիմա համօրէն արցունքներու մէջ է մնացեր։

Փողոցները կրկին կը շարժին, ամբոխը կը վազէ ետ, կարծես թէ միտքն է փոխեր ու սխալ տեղ է ինկեր։

Ու ժամերը կրանիթէ ծանրութեամբ կը կուտակուին իրարու վրայ և քաշ կու տան զիրար։

Ու կը բացուին նորէն դռները տուներուն ուր կը փռուի կմախքէ սերունդ մը — այն սերունդը որ առաւօտուն հրաշքի ուժով մը ոտքի էր կանգներ։

Կիսախաւար անկիւնէ մը հիւանդ մանկան մը ձայնը կը լսուի ու սենեակին հիւանդ մթնոլորտին մէջ կաթիլ մը կեանք կը մարի։

Պատանի մը մահճակալին մէջ կը զառանցէ ու կը կարծէ թէ առասպելական աշխարհի թագաւորն է եղեր։

Մահը իր ստուերն է ձգեր ահաւոր և անոր մէջ պիտի պլլուի գերեզմաններու այս բնակչութիւնը որ փոխ առնուած շունչով մը կը շնչէ։

Յ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ
(Խմբագիր Ֆիլատելֆիոյ «Հայ Սիրտ»ին)

Պրօտուէյը կը ծիծաղի ու լոյսերը կը պարեն և իրենց հրթիռները կ՚արձակեն աչքէ աչք, սիրտէ սիրտ։

Ու խաբէութիւնը ոսկի պատմուճաններով հարսի մը յուղարկաւորութիւնը կ՚ընէ։

Խիղճը փոշիացեր է ու իբրեւ աւելորդ ապրանք պատուհաններէն դուրս շպրտուեր։

Սուտը թագաւորի պատուանշաններով կը պտըտի և միամիտներուն յարգանքը կը բռնէ։

Անբարոյութիւնը դրամին ծոցը մտաւ եւ ոճիրին սերմը նետեց։

Մինչ անդին կեանքը ծունկի է եկեր ու մահուան ոտքերուն կառչեր։

Քաղաքակրթութիւնը խոստովանանք կ՚ընէ եւ հոգին կը փչէ։

Այս գիշեր Անարդարութիւնը արդարութեան մարմնոյն վրայ հարսանիք կ՚ընէ։

Ֆիլատելֆիա, 1931 — Յ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Դժուար է Տարեգիրքի մը խմբագրութեան համար բոլոր ընթերցողներու ճաշակին գոհացում տալ միեւնոյն ատեն։

Գրագէտ դասակարգը չի յագենար. աւելի գրականութիւն կ'ուզէ։ Արուեստագէտները կ'առարկեն թէ պէտք եղած էջերը չեն տրամադրուած գեղարուեստական շարժումին, հակառակ անոր որ բաւականէն աւելի խօսուած է Արուեստի մասին։ Գիտական նիւթերով շահագրգռուողները քիչ կը գտնեն քառասուն գիտական էջերը՝ 276նոց հատորի մը մէջ։ Եւ անոնք որ միայն երգիծական գրուածքներէ կ'ախորժին, կ'ուզեն ամբողջ գիրքը տեսնել՝ միայն գրական այդ սեռին նուիրուած։ Ու այսպէս շարունակաբար։

Խմբագրութիւնը կը շփոթի այս պահանջումներուն առջեւ։ Բայց ամէն ճիգ կը վատնէ մեծամասնութեան գոհացում տալու համար։ Դժբախտաբար դեռ ա'յնքան ընթերցող չունի հայութիւնը, որպէսզի ամէն ճաշակի յարմար տարեգիրք լոյս տեսնէ մեր մէջ։ Ու խօսքը մէջերնիս, մէկ հատը իսկ բաւական ընթերցող չի գտներ արդէն . . . :

Լաւագոյն մտածումը այս մասին Համաստեղ ըրած է կեանք եւ Արուեստի ուղղած իր նամակին մէջ. մտածում մը՝ զոր հաճոյքով կ'արձանագրենք.

«Տարեցոյցը բան մըն է ուր դժուար է անձնական ճաշակ պարտադրել: Ստիպուած էք մատչելի դարձնելու մտածողութիւնով տարուիլ: Հակառակ այդ բոլորին, ձեր տարեցոյցին մէջ անձնական ճաշակը աւելի զգալի է:»

Խմբագրութիւնս բազմաթիւ մտաւորականներէ շնորհաւորական նամակներ ստացած է այս գրական ձեռնարկին առթիւ։ Կը բաւականանանք հրապարակաւ մեր սրտագին շնորհակալութիւնը յայտնել անոնց. համեստութեան հակառակ պիտի ըլլար այդ նամակներէն մէջբերումներ ընել։ Բայց չենք կրնար մեր ցաւը չի յայտնել այս առթիւ այն գրագէտներուն, որոնք եւրոպական միջավայրի մը մէջ ապրելով ամենատարրական «ստացանք»ի բառ մը չի ղրկեցին խմբագրութեանս, իբրեւ նուէր ընդունելով հանդերձ կեանք եւ Արուեստի առաջին տարին։

Միւս կողմէ պարտաւոր կ'զգանք մեր խորին շնորհակալութիւնը յայտնել Հայ Մամուլին որ կեանք եւ Արուեստի երեւումը ողջունեց խանդավառ գնահատումով մը։

Այսպէս չենք կրնար մոռնալ մեր հրապարակային երախտագիտութիւնը յայտնել մասնաւորապէս Յուսաբերի, Բազմավէպի, Սիոնի, Ազդակի, Հայ Սիրտի, Ազդարարի, Յառաջի, Ապագայի «Le Foyer»ի և Հայրենիք Ամսագիրի, որոնք ընդարձակ գրախօսականներով, արտատպումներով և քրոնիկներով իրենց ընթերցողներուն ծանօթացուցին մեր ձեռնարկը, պաշտօնակցական հաղուադէպ ազնուութիւնով մը, որ անկեղծօրէն յուզած է մեզ։

ԿՈՅՐԵՐԸ ԻՐԵՆՑ ԲԱՌԱՐԱՆԸ ՈՒՆԵՑԱՆ

Կոյրերը այս տարուան ընթացքին ունեցան իրենց բառարանը, շնորհիւ American Braille Pressի։ Մեզի ծանօթ Լառուս բառարանին լեզուական մասն է որ Պրայլ տառերով լոյս տեսաւ 22 հատոր, իւրաքանչիւրը մօտաւորապէս՝ երկու հարիւր էջ։

Ոչ ոք կրնայ տարողութիւնը ըմբռնել այս անսահման գործին դժուարութիւններուն։ Եւ Ամերիկացիները միայն իրենց գործնական միտքով և ունեցած նիւթական հարուստ միջոցներով կըրնային գլուխ հանել զայն։

Այսպէս American Braille Press հաստատութիւնը կրցած է անգլիացի, սպանիացի, գերման, բոլոնիացի և ռումանացի կոյրերուն գիրք պատրաստել Պրայլ տառերով։ Իսկ Ֆրանսայի կոյրերը կրնան արդէն կարդալ Տիւմա, Ֆէրտինանտ Ֆապր, Անաթօլ Ֆրանս, Բօլ Պուրժէ, եւայլն։

Գիրքերը ձրի կը բաժնուին կոյրերուն. մինչեւ հիմա կոյրերը ձեռական աշխատութիւններով կը զբաղէին. անկէ ետքը պիտի կրնան ժամանակակից մտաւորական շարժումին հետեւիլ, ու թերեւս մարդոց և իրերուն վրայ ունենան այն երջանիկ երազատեսութիւնը որ մեզի կը պակսի, երկու աչքով յոռետեսներուս...

Լեզուագէտ կոյր ուսուցիչներ կան, ինչպէս մեր մէջ կար աչագուրկ Երեմեանը. կան կոյր փաստաբաններ, պատմաբաններ և բանաստեղծներ։

Երբ բանաստեղծ կ'ըսեմ, կը յիշեմ սքանչելի բանաստեղծ Անտրէ Ռօմանը. որ կորսնցուցած ըլլալով պատերազմին իր մէկ աչքը, անցեալ տարի միւսն ալ կորսնցնելու դժբախտութիւնը ունեցաւ։

Իր բազմանդամ ընտանիքը ապրեցնելու և մանաւանդ իր բանաստեղծական ներքին կրակը չի մարելու համար իրարու ետեւէ կը հրատարակէ վէպեր, փորձեր և պատմուածքներ, գրագէտ բարեկամի մը աշխատակցութիւնովը։

Թերեւս յիշեն մեր ընթերցողներէն շատեր այն խանդավառութիւնը զոր ստեղծեց քանի մը տարիներ առաջ, Հայ Բանաս-

տեղծներու իրիկունը կազմակերպելով Պարօնեանի մը Պոլսի սրահներուն մէջ:

Կոյրերը ունէին մինչեւ այսօր երգեր և ընթերցանութեան գիրքեր: Բառարանն էր որ կը պակսէր:

Այդ բառարանը որ հիմա լոյս տեսած է, բոլորովին տարբեր է մեր ճանչցած գիրքերէն: Պրայլ տառերը աւելի տեղ կը բռնեն քան տպարանական տառերը: Ինչպէս յայտնի է, անոնք կազմուած են ցցուն բազմաթիւ կէտերէ: Ամէն տառ գրեթէ քառակուսի սանթիմեթր տեղ կը գրաւէ: Կրնաք ուրեմն երեւակայել այն հսկայ աշխատութիւնը որ պէտք եղած է, այդ բառարանը կոյրերուն մատչելի դարձնելու համար:

ՄԻՀՐԱՆ ՊԷՅ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Բնիկ Էրզրումցի, Մամիկոնեան շառաւիղէն, ուսումնառած Կալաթա Սէրայի Լիսէէն և վկայուած Բարիզի Բօն' դէ-Շօսէ Բարձր. վարժարանէն, մտած է Օսմ. պետական ծառայութեան մէջ և բարձրացած մինչեւ Օսմ. Բօմիսէրութեան եւ Ա. կարգի երկրաչափութեան:

ՄԻՀՐԱՆ ՊԷՅ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ
(1873-1929)

Փորձ պաշտօնատար՝ մեծապէս գնահատուած էր և արժանացած՝ Օսմ. եւ օտար պատուանշաններու: Ունէր Պալայի աստիճան:

Երկար տարիներ մնալով Եաֆա-Երուսաղէմ Ընկերութեան մօտ, յետոյ Իզմիր Այտընի Երկաթուղիներու Կայս. Գոմիսէրութեան ու երկրաչափութեան պաշտօնները վստահուած էին իրեն:

Հանգուցեալը կեղծանուններով շատ անգամ օրուան հարցերու մասին յօդուածներ կը գրէր: Իր պատմական տեսութիւնները շատ գնահատուած էին: Չէր ուզած իբրեւ պաշտօնատար, իր իսկական անունով երեւնալ:

55 տարեկան մեռաւ և թաղուեցաւ Պոլսոյ Շիշլիի Ազգ. Գերեզմանատունը, 1929 ին:

Հանգուցեալը մեր աշխատակից Տքթ. Ալլահվէրտի Որդիի քեռայրն էր:

Մեր ձեռք անցած ըլլալով իրմէ անտիպ ոտանաւոր մը, իբրեւ պաշտօնատարի մը գրական փորձը, տեղ կուտանք Կեանք եւ Արուեստի մէջ:

ՏԽՈՒՐ ՎԱՀՈՒ ԽՈՀԵՐ

1. Ինծ ի՞նչ փոյթ է
Թէ ամէն օր
Արփին սփռէ
Լոյս եւ կեանք նոր,
Ոգեւորէ
Աշխարհ բոլոր,
Երբ մութ գիշեր
Շուրջս է առեր:

2. Ինծ ի՞նչ փոյթ թէ
Սարէն, ձորէն
Սիւքն ինծ բերէ
Մեղմիւ՝ անոյշ
Բուրմունքն ամէն
Ծաղկանց քնքոյշ,
Երբ՝ ցաւով լի՝
Սիրտըս հալի:

3. Ինծ ի՞նչ փոյթ է
Թէ մի Թռչնիկ
Պատուհանիս
Եզրէն առ իս
Այգուն ուղղէ
Իւր դայլայլիկ
Երբ Թախիծ, վիշտ
Զիս կրծեն միշտ:

4. Ինծ ի՞նչ կ'արժէ
Թէ առուին քով
Տեսնեմ հովիւ
Սրընգէ մեղմիւ
Հօտին տալով
Ջինջ ջուրը զով,
Երբ եմ հիմակ
Հրոյ նշաւակ:

5. Ինծ ի՞նչ կ'արժեն
Կարկաչն առուին,
Երգ Թռչնիկին,
Օրօր սիւքին,
Արեւ, լուսին,
Երբ կը տիրեն
Սըրտիս, հոգւոյս
Վիշտ, հոգ եւ յոյզ:

Կ. Պոլիս, 1923

ՄԻՀՐԱՆ Պ. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

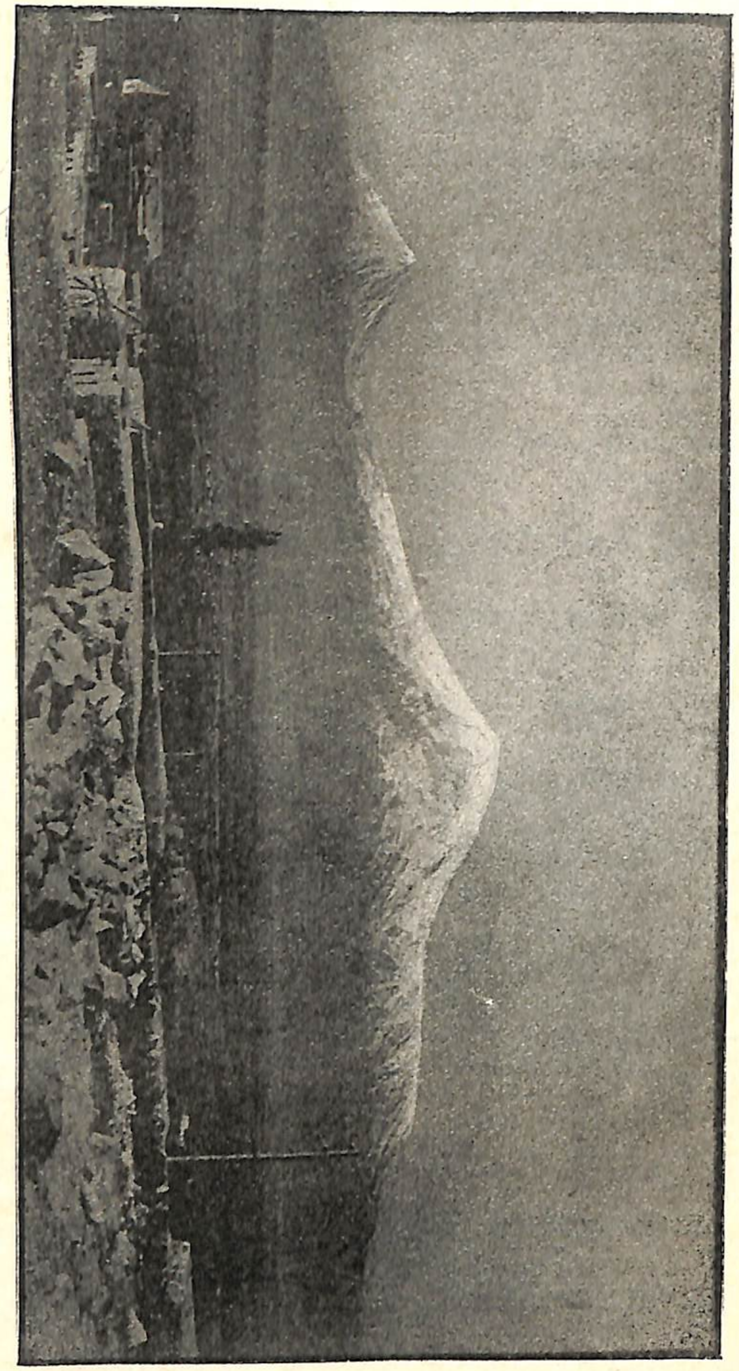

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԴԱՇՏԸ

ՄԵԾ ՈՒ ՓՈՔՐ ՄԱՍԻՍՆԵՐԸ 1928ԻՆ

ԵՍ ԻՄ ԱՆՈՒՇ

Ես իմ անուշ Հայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում,
Մեր հին սազի ողբանուագ, լացակումած լարն եմ սիրում,
Արնանման ծաղիկների ու վարդերի բո՛յրը վառման,
Ու նայիրեան աղջիկների հեզաճկուն պա՛րն եմ սիրում:

Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լիճը լուսէ,
Արեւն ամրան ու ձմռան վիշապաձայն բուքը վսեմ,
Մթում կորած խրճիթների անհիւրընկալ պատերը սեւ
Ու հնամեայ քաղաքների հազարամեայ քա՛րն եմ սիրում:

Ուր է՛լ լինեմ — չե՛մ մոռանայ ես ողբաձայն երգերը մեր,
Չե՛մ մոռանայ աղօթք դարձած երկաթագիր գրքերը մեր.
Ինչքան էլ սո՛ւր սիրտս խոցեն արիւնաքամ վէրքերը մեր —
Էլի՛ ես որբ ու արնավառ իմ Հայաստան-եա՛րն եմ սիրում:

Իմ կարօտած սրտի համար ո՛չ մի ուրիշ հեքեաթ չը կայ.
Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապսակ ճակատ չը կայ.
Աշխա՛րհն անցիր, Արարատի նման ճերմակ գագաթ չը կայ.
Ինչպէս անհաս փառքի ճամբայ՝ ես իմ Մասիս սա՛րն եմ սիրում:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանի նոր գրականութիւնը քիչ ծանօթ է՞ արտասահմանի մէջ, Հայաստանէն արտասահման, և փոխադարձաբար, մտաւոր կապի դժուարութիւններ կան իբրև արդիւնք այն իրաւակարգին, որ կը տիրէ այնտեղ։ Կարմիր գիծը. որմէ ներս կը գտնուի մեր երկիրն ալ, պիտի շարունակէ դեռ ատեն մը պատուար ըլլալ երկու աշխարհներու միջև։ Այդ պատուարը արգելք մը պէտք չէ ըլլայ սակայն հետևելու այն ճիգին, որ կը կատարուի, տնտեսական թէ մշակութային մարզին վրայ, Արարատի ստորոտը ծաղկող մեր հայրենիքին մէջ։

Ժողովուրդի մը, իբրև ուրոյն հաւաքականութիւն. գոյութիւնը պայմանաւորուած է անոր սեփական հող և մշակոյթ ունենալովը։ Ծառի մը պէս, ժողովուրդներն ալ պէտք է իրենց արմատները խրած ըլլան հողի մը մէջ, ուր անոնք պիտի սնունդ գտնեն ու աճին։ Ժողովուրդներու համար մշակոյթը այն է, ինչ որ է օդը ծառին համար։ Առանց մշակոյթի ժողովուրդ մը կը դառնայ անշունչ իր։

Հայաստանի ներկայ մշակոյթը կրած է նոր իրաւակարգին դրոշմը։ Ինչպէս քաղաքական և տնտեսական, նոյնպէս մշակութային խնդիրներու մէջ համայնավարութիւնը ունի իր սեփական ըմբռնումները և մեթոտները։

Մարքսիզմի կամ պատմական մաթէրիալիզմի ակնոցով՝ պատմութիւնը տիրող դասակարգի ձեռքով գրուած է։ Քաղաքական իշխանութիւնը եղած է գործիք մը տիրող դասակարգերու ձեռքը՝ ճնշելու համար ուրիշ դասակարգերը։ Աւատապետական շրջանէն ետք ազնուականութիւնը, յետոյ պուրժուազին քաղաքական իշխանութեան տիրացած են իրենց սեփական շահերը ապահովելու համար, գերութեան կամ ընչազրկութեան դատապարտելով ճնշուածները, որոնք պէտք է իշխանութեան տիրանան, տապալելով զիրենք ճնշողները։ Պրոլետարական տիքթաթիւրը պէտք է, ճնշող դասակարգը բնաջնջելով կամ իրեն հպատակեցնելով, դասակարգը վերցնէ և ընդհանուր հաւասարութիւնը ապահովէ։

Գրականութիւնը, իր կարգին, կարևոր գործիք մըն է — միշտ նոյն ակնոցով դիտելով — տիրող դասակարգին ձեռքը իր իշխանութիւնը ամրապնդելու համար։ Գիր և գրող կը հպատակին

իշխանաւորներու հրամանին կամ թելադրանքին, կամ գոնէ կը տպաւորուին իրենց ժամանակի պայմաններէն և անոնք կը ցոլացնեն իրենց երկերուն մէջ։ Հազուադէպ բացառութիւններ կան, որոնք ընդհանուր կանոնը չեն կրնար հերքել։ Շէյքսփիր մը, Կէօթէ մը, Հիւկօ մը իրենց հոգեբանութեամբ և գրականութեամբ տիրող, շահագործող դասակարգին արտայայտիչներն են, ըստ մարքսիստ տեսաբաններու։

Ուրեմն, այն օր որ «պրոլետարիա»ն ձեռք առնէ քաղաքական իշխանութիւնը, գրականութիւնը դառնալու է անոր տիրապետութեան գործիքը։ Եւ որովհետև պրոլետարական «տիքթաթիւր»ին առաջին նպատակն է տիրող, շահագործող դասակարգին անհետացումը, գրականութիւնը պէտք է զէնք մը ըլլայ, ուղղուած այդ դասակարգին դէմ։ Սակայն գրականութիւնը միայն զէնք մը չէ, այլ նաև՝ և մանաւանդ՝ ստեղծագործութիւն։ Պրոլետարիատի իշխանութեան տակ գրականութիւնը պէտք է ներշնչուի ընչազուրկ դասակարգի պայքարներէն, անոր ձգտումները իրացնէ և արտայայտէ անոր ստեղծագործող աշխատանքը և հոգեկան ապրումները։

Այս նպատակին հասնելու համար, ինչպէս համայնավար իրաւակարգը խզեց իր կապը պուրժուազիական աշխարհի հետ և կը կառուցանէ նոր աշխարհ մը, նոր տնտեսական և ընկերային հիմերու վրայ, նոյնպէս գրականութիւնը պէտք է խզէ իր կապը հին աւանդութիւններու և ըմբռնումներու հետ, պէտք է որոնէ նոր ձևեր, նոր բովանդակութեամբ լեցուի, նոր ոճ ստեղծէ։

Դարձեալ, ըստ համայնավար տեսաբաններու, աւատապետութիւնը, ազնուականութիւնը կամ պուրժուազին ստեղծեր են իրենց սեփական գրական ոճը և դպրոցները։ Տիրապետողներու դիմագծին հետ փոխուեր է գրականութեան դիմագիծն ալ։ Դիւցազներգութեան շրջանին յաջորդեր է դասական գրականութիւնը, յետոյ «ռոմանթիզմ»ը, յետոյ «տէքատանս»ը, խորհրդապաշտութիւնը. և այլն։ Պրոլետարական տիրապետութիւնը իրեն հետ բերած է պրոլետարական գրականութիւնը։

Սակայն ինչպէս որ համայնավար իրաւակարգը կ՚օգտուի պուրժուազիական երկիրներու տնտեսական նուաճումներու արդիւնքէն, անոնց մեքենաները կ՚իւրացնէ, անոնց գիտական յառաջդիմութիւնները կ՚օրինակէ, անոնց փորձառութիւններէն դաս կ՚առնէ. նոյնպէս ալ. գրականութեան մարզին վրայ պէտք է օգտուիլ հին դարերու մէջ տիրող շահագործող դասակարգերու իշխանութեան տակ ծաղկած գրականութեան գանձերէն և զանոնք փոխադրել, ոչ թէ նոյնութեամբ, այլ զտելով և մաղելով, նոր գրականութեան ամբարներուն մէջ։

Այս անհրաժեշտ յառաջաբանէն ետք, առանց որու կարելի պիտի չըլլար ըմբռնել Հայաստանի նոր իրաւակարգին տակ զար-

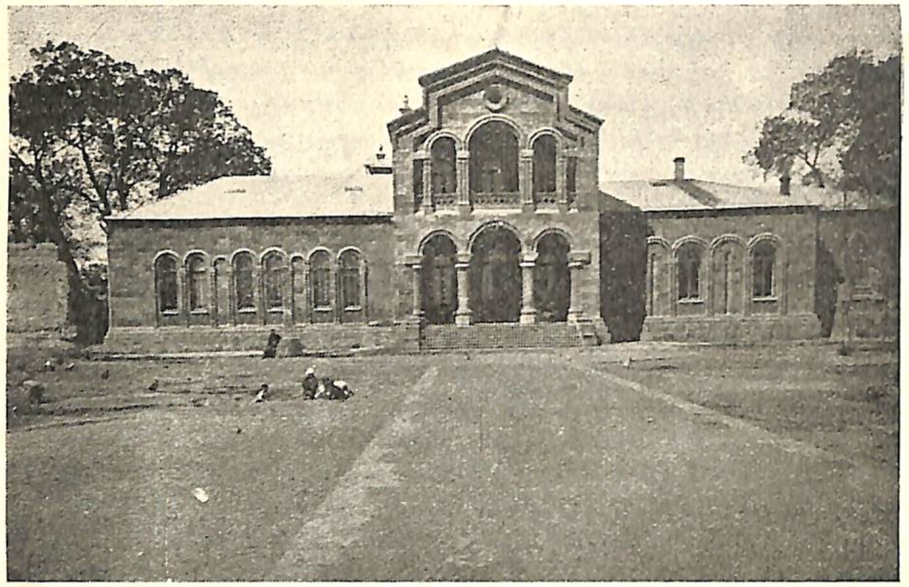

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

գացող գրականութիւնը, այժմ տեսնենք թէ ի՛նչպէս «ստեղծուած է» և կը քալէ գրականութիւնը մեր երկրին մէջ։

Համայնավարական յեղափոխութիւնը իր սկիզբէն — 1917 — մինչեւ այսօր կը հաշուէ երեք, այսինքն ռազմական, վերականգնումի և վերակառուցման շրջաններ։ Գրականութիւնը հետեւած է այդ ընթացքին և ան ալ, կերպով մը, ունեցած է երեք շրջաններ։ Առաջին շրջանը քաղաքացիական կռիւի շրջանն է, որու գրականութիւնը ռազմաշունչ է, պայքարի շեփորում և լեցուն խանդավառ միամտութեամբ կամ միամիտ խանդավառութեամբ։ «Վերականգնում»ի շրջանը փլատակները վերաշինելու, պատերազմի աւերներուն հետքը ջնջելու, ինքնամփոփուելու աշխատանքն է, որով պիտի հաստատուի բնականոն վիճակ մը։ «Վերակառուցում»ը «սոցիալիզմի կառուցման», նոր տնտեսական հիմերու վրայ երկիրը զարգացնելու, հարստացնելու և պուրժուա երկիրները գլել-անցնելու տենդոտ գործունէութեան շրջանն է։ Վերականգնումի թէ վերակառուցումի շրջանները ունին իրենց դրոշմով կնքուած գրական էջեր, ստեղծագործութիւններ։

Հայաստանի մէջ համայնավարութեան համար ռազմական շրջանը կարճատեւ եղած է։ Հայաստան քաղաքական պայմաններու հարկադրանքին տակ ընդունած է նոր իրաւակարգը, առանց ներքին ցնցումներու, քաղաքացիական կռիւներու։ Ասով մէկտեղ 1921-22 թուականները կրնանք Հայաստանի գրականութեան ռազմական շրջանը համարել։

«Վերականգնում»ի շրջանը կը տեւէ 1922-25, իսկ 1925ին կը բացուի «վերակառուցման» շրջանը։

Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին օրերուն գրական հրապարակէն քաշուած են հիները, հիներէն շատեր։ Ոմանք արտասահման անցած, ոմանք իրենց գրիչը վար դրած են, սպասելով մթնոլորտի պարզուելուն։ Երիտասարդ գրողներ, որոնցմէ ոմանք — ինչպէս Զարենց, Գ. Մահարի, Ստեփան Զօրեան, Արազի և Ակսել Բակունց — արդէն յայտնուած տաղանդներ էին, կը գրաւեն հիներու տեղը, կ'իշխեն հրապարակի վրայ։ Անոնց կողքին նորեր երեւան կու գան. ինչպէս՝ Ազատ Վշտունի, Ալազան, Նայիրի Զարեան, Վաղարշակ Նորենց, Մկրտիչ Արմէն, եւայլն։ Այս նորերու փաղանգը տարուէ տարի կ'աճի։ Ուսանողներու կամ բանւորներու մէջէն կը յայտնուին Գեղամ Սարեան, Սողոմոն Տարոնցի, Արաքս։ Նորերու հետ հին գրողներէ ոմանք կը վերսկըսին աշխատիլ, ինչպէս Դերենիկ Դեմիրճեան, Վ. Թոթովենց, Ս. Վարդանեան, Յակոբ Յակոբեան, Շիրվանզադէ, Նար-Դոս, Մ. Մանուէլեան, Ա. Իսահակեան, որոնք նախ «ուղեկից», յետոյ «աշխատաւորական գրող» անունը կ'առնեն և կը կազմեն առանձին խումբ մը։

Պրոլետարական գրողներու և աշխատաւորական գրողներու խումբերէն դուրս կան և՛ «անհատ» գրողներ, թիւով շատ քիչ, որոնցմէ մէկն է Գ. Մահարի։

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ
(1869-1923)

Այստեղ անհրաժեշտ է ըսել թէ՝ Հայաստանի խորհրդայնացումէն յետոյ ստեղծուած նոր գրականութիւնը կը կրէ հին գրողներէ գլխաւորապէս Յովհ. Թումանեանի, Վ. Տէրեանի և Ա. Իսահակեանի ազդեցութիւնը։ Երեքն ալ եղած են հայ հողին, խոնարհ դասերու, գիւղական միջավայրի զաւակներ։ Թումանեան կը մնայ մինչեւ վերջ կապուած գիւղին։ Տէրեան կը մօտենայ քաղաքին, իր անհուն տխրութիւնը պտըտցնելով անոր ժխորին մէջ։ Իսահակեան նոյնպէս պահ մը քաղաքներէ կ'անցնի, յետոյ Աբուլալայի նման հեռանալու համար անոնցմէ, թօթուելով իր ոտքերուն

Երեւանի Մատենադարանին մէջ.— ԲՐՈՖ. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ Եւ ԹԱՂԻԱՆՈՍԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

փոշին: Թումանեանէն կը մընայ հայրենի յուշերու, աւանդութեանց յիշատակը նոր գրողներու մտքին և արտայայտութեանց մէջ: Երեւանի շունչը, մարգարէական մաշկեակի մը նման կը ծածանի շատերու — մասնաւորապէս Չարենցի — ուսին վրայ: Իսահակեանի հայրենաբաղձութիւնը կը զգացուի, ուրիշներու — ինչպէս Գ. Մահարիի և Գ. Սարեանի — սրտին բաբախումներուն մէջ:

Հայաստանի այժմու գըրականութիւնը կրած է նաեւ ռուս նորագոյն գրականութեան ազդեցութիւնը: Ռուսահայ գրականութիւնը միշտ ալ ազդուած է եղեր ռուսականէն: Հոկտեմբերեան յեղափոխութենէն յետոյ «յեղափոխուած» ռուսական գըրականութիւնը առաջնորդած է Հայաստանի առաջին պրոլետարական գրողները: Եէսէնին ու յետոյ Մայակովսկի եղած են գլխաւոր երկու առաջապահները նոր օրերու ներշնչումներու արտայայտութեան ձեւին: Երկուքն ալ սակայն, — նախ Եէսէնին, յետոյ Մայակովսկի — գիմեցին անձնասպանութեան: Պէ՞տք է ըսել թէ անոնք իրենց սրտին մէջ տարին անկարելի վերելքներու յուսահատութիւնը, կարմիր գծով շրջանակուած հորիզոնի մը սահմաններուն դէմ փշրելով իրենց քնարը: Երկուքն ալ յայտնուած էին նոր ժամանակներու մեծագոյն յեղափոխութեան վաղորդայնին: Երկուքն ալ նոր լա-

ՆԱՐ-ԴՈՍ (Միք. Յովհաննիսեան)

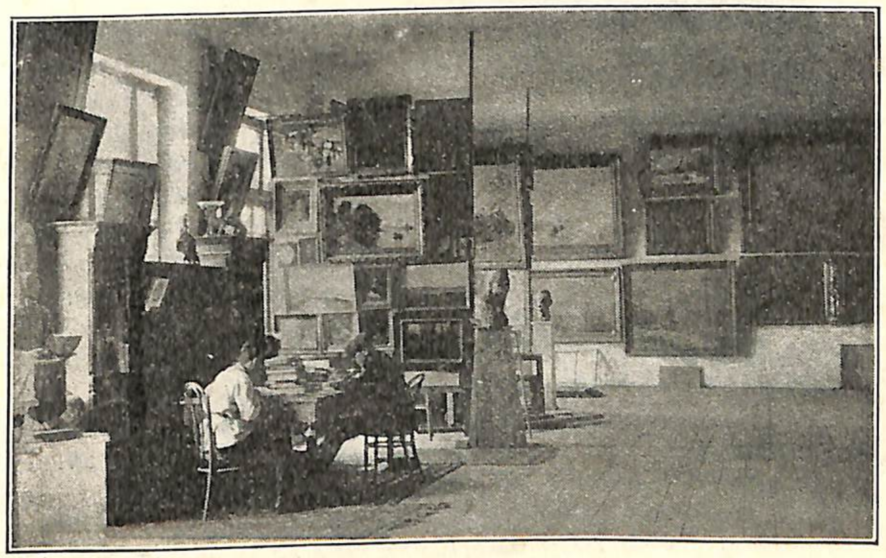

ԵՐԵՒԱՆ.— ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ

րեր փորձող դպրոցներու կը պատկանէին նախապէս, ինչպէս «Ֆիւթիւրիզմը»։ Ճիշդ է որ երկուքն ալ խզեցին իրենց կապերը անցեալին հետ։ Մայակովսկի կը գրէր.

«Իսկական ճամայնավարը այն է,
Որ Նախանջի կամուրջները այրեց»։

Ու երկուքն ալ ընտրեցին անկոխ ճամբաներու վերելքը։ Դարձեալ Մայակովսկին է, որ Լէնինի անձնասպանութենէն յետոյ — եւ իր անձնասպանութենէն առաջ — գրեց.

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ
(1885-1920)

«Այս ժամանակը դժուար է
գրչի համար
բայց ըսէ՛ք,
դո՛ւ ք
ջախլիկներ ու կաղեր,
Ո՞ւր,
Ե՞րբ,
Ո՞ր խոշոր դէմքն է ընտրեր
Հեշտ ու
Ոտնահարուած
ճամբաներ»։

Ու գրելու այս ձեւը եղաւ մանաւանդ ռազմական քոմիւնիզմի ընտրած «դժուարին ու անկոխ» ուղին։

Հայաստանի նոր գրողները կարելի չէ բաժնել ըստ շրջանի։ Անոնցմէ իւրաքանչիւրը, գլխաւորները մանաւանդ, վերը յիշուած երեք շրջաններու մէջէն ալ անցած են եւ անոնց երգերը կամ երկերը առանձին քննելով՝ դիւրին է ցոյց տալ թէ որո՞նք ո՛ր շրջանին մէջ կրնան դասուիլ, որքան ալ այդ շրջաններուն ճիշդ սահմանը կարելի չըլլայ գծել։

Շրջաններու բաժանումը դիւրացնող գլխաւոր ուղեցոյցը այդ գրուածքներուն բովանդակութիւնն է և մասամբ ալ՝ ձեւը։

Ռազմական շրջանը կը բնորոշուի իր քաղաքական-յեղափոխական բովանդակութեամբը և ռազմաշունչ, դղրդալից ձեւովը։ Այդ շրջանի բանաստեղծութիւնները շեշտակի արձակուած ռումբի պայթումը կամ գիշերուան աղմուկներուն մէջ շողացող սուրի մը շաչիւնը կը յիշեցնեն։

Իբրեւ օրինակ կարելի է յիշել Չարենցի «Ամբոխները խենթացած»ը և Ազատ Վշտունիի «Ռամ Ռոյ»ը։

«Ամբոխները խենթացած» քերթուածը կը սկսի հետեւեալ կերպով.

«Հեռու, մօտիկ ընկերներին,— աշխարհներին, արեւներին,— հրանըման
հոգիներին։
« — Բոլոր նրանց, ում որ հոգին վարւում է վառ,— բոլոր նրանց հոգի-
ներին արեւավառ։

« Կեանքի, մահի՛ այս ամեհի աղջամղջում՝
« Ողջակիզուող հոգիներին ողջո՜յն, ողջո՜յն...

« Իրիկուն էր, հրակարմիր մի իրիկուն։
« Արեւը բորբ մայր էր մտնում արեւմուտքում։
« Դաշտի վրայ վառւել էր մուժ արիւնամած՝
« Թոյն էր կարծես՝ բորբ արեւի սրտից քամած։

« Արեւը թէժ մայր էր մտնում արեւմուտքում,
« Ու արիւն էր դաշտի վրայ, թոյն էր թքում։
« Հորիզոնում վառւել էր մի կարմիր քուրա —
« Ու արնավառ փայլ էր սփռում դաշտի վրայ։

« Ու արտերը ալեծածան վառւել էին
« Արեգակի կարմիր փայլով իրիկնային։
« Դաշտը անծայր ու անսահման, լայնատարած՝
« Հրակարմիր տարածւել էր նրանց առաջ։

« Ծով էր կարծես, որ սկիզբ ու սահման չունի —
« Ծով էր կարծես մշուշի մէջ իրիկունի...

« Արեւի տակ իրիկնային, իրիկնային հրով վառւած՝
« Այդ հին դաշտում կւում էին ամբոխները խենթացած։»

Ազատ Վշտունիի «Ռամ Ռոյ»ը պատմութիւնն է չինական յեղափոխութեան օրերուն «կարմիր»ներու դէմ դրկուած անգլիական ջոկատի մը, որ կազմուած է հնդիկ զինուորներէ՝ անգլիացի սպայի մը հրամանին տակ։ Ռամ Ռոյ մէկն է այդ հնդիկ զինուորներէն, որ երկրին մէջ թողած է կին մը եւ իր զաւակը։ Չինացիներու վրայ արձակուած գնդակներէն կը մեռնի տղայ մը։ Ռամ Ռոյ, այդ սպանուած տղուն դիակին առջեւ կ՚ընդվզի եւ իր ընկերները կը հրաւիրէ զէնքերը վար դնել։ Սպան կը հրամայէ հրացանազարկ ընել այս ըմբոստ զինուորը, որ կ՚իյնայ իր ընկերներուն գնդակին տակ եւ կ՚երթայ գրկել սպանուած տղան, որպէս թէ ան իր զաւակը ըլլար։ «Ռամ Ռոյ»ի քերթուածին սկիզբը հետեւեալն է.

« Հիմի,
« Տեսնո՞ւմ ես,
« Միստե՛ր
« Զինը փիլավի սինի չի՛։
« Ի՛նչ։

ԵՐԵՒԱՆ.— ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏԿԵՐԱՍՐԱՀԸ

« Փչրել ես ուզում դու Նրան, —
« Ջինը փչրւող ու չնչին չինի չի՛:

« Հիմի
« Ջինը
« Հինը
« Չի՛:
« Հինը ճառաչում է հիմի...
« Ջինը չառաչում է,
« Շանթում : »

Ռազմական շրջանի բանաստեղծութենէն կարգին կարելի է դասել Մկրտիչ Արմէնի «Գազային երազը», որ հեղձուցիչ կազերով պատերազմի մը ապագայ հեռանկարն է, հրատարակուած «Նորք» պարբերաթերթի (այժմ դադրած) թիւ 2 ին մէջ (1926):

«Վերականգնում»ի շրջանին գրողներու ուշադրութիւնը կը կեդրոնանայ իրենց անմիջական շրջապատին վրայ: Յեղափոխական արշաւանքներէ վերադարձած, անոնք առաւելապէս կը նուիրուին երգելու իրենց մօտիկը կատարուող «շինարար» աշխատանքը: Անոնք կը մտնեն գիւղէն, գործարաններէն ներս, ու կը վերահաստատեն ուղղակի հաղորդակցութիւնը գրողի եւ «աշխատաւոր մասսա»ներու միջեւ:

Այս շրջանը յատկանշող բազմաթիւ գրուածքներուն մէջ կարելի է յիշել Յակոբ Յակոբեանի «Բոլշեւիկ է Շիր-կանալը» քերթուածը, ուր Շիրակի Ջրանցքին բացումը կը յաղթերգուի.

« Բոլշեւիկ է Շիր-Կանալը... դարու զաւակ ա՛յդ հերոսին,
« Մեր այս դարու հարազատին ով չի տեսել, թո՛ղ գայ տեսնի,
« Միլիոնաւոր պայթիւնների, յարձակումի ակոսներով,
« Արփաչայի ժեռ ափերին գրոհ տուող ուռռաներով,
« Դիրքերից դիրք, նուաճումներ, մի թօնէլը զօդող միւսին,
« Աշխատանքի հերոսները մատի շարժով Նրան ասին —
« Ուր ձեռք մեկնես, այնտեղ հրաշք, այնտեղ մի գիւղ թող կանաչի,
« Ուր երեւաս, ուր էլ համնիս, մի նոր սերունդ այնտեղ աճի.
« Ո՛վ ծարաւ է, թո՛ղ յագենայ, ով եարամազ, թող կշտանայ...
« Այսպէ՛ս է մեր Շիր-Կանալը, Կիւմրեցու օղո՛ւլ է նա,
« Է դարդիման, ե՛ւ սրտաբուխ, ե՛ւ լայնաշուրթ, ե՛ւ հիւրասէր —
« Քէֆը տեղը, երգը բերնին, խօսքը շուրթին, լիառատ սէր:
. . . .
« Այն երկիրը, որ դարերով քարացել էր ու ցամաքել՝
« Այսօրից յետ պիտի երգի աշխատանքի հզօր երգեր:
« Շատ է լացել համր լացով Շիրակը իր դարդի մասին,
« Իսկ այսօրից Նա լի թոքով թող ամենից բարձր խօսի: »

Արձակագիրներէն Ստեփան Զօրեանի «Ընկեր Մուկուչ»ը, գործարանային կեանքէն, նոյնպէս կրնայ իբրեւ օրինակ յիշուիլ այս «վերականգնում»ի շրջանի ստեղծագործութեան: Մուկուչ Երեւանի կաշիի գործարանին պահապանն է երկար ատենէ ի վեր: Ոչ ոք անոր կարեւորութիւն է տուած. ապրած է իբրեւ անբան, գործատիրոջ հլու կամակատար, որ նոր իրաւակարգի տակ պիտի փոխուի: Անիկա այլեւս Մուկուչ չէ, այլ «հընգեր Մուկուչ», որուն հետ գործարանին վարիչը պիտի չկրնայ քմահաճօրէն վարուիլ ու զայն պատժել իր չգործած մեղքերուն համար, որ բանուորական ժողովին մէջ խօսելու իրաւունք ունի, խօսելու և իր դատը պաշտպանելու:

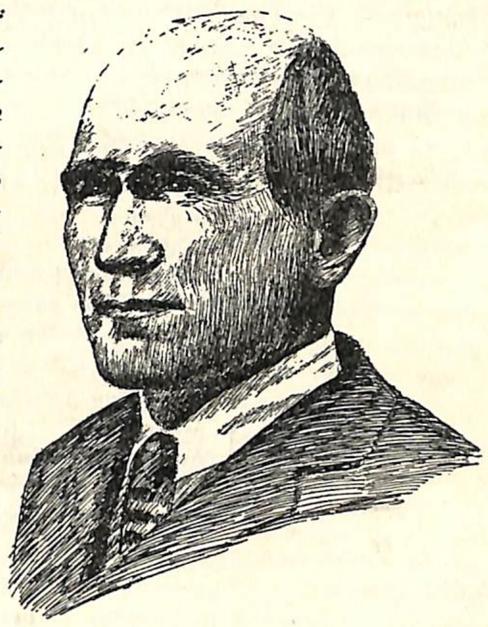

ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ

Այդպիսի ժողովէ մը վերջն է, որ

« Բանւորները շրջապատում են Մուկուչին, ամէն կողմից սիրտ տալիս.
« — Հընգեր Մուկուչ, քէյփդ քէօք պահիր, ետեւդ սարի պէս կանգնած ենք...
« Խօսում են, ձեռքերն ուսին դնում ու ամէն կողմից «հընգեր», «հընգեր» կանչում...

«Մուկուչը դուրս է գալիս փողոց: Էնպէս է սիրտը լցուել, որ հէնց իմանաս էս աշխարհում չըլլի: Գնում է տուն, թէ գործարան, ինքն ալ չէ իմանում: Էս ի՛նչքան քոմագ, ի՛նչքան պաշտպան ունի, բա ինչի՛ մինչեւ հիմի գլխի չէր ընկնում: Հէնց իմանաս չորս կողմը հազար ձէն է գալիս, ու ամէնքը մի բերան «հրնգեր Մուկուչ» են կանչում...

«Էնպէս է լցուել Մուկուչի սիրտը, որ ի՛նչ հաց, ի՛նչ նեղութիւն ու նա թէկուզ կեանքն ալ տայ, էլի «վերջը» չի:

«Հրնգեր Մուկուչ», կանչում են նրա ականջին հազար տեղից... հէնց իմանաս Մուկուչը աժդահա է դառնում, մեծանում է, բարձրանում... կռները լցւում են արիւնով ու հպարտ-հպարտ նա կանչում է, իմաց անում բոլորին.

«— Հէ՛յ, լաւ իմացէք. ես հրնգեր Մուկուչն եմ... ես հազար քոմաք ունիմ... սրանից դէնը էլ ինձ ոչ մի բան քեար չէ անել...»:

Հայաստանի գրողները իրենց անմիջական շրջապատին ապրումները արտայայտելու համար մանաւանդ գիւղը պիտի ընտրէին իբրեւ ներշնչումի աղբիւր: Հայաստանի գիւղը նման չէ ուրիշ երկիրներու գիւղերուն: Այնտեղ Բանդուրինեան շրջանը տակաւին չէ փակուած և գիւղեր կան, ուր տուներու տեղ ցած պատեր, յարդածածկ երդիքներ և աթարի (արջառի քակորէ շինուած) դէզեր կը դիմաւորեն ձեզի: Այդ արտաքին կերպով ողբալի գիւղին ներքին կեանքը նոյնքան անմխիթար, նոյնքան յետամնաց է: Եւ արդի իրաւակարգը, որ «բանւորագիւղացիական» է, իր ուշադրութիւնը դարձուցեր է այդ հնամենի կենցաղը բարեփոխելու, իր ըմբռնումներուն համաձայն:

Գուրգէն Մահարի իր «Գիւղերի երգը»ին մէջ (հրատարակուած 1924ին) ահա թէ ինչպէս կը նկարագրէ «Նայիրեան գիւղը».

«Գիւղերը,
«Գիւղերը, օ՛,
«Աղօթող ծերերի նման,
«Ծերերի նման յուսահատ,
«Յուսահատ ու ծեր գիւղե՛րը:

«Հիւղե՛րը,
«Օ՛, հիւղերը
«Հիւղերը,
«Քոսոտ շների նման
«Շների նման անզօր,
«Անզօր ու քոսոտ հիւղերը:»

Եւ բանաստեղծը կը հարցնէ այս յուսահատական պատկերին առջեւ.

«Ու էլ ի՞նչ,
«Ի՞նչ լինի իմ երգը,
«Աթարի ու լարի Թուի՞չք,
«Ես ինչո՞վ մշուշըդ հերքեմ,
«Ես շունչ տամ ինչի՞դ...:»

«Վերակառուցումի շրջանը», որ սոցիալիզմի կառուցման շրջանն է, պէտք է փոխակերպէ գիւղը, հին Նայիրեան գիւղը,

պէտք է ձորերու, Հայաստանի ժայռերուն մէջ պեղուած ձորերէն ելեքտրական հոսանքը անցնի, դաշտերը հերկուին «թրաքթէօր»ով, փոխանակ նահապետական արօրի, քաղաքը գործարանի ծուխով ու սուլիչին երգովը լեցուի:

Գրականութիւնը այս շրջանին մէջ ուրեմն պէտք է պատկերացնէ այդ երեւոյթը, պէտք է լեցուի այդ մտահոգութիւններով և բաբախէ «վերակառուցման» տենդով:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

Ակսել Բակունց, տաղանդաւոր արձակագիր, գիւղի կեանքէն լաւագոյն պատկերներ տուած է այս շրջանին, ինչպէս նաև նախորդ շրջաններուն մէջ:

«Մթնաձոր» անունով պատմուածքներու իր հատորին մէջ, հրատարակուած 1927ին, Ակսել Բակունց կը նկարագրէ Մրոյ գիւղը, որ ստացած է սերմացանիչ (Թըրքեօր) մեքենայ: Գիւղացիները իրենց կեանքին մէջ չեն տեսած մեքենայ: Անոնք շրջապատած են այս «զարմանք բան»ը: Գիւղական խորհուրդի նախագահը, որ կը տեսնէ «մեքենայի մօտ հաւաքուած չտես բազմութիւնը, որ շրջապատել էր և ձեռքը վախվխելով մօտեցնում էր մեքենային», պարտք կը համարէ բազմութիւնը ցրուել:

«— Զարմանք մարդիկ էք. կասես տեսել չէք. մաշին ա էլի, — ասաց նա: Երբ հարցնող եղաւ, թէ ինչու համար է մեքենան, ինքն էլ չիմացաւ, թէ ինչպէս հնարեց, որ այդ մեքենան նամակներ է տանում ուրիշ քաղաք, ազգ ու բարեկամի եւ «ծտի թեւով» նրանցից լուր է բերում: Երբ հաւատաց չտես բազմութիւնը, նախագահը ինքն էլ ճշմարիտ համարեց իր յօրինածը եւ ուրախացաւ էլ, որ Մրոյում միայն ինքն իմացաւ մեքենայի ինչ լինելը: Նա մենակ չէր: Առաւօտուն ջրի գնալիս նախագահի կինը միւսների առաջ պարծենալու առիթ ունեցաւ:»

Ամբողջ շաբաթ մը Մրոյ գիւղը կը խօսի մեքենայի մասին, և վերջապէս կուգայ «ագրոնոմ»ը, որպէսզի բացատրէ գիւղացիներուն թէ՝ ինչպէս սերմը կը զատէ այդ մեքենան և ուրեմն իւրաքանչիւր ոք պէտք է բերէ զատելու տայ իր ցորենն ու գարին, ցանքէն առաջ:

«Երբ գզիրը սրան-նրան հրելով ճանապարհ բաց արեց, ագրոնոմը մօտեցաւ տրիերին (սերմազտիչ մեքենային): Աշխատեցնելուց առաջ պտուտակը մի քանի անգամ դարձրեց եւ զարմացաւ, երբ մեքենան մի անգամ դառնալուց յետոյ կանգ առաւ:

«Աւելի մեծ եղաւ նրա զարմանքը, երբ ձեռքը կոխեց մեքենայի ներսը եւ հանեց մի կերպ ծրարած, ծրարը խմորով փակցրած, հացէն ճրագի վրայ չորցրած նամակներ...»:

Վերակառուցման շրջանի գիւղին խնդիրներէն մէկն է պայքարը «կուլակ»ի դէմ, ունեւոր գիւղացիին դէմ, որ ուրիշները կ'աշխատցնէ իր հողին վրայ և անոնց աշխատանքը կը շահագործէ: Նոր իրաւակարգին տակ պէտք է անհետանայ կուլակը, որ քամած է, տզրուկի պէս, միջակ և աղքատ գիւղացիին քրտինքն ու արիւնը: Գրողը, պրոլետ-գրողը պէտք է իրեն «թեմա» ընտրէ պայքարը կուլակի դէմ, ներկայացնէ անոր գործած չարիքները և միջակ կամ չքաւոր գիւղացիին պայքարը անոր դէմ դարձնէ համակրելի, յուզիչ:

Արազի, ուրիշ տաղանդաւոր արձակագիր մը, «Ապրողները» անունով իր պատմուածքներու հաւաքածոյին մէջ (հրատարակուած 1929ին) ունի մէկէ աւելի կտորներ, ինչպէս «Աչքը վախեցած Հանէսը», ուր գիւղի այդ պայքարները նկարագրուած են հաւատարիմ գոյներով:

Նայիրի Զարեան, պրոլետ-բանաստեղծը, իր «Ռուշանի քարափը» անուն հատորին (հրատարակուած 1930ին) ութերորդ գլուխին մէջ կը նկարագրէ այդ պայքարը, որ կը մղուի «Զաթնանց գերդաստան»ին դէմ, չքաւոր գիւղացիի մը՝ Ռուշանի ընտանիքին կողմէ, որ զրկանք և անիրաւութիւն է տեսեր միայն հին իրաւակարգին տակ.

«Ու «Մայր Աթոռ»ին յայտնի է եղել
«Զաթնանց անունն ու յարկը հիւրընկալ.
««Վեհափառն» անմահ կոնդակ է յղել,
«Օրհնել է Զաթնանց վար ու ցանքն ու կոմն:
«. . . . .
«Խակ Զաթնանց Սանթրոսն անողոք բահով
«Ճեղքել է գլուխն աղքատ Ռուշանի,
«Յափշտակել է ընտիր սեւահողն
«Ու սովի մատնել մի տուն ընտանիք:»

Ռուշան կը մեռնի իր ստացած հարուածէն: Սանթրոս անպատիժ կը մնայ: Կուգան նոր կարգերը: Ռուշանի որդին, Ալեքսան, ուրիշ երկու ընկերներով կ'երթայ Զաթնանց տունը դուրս նետելու իր հօրը հողէն, «Ռուշանի քարափէն»: Հիմա լալու և պաղատելու կարգը Սանթրոսին է, մինչ անոր տղան Բէյրութը կը գայրանայ անզօր.

«Ոչ լաց, ոչ աղմուկ: Քարափի տանից
«Դուք կը հեռանաք մինչեւ վաղ երեկոյ,

«Հնչեց վճռական ձայնն Ալեքսանի,
«Ու վերադարձան նրանք երեքով:
«— Ճանապարհ կ'անեմ ես էս լակոտին,
«Փշշաց մոլեգին Բէյրութն ու հեւաց:
«Երէկւայ գեադէն, տկլորն, անօթին
«Էս ի՞նչ է դառել, Աստուած իմ, Աստուած:
«Զաթնանց տան վրայ բերան է ծռում,
«Մեզ վռնտում են հողից պապական,
«Ու ոչ մի դիակ գետին չի փռւում,
«Մտիկ ենք տալիս ռէխներս փակած:
«Էս ո՞ւր ենք հասել այ հէր, այ նանի,
«Վայ մեր նամուսին ու գերդաստանին:
«Էլ համբերելու ուժ ու սիրտ չկայ:
«Ե՞րբ, երբ վերջապէս մեր հերթն էլ կգա:
«Քանդենք էս աշխարհն ու կարգը, որտեղ
«Մարդը բադրակին «ընկեր» է ասում:
«Բատրակ է, պիտի տրորես, մորթես,
«Ճիպոտ տաս մռթին օրը քառասուն...»:

Գիւղին առջեւ դրուած ուրիշ հարց մըն է համայնական տնտեսութիւնը (կոլխոզ), որուն նպատակն է չքաւոր և միջակ գիւղացիներուն տրուած հողի մանր շերտերը միացնելով՝ ընդարձակ սահմանի մէջ և մեքենայական մեթոտներով հողամշակութիւնը և գիւղացիներու կենցաղային բարեփոխումը, համայնական, գործակցական կեանքի վարժութեամբ: Ի ծնէ պահպանողական, գիւղացին չուզեր իր հողի կտորը միացնել ուրիշին հետ: Ասկէ՛ յառաջ կուգան ընդդիմութիւնները մէկ կողմէն, ծայրայեղութիւնները՝ միւս կողմէն: Գրականութիւնը պէտք է հասնի իրաւակարգին օգնութեան, գիւղերէ ներս այդ «նուաճում»ը կատարելու համար: Պէտք է երգուի Կոլխոզի բարիքը, կոլխոզի մէջ մտածներուն քաջալերանք և գովասանք ըլլայ: Այս ուղղութեամբ գրուած արձակ և ոտանաւոր գրութիւններ շատ են Հայաստանի գրականութեան մէջ վերջին տարիներուն.

Ալազանի «Բամպակի երգը» կը յիշեմ իբրեւ օրինակ.

«Համայնական արտերն են փարթամօրէն պճնուել
«. . . . .
«Ու խոպոպները արծաթ, կոճակ-կոճակ ծաւալուն
«Եւ արեգակը ոսկի, որ սանրով լուսաւոր
«Յարդարում է աշխոյժով լոյս վարսերը յորձանուտ,
«Արգասաւոր մեր հողին եւ իր բերքին կենսավառ:
«Մատները գորշ ու հողէ մեր գեղջկուհու կոշտացած,
«Ու բազուկը ղեկավար տրակտորավար պատանու
«Նա, որ գիտէ պարգեւել սեւահողին շունչ ու կեանք:
«Եւ կոլլեկտիվ դաշտերին երկաթավառ խնդութիւն:»

Գիւղի ապրումները և պայքարները մէկ երեսն են «վերակառուցման» շրջանին: Շինարարութիւնը, որ կը կատարուի նախ-

նական երկիր մը — որպիսին է Հայաստանը — ճարտարարուեստական երկրի մը փոխելու համար, ջրանցքներու բացումը, ոռոգելու համար դարերու ընթացքին խոպան անապատի վերածուած դաշտերը, գետերուն ջուրը ելեքտրական ուժի վերածելու համար շինուող ելեքտրակայանները՝ մինչեւ ցարդ ոգիներու բնակութեան սահմանուած մթին ու ահազդու ժայռերու մէջ պեղուած ձորերու մէջ, գործարաններու կառուցումը, հանքերու շահագործումը, քաղաքներու ընդարձակումը, բոլոր ասոնք կը հայթայթեն առատ նիւթ գրականութեան:

Արազի իր «Լոյսերը» պատմուածքին մէջ, զոր վերջերս հրատարակեց Թիֆլիսի Պրոլետար թերթին իբրեւ գրական յաւելուած հրատարակուող Գրական Արշաւ (2 Յունվ. 1931) կը ներկայացնէ հիտրօկայանի բանուոր մը, Ակոբ, որուն դէմ կը դաւէ «դասակարգի թշնամի»ն, այն որ չուզեր նոր կարգերուն բերած լոյսը: Բայց Ակոբ ունի միայն մէկ պատասխան այդ թշնամիին. «Աշխատանք ու պայքար մինչեւ արեան վերջին կաթիլը»:

Աշխատանքի համար պայքար և պայքարի համար աշխատանքը կարելի է ըսել, ամէնէն ուժեղ լարն է Հայաստանի այժմու գրականութեան մէջ:

Ալազանի քերթուածներու վերջին հաւաքածոն՝ «Երգեր կառուցման և յաղթանակի»՝ (Երեւան, 1930) լեցուն են «շինարարութեան» նուիրուած երգերով, ինչպէս «Հիտրօկայան կառուցողները», «Զօրագէս», «Ալլահվէրդի» «Կարբիտի երգեր», եւն.: Ալազան ինքն ալ բանուորի զաւակ է, հիւսն է հայրը: «Նամակ հօրս» ոտանաւորին մէջ որքան յուզիչ են սա՛ տողերը, որ կ'ուղղուին հօրը.

« Իմ հի՛ն բարեկամ, մանկութեան ընկեր,
« Կառուցում ես նորից թաղեր ու շէնքեր
« Ու այդ շէնքերի բարձր կատարից
« Աճա վաստակի քո յիսուն տարին:

« Տաշում ես էլի դուռ եւ լուսամուտ
« Բազուկդ դարձեալ կոփուած եւ ամուր.
« Եւ ճամատարած այս մեծ պայքարում
« Մեր բանակի հետ դու ես մաքառում: »

Բազմաթիւ են նաեւ էջեր՝ նուիրուած մեր «դրախտավայր» երկրի բնութեան, պայծառ արեւին, փոշոտ քաղաքներուն եւ վառ դաշտերուն, բոլորն ալ հայրենի շունչով օծուն: «Ազգային ոգին» անբաժան կը մնայ անոնցմէ, ինչպէս բոյրը անբաժան է ծաղիկէն: Պրոլետ հայ գրողը կրնա՞յ չկապուիլ, իր երկրին, իր ապրած ու շնչած երկրի յոյսերուն ու յոյզերուն, չհրճուիլ անոր բարգաւաճումին համար, չգուրգուրալ անոր ապագայ հեռանկարներուն վրայ:

Գեղամ Սարեան իր «Երկիր Խորհրդային» քերթուածներու

հատորին (Երեւան, 1930) իբրեւ յառաջաբան դրած է հետեւեալ քերթուածը.

« Քարերիդ ե՞րգը երգեմ,
« Թէ՞ գարունը վառ,
« Վառուող լոյսե՞րդ պայծառ
« Գովեմ ու երգեմ.
« Թէ՞ խանդավառ իմ հոգու
« յոյզերը վարար,
« Որոնք նոր թափ են առել
« Իմ երկրի համար:

« Երկի՛ր, քեզ եմ երգում ես
« Արշալոյսը քո,
« Պայծառ դէմքդ լուսերես
« Ես այս երեկոյ,
« Քո դէմ բացուել է գարուն,
« Ժպտում են վարդեր,
« Քո դէմ՝ ջրեր վարարուն
« Ու հասուն արտեր:

« Ուզում եմ որ դու լինես
« Աննկուն, յամառ,
« Ու երբ ցմահ երգեմ քեզ,
« Օրերդ պայծառ,
« Ու վարդերիդ երանգով
« Երգերս ներկեմ,
« Սրտիս թափով ու յանգով
« Երգեմ ու երգեմ...:

Սողոմոն Տարոնցի, որ Երեւանի Համալսարանի ուսանող է, վերջերս հրատարակեց «Առաւօտ» անուն քերթուածներու հատոր մը, որմէ կ'արտագրեմ հետեւեալը, գրուած 1927 ին.

ԵՐԳ ԽՆԴՈՒԹԵԱՆ

« Այս լաւ, այս լոյս օրերը շշնչում են սրտիս հետ
« Ու ասում ինձ երկիր իմ, դու միշտ կանանչ կը մնաս:

« Իմ սրտի մէջ, դու քաղցր, գեղածիծաղ ու կայտառ,
« Աղմկող ու խայտացող ջրի կարկաչ կը մնաս:

« Ինձ պէս դու էլ ես ապրում գարնան օրերը պայծառ,
« Երկիր իմ, դու հրահուր, կարմիր կակա՛չ կը մնաս:

« Արեւելքի մթամած մառ խաւարը ըզկըտող,
« Յորդարուխ ու հրեղէն լոյսի ճաճա՛նչ կը մնաս:

« Սրտից մինչեւ սիրտ նետուած, մեր մոքերի, մեր բազկի
« Ու մեր ձուլուած շարքերի՝ կապ ու պահանջ կը մնաս:

« Քո խնդութիւնն է ասում, կարմիր կամքդ շինարար,
« Մեծ Լենինի դիրքերից՝ դու աննահանջ կը մնաս:

« Հոկտեմբերի մեծ սիրտը քեզ սիրտ տուեց բարախող,
« Թող բոցկլտա այդ սիրտը, դու միշտ կանա՛չ կը մնաս:»

Աշուղական հզօր շունչ մը չի՞ սաւառնիր այս քերթուածին վրայ, հակառակ իր վերջաւորութեանը, ուր իրաւակարգի խանդավառութիւնը կը բռնէ մեր ըմբռնումով հայրենասիրութեան տեղը: Ի՛նչ փոյթ, եթէ բառերը տարբեր են...:

Աշուղական գրականութիւնը զարգացած է մանաւանդ Գուրգէն Մահարիի մօտ, որ հակառակ իր պրոլետարական շրջապատին կը մնայ խորապէս քնարերգակ:

Այստեղ կ'արտագրեմ, Գ. Մահարիի «տեստանիկ» անուն հատորիկէն, հետեւեալ երկու «գազէլ»ները:

Ե Ր Ե Ւ Ա Ն

Այնքան կարոտ, այնքան կրակ — պիտի թողնեմ քո փոշում
Ու արնավառ այնքան երա՛կ — պիտի թողնեմ քո փոշում.

Թափառումներ հազարախոհ ու կարոտներ անորոշ,
Այնքան երգ ու այնքան դրօշ — պիտի թողնեմ քո փոշում...:

Այնքան պայծառ առաւօտներ, ու կէս-օրներ արեւոտ,
Իրիկնային այնքան կարոտ — պիտի թողնեմ քո փոշում:

Այնքան կրակ, այնքան կարոտ, այնքան փայտեր դրօշի,
Ու անունըս որպէս փոշի — պիտի թողնեմ քո փոշում:

«Գ Ի Ւ Մ Ր Ի»

Եկել եմ սիրտն իմ ծախեմ — մի բաժակ գարեջրով,
Մտնեմ քո լոթի թաղը — մի բաժակ գարեջրով:

Օ՛ հարբած, օ՛ բաց քաղաք, խնդութիւն, փոշու, հացի,
Խմի՛ր, իմ վերադարձը — մի բաժակ գարեջրով:

Քո աչքում մի հաշիւ է լրջախոհն ու հարբածը,
Քեզ նման ես էլ բաց եմ — մի բաժակ գարեջրով:

Մինչդեռ ես կարծում էի քեզ մի քիչ խելքի եկած,
Օ՛, ներիր իմ կասկածը — մի բաժակ գարեջրով:

Եթէ Հայաստանի արդի գրականութեան մէջ «հայրենասիրութիւնը շփոթելու — չըսելու համար լուծուելու — չափ խառնուած է նոր իրաւակարգի խանդավառութեան, այդ խանդավառութիւնը մեր երկրէն ընդմիշտ հեռացուցած է լացի, ողբի, յուսահատութեան երգերը, որոնք այլեւս անցեալին պէտք է պատկանին:

Ազատ Վշտունի, որ իր քերթուածներուն երաժշտականութեամբը ծանօթ է, «Ընկեր Հայաստան»ին նուիրեց, տասնամեակի վերջին տօնակատարութեան առթիւ երգ մը, որմէ կ'արտագրեմ հետեւեալ տուները.

« Հին օրերում քանի՛ անգամ հոգեւարքումը հեւացիր,
« Ու հնամեայ եղերամայր, աւեր, փոշի, մո՛ւր Հայաստան.
« Մարմարակերտ պալատների դռների մօտ երեւացիր,
« Քեզ հանեցին նրանք աճուրդ եւ ծախսեցիր զո՛ւր, Հայաստան:

« Հիմի՛ հայեացք քո հեռանիստ, հիմի՛ կուրծքըդ աստղանշան
« Բարձրանում ես նոր դարերի պողոտայով վե՛ր, Հայաստան,
« Թշնամիներդ դաւադիր թող դիմակուին ու թող փշշան,
« Հարուածը քո շե՛շտ ու հատո՛ւ, դու անխորտակ լե՛ռ Հայաստան:

« Կանգնել ես դու բարձրաճակատ եւ առնական թափ ու կամքով,
« Բետոնակազմ, հարուածային, արշաւատենչ, կո՛ւռ Հայաստան.
« Ես քեզ գովեմ շոգեկանչով, ելեկտրաշար շեշտ ու յանգով,
« Իմ երգերին խոյանք տուող Արեւելքի դո՛ւռ Հայաստան:

« Թող նա դեռ պօէտը մեղկ, յուսալքուած եւ օրօրուն,
« Եւ թող չարի լալկան տողեր մշուշայուշ ծո՛վ Հայաստան.
« Ես քեզ համար գովերգ գրեմ երկաթաշունչ մեր օրերում,
« Դու իմ ընկե՛ր, դու իմ եօլտաշ, իմ յոյզերի ծո՛վ Հայաստան:»

Այո՛, այս խանդավառ տողերուն մէջ կարելի չէ չզգալ «հայրենասիրութիւնը» որ քիչ անգամ այսքան խորունկ եւ անկեղծօրէն արտայայտուած է:

Իրաւակարգի խանդավառութիւն կը զգացուի նոյն իսկ սիրոյ, անձնական կեանքի ապրումներուն մէջ: Սէրը պէտք է երթայ կնոջ մը, ոչ թէ որովհետեւ գեղեցիկ է միայն, այլ որովհետեւ անոր մէջ կայ գաղափարի, նոր օրերու գաղափարականին մտատիպարը: Այդ սէրը պէտք չէ տրտում երգեր թելադրէ քերթողին, զայն յուսահատութեան, անձնասպանութեան մղէ, այլ զայն կապէ կեանքին, աշխատանքին եւ գաղափարի վերելքին: Ի՛նչ փոյթ, եթէ սիրուածը անհետի, չքանայ: Ան որ կը վերապրի, պէտք է տանի իր ցաւը, առանց անկէ կլանուելու, անկէ ներշնչուելով միայն, նոր պայքարներու համար:

Վաղարշակ Նորենցի «Երկրորդ գիրք» անունով քերթուածներու հատորին մէջ հանդիպեցայ այս միեւնոյն շունչով գրուած հետեւեալ ոտանաւորին, զոր կ'արտագրեմ այստեղ, որպէս նմոյշ.

*
* *

« Տողերիս դասակներով մահի դէմ գրոհ գնամ
« Խեղդեմ սրտիս կսկիծը, առնական խրոխտ գնամ,
« Կեանքի յարաճուն ծառից քեզ մահը պոկեց, տարաւ,
« Մահի դէմ հէնց քո անշեղ մրմուռի հրով գնամ:

« Սկսուած, դեռ չաւարտուած անողոք մի կռիւ կայ,
« Ծառացել ենք հնի դէմ, դեռ վերջին մի մրրիկ կայ,
« Կ'աւարտուի մեր պայքարը՝ երբ թշնամին ցրիւ գայ,
« Գուցէ ես հէնց այդ կռւում թշնամու սրով գնամ:

« Հէ՛յ, կգան կռւից յետոյ կապոյտ օրերը, գիտեմ,
« Ու նոր պայքար կլինի իմ ցաւի, քո մահի դէմ,
« Թէեւ առանց քեզ, ա՛խ ես կ'ուզէի բարկ, արնադէմ,
« Այդ նոր, վեհիմաստ կռւում էլ որպէս դրօշ գնամ:

« Ինձ էլ կրծում է յամառ այն ցաւը, որ քեզ տարաւ,
« Քեզ նման կ'անցնեմ ես էլ՝ ապրելու, կռւելու ծարաւ,
« Բայց քանի աչքս բաց է՝ թող երգս հոսէ վարար,
« Ու այս կեանքից, անուշ ջան, թող ուրախ գրով գնամ:»

Եթէ պրոլետ-բանաստեղծը, այսպէս, նոյնիսկ իր սիրտը խոցող սիրելիի մը մահուան առջեւ ինքզինք զգետնուած չի զգար եւ կ'ուզէ «այս կեանքից ուրախ գիրով գնալ», պատճառը այն է որ գրող անհատը չի կրնար ինքզինք անջատել «համայնք»էն: Ընդհանուրի մէջ լուծուած է անոր եսը եւ անիկա մասնիկն է միայն ամբողջին, որ կ'ապրի եւ կը պայքարի, լուսագոյն իտէալներու համար:

ՅՈՎՀ. ՊՈՂՈՍԵԱՆ

Եւ որպէսզի այս ապրումները կարենայ արտայայտել, գրիչը պիտի չքաշուի «փղոսկրեայ աշտարակ»ի մէջ: Խորհրդային իրաւակարգի տակ զարգացող գրականութիւնը այս իմաստով իրապաշտ է:

Հայաստանի գրականութեան վրայ ներկայ ընդհանուր տեսութիւնը լրացնելու առթիւ նշեմ կէտ մըն ալ:

Արեւմտահայ եւ Արեւելահայ գրականութեան կապը, որ պահ մը խզուած ըլլալ կը թուէր, այժմ վերահաստատուած է, նոյն իսկ պրոլետ գրողներու ջանքերով, որոնցմէ շատեր թրքահայ են: Այսպէս՝ Ալազան, Մահարի, Վշտունի և Նաիրի Զարեան վանեցի են, Նորենց և Տարոնցի՝ մշեցի, Չարենց և Գ. Սարեան՝ պարսկահայ, Վ. Թոթովենց՝ խարբերդցի, որ կը գրէ ինքնագիր պատմուածքներ ամերիկահայ կեանքէ:

Վերջերս հրատարակուեցաւ «Արեւմտահայ բանաստեղծներու Անթօլօկիա»ն, որ ընտրեալ քերթուածներու հատոր մըն է, Պետրոս Դուրեանէն մինչեւ վերջին պատերազմը յայտնուած թրքահայ բանաստեղծներու: Ասկէ զատ Հայաստանի Պետական Հրատարակչականը նախաձեռնած է հրատարակելու Մեծարենցը, Յ. Պարոնեանը, որուն ամբողջական գործին Ա. հատորը լոյս տեսած է արդէն, Եր. Օտեանը, Պետրոս Դուրեանը, եւն.: Նոր գրողներու մէջ Ալազանի վրայ յայտնապէս կ'երեւի Վարուժանի, Նորենցի վրայ՝ Մեծարենցի ազդեցութիւնը:

Բայց նոր բանաստեղծները մանաւանդ ազդեցութեան տակն են Չարենցի, որ իշխող դէմքն է Հայաստանի արդի գրականու-

թեան և որ իսկապէս մեծ բանաստեղծ է: Իր բանաստեղծութեանց վերջին հատորը, «Էպիքական լուսաբաց», կը պարունակէ գլուխ գործոցներ:

Չարենց իր «ժամանակին շունչն է»: Ան կը գրէ տեղ մը.

«Թէ ուզում ես երգդ լսեն,
«Ժամանակիդ շունչը դարձի՛ր:»

Եւ ճիշդ այս պատճառով ալ Չարենցի երգը «կը լսեն» իր ժամանակակիցները: Բայց Չարենց դժգոհ է իր ժամանակակիցներէն, նորերէն, որոնք պէտք եղած կերպով չեն աշխատիր, չեն կարդար և յաճախ անկապ և անիմաստ երգեր ալ կը թխեն.

«Ի՞նչ են մեր մեծ դարի հանդէպ
«Երգերը մեր Թոթովախօս...
«Մենք որ նոր կեանք ենք կանգնել,
«Չունինք երգեր հատու ու խոր:
«Ինչ գրել ենք մինչեւ հիմա՝
«Եղել է լոկ առաջաբան
«Մի վիթխարի երգի համար,
«Որ գալու է, բայց դեռ չկայ:»

Հայաստանի նոր գրականութիւնը դեռ տասը տարուան կեանք մը ունի: Անարդար պիտի ըլլար սպասել որ այսքան կարճ ժամանակի մը մէջ այդ գրականութիւնը հասնէր իր կատարելութեանը: Սակայն ինչ որ եղած է իբրեւ «առաջաբան», ինքնին ուշագրաւ է ու մխիթարական: Նոր տաղանդներու ասպարէզ գալը, անոնցմէ այստեղ արտագրուած հատ ու կտոր նմոյշները բաւական են ցոյց տալու թէ՝ Հայաստանի ներկայ պայմանները եթէ «սեղմիչ» են, բայց երբեք «խեղդիչ» չեն գրականութեան համար:

Մաղթենք որ խաղաղութիւնը, — նախապայման կեանքի և բոլոր առաջդիմութեանց — որ կը տիրէ մեր երկրին մէջ տասը տարիէ ի վեր, տեւական դառնայ: Եւ բարգաւաճումը, որ տուեալ պայմաններու մէջ, տարուէ տարի կ'ունենայ մեր երկիրը, անշուշտ թոյլ պիտի տայ արտադրել այն «վիթխարի երգը», որուն հաւատքովը բաբախուն է Հայաստանի արդի գրականութիւնը:

ՅՈՎՀ. ՊՈՂՈՍԵԱՆ

Բարիզ, 17 Մայիս 1931

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆԻ ''ԱԼՄԱՍՏ'' ՕԲԷՐԱՆ

Հանդուցեալ յայտնի հայ երաժշտագէտ Ալեքսանդր Սպենդիարեանի Ալմաստ օբէրան ներկայացուեցաւ Մոսկուայի մէջ։

Ալեքսանդր Սպենդիարեան կամ Սպենդիարով աշակերտն է հռչակաւոր ռուս երաժշտագէտ Ռիմսկի Կորսաքովի և մեռաւ Երեւանի մէջ երկու տարի առաջ առանց վերջնապէս աւարտելու Ալմաստը, որու վերջին ուղղումներն ըրաւ Լենինկրատէն Փրոֆ. Մաքսիմիլեան Շթայնպերկ։ Ալմաստը կը նկատուի Սպենդիարեանի փառաբանումի գագաթնակէտը հայ ժողովրդական երաժշտութեան՝ Եւրոպայի արդիական հիմերով։ Այս պատճառաւ Սովիէթ Հայաստան զինքը պատուեց «Ժողովուրդին Արուեստագէտը» տիտղոսով։

Ալմաստ հիմնուած է Թումանեանի «Թմբկաբերդի Առումը» աւանդավէպին վրայ։ Նիւ Եորք Թայմզի յօդուածը յիշելով այս պատմութիւնը, կ'աւելցնէ. «Սովիէտ քննադատները կը մերժեն յուզուիլ այս պատմութենէն, որ լեցուն է ազգայնական զգացումով, նկատելով թէ Ալմաստի պէս կին մը կը պատկանի մահացած անցեալին և քիչ շահագրգռութիւն ունի արդի ժողովուրդին համար»։

Մոսկուայի գերմաներէն թերթը՝ Մոսկուաուէր Ռունտշաու՝ Ալմաստի երաժշտութեան մասին սապէս կ'արտայայտուի.

«Նուագը գլխաւորաբար հիմնուած է պարսիկ և հայ ժողովրդական մեղեդիներու վրայ։ Օբէրային ոճը զարգացում մըն է Կորսաքովի սկզբունքներուն։ Թէեւ հարուստ և գունագեղ նուագախումբին մէջ ան պարբերաբար կը շրջի նուագային արուեստի մանրանկարչական մարզին վրայ և ունի ընտիր անհատական մասեր ու փափուկ ներդաշնակութիւններ։

«Ալմաստ. իբրեւ ամբողջութիւն. չափազանց հանդարտ է և գեղեցկագիտօրէն առարկայական։ Հեղինակին կը պակսի տռամաթիք ուժը։ Բայց պէտք է շեշտել հոս թէ Ալմաստ իրապէս կարեւոր գործ մըն է գեղեցկագիտութեան ձեւական տեսակէտէն։ Լաւագոյնը զոր Սպենդիարեան կրցած է տալ՝ չափականօրէն լաւ օղակուած քայլերգներն են նաեւ թարմօրէն հոսող պարերգները և շատ թափանցիկ ու միեւնոյն ատեն գունագեղօրէն կենդանի կանացի խմբերգները։

The Christian Science Monitor ալ իր կարգին Ապրիլ 4ի թիւով (1931) շահեկան յօդուած մը հրատարակեց Ալմաստի ներկայացման առթիւ, Վիգթօր Պէլայէվ ստորագրութեամբ։

ՆՈՒՊԱՐԱՇԷՆ

Նուպարաշէնի կառուցման համաձայնութիւնը վերջնականապէս ստորագրուած ըլլալով Հայաստանի Կառավարութեան և Հ. Բ. Ը. Միութեան Կեդր. Վարչ. Ժողովի կողմէ, ակադեմիկոս Թամանեանի նախագահութեամբ կազմուած Յանձնախումբը ձեռնարկած է շինութեան նախապատրաստական աշխատութեանց։ Այդ առթիւ Միութիւնը Կառավարութեան յանձնած է առաջին մասնավճարը 50,000 տոլար։ Երկրորդ մասնավճարը 75,000 տոլար, պիտի ղրկուի շուտով։

Ինչպէս յայտնի է, Կառավարութիւնը Նուպարաշէնի յատկացուցած է 1500 հեկտար հողամաս, Հրազդանի շրջավայրին մէջ, Երեւանի հարաւային և Նոր Գաւիթի արեւելեան կողմը։ Աւանը պիտի օժտուի հաղորդակցութեան և ջրաբաշխութեան միջոցներով և առհասարակ տիպար աւանի մը արդիական բոլոր առաւելութիւններով։

Կառավարութիւնը Նուպարաշէնի տուներն ու հողերը պիտի վերապահէ արտասահմանէն հետզհետէ փոխադրուելիք թրքահայ գաղթականներուն, որոնց ընտրութիւնը պիտի կատարուի Միութեան առաջարկութեան վրայ, Կառավարութեան կազմած յանձնախումբերուն միջոցաւ, և Կառավարութեան ու Միութեան կողմէ համախոհաբար պատրաստուած ծրագրի մը համաձայն։

Նուպարաշէնի գլխաւոր հրապարակին վրայ յիշատակարան մը պիտի կանգնի, ուր պիտի արձանագրուին անուններն ամէն անոնց որ, իրենց նուիրաբերութեանց կամ աշխատութեանց կարեւորութեան բերմամբ, աւանին ստեղծմանը իրապէս օժանդակած պիտի ըլլան։ Բաց աստի, Նուպարաշէնի գիւղամասերը, թաղերը, փողոցները կամ հաստատութիւնները պիտի կրնան յորջորջուիլ այն քաղաքներու կամ վայրերու անուններովը որոնց հայ բնիկները կամ բնակիչները նոյն նպատակին համար կարեւոր օժանդակութիւն մը ընծեռած պիտի ըլլան։

Հայրենակիցներու կողմէ այդ նպատակաւ Նուպարաշէնի յատկացուած գումարները Միութեան կողմէ պիտի կրկնապատկուին։

Արտասահմանի Ակնայ Հայրենակցական Միութիւնը, որ առայժմ միայն Փարիզի մէջ կը գործէ, առաջինը եղաւ, որ իր ընդհանուր ժողովին մէջ, միաձայնութեամբ որոշեց նիւթական միջոցներուն կարեւոր մէկ մասը յատկացնել Նուպարաշէնի, անոր մէջ թաղամաս մը կոչել տալու համար Նոր Ակն։

ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

Պ. Սահակ Տէր Գաբրիէլեան, Հայաստանի ներկայ վարչապետը, Անդրկովկասեան Խորհուրդներու 6րդ համագումարին (Թիֆլիս) տուած իր զեկուցման մէջ կ'անդրադառնայ նաեւ Հայաստանի գիւղատնտեսութեան։

Կ'ըսէ թէ 1927-28 թուին Հայաստան ունէր 321,000 հեքթար վարելահող, իսկ այս տարուան (1931) գարնանացանի տարածութիւնը պիտի հասնի 449,000 հեքթար, մինչդեռ հնգամեակի վերջին տարուան համար նախատեսուած էր 432,000 հեքթար։

Բամպակի համար այս տարի կը նախատեսուի 25,000 հեքթար, որ ինքնըստինքեան փոքր թիւ է, բայց կը նպաստէ որ մեր Միութիւնը 1931 թուին անկախ դառնայ Ամերիկայի բամպակէն։ Անցեալ տարի մենք 20,000ի փոխարէն ցանեցինք միայն 16,000 հեքթար բամպակ։

Այս տարուան բամպակն այնպէս պէտք է ցանուի որ իւրաքանչիւր հեքթարէն 66 փութ բամպակ ստացուի։

ԱՆԱՍՆԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Ետ մնացած է Հայաստանի անասնապահութիւնը։ 1927-1928 թուերուն երկիրն ունէր 846,000 գլուխ խոշոր եղջիւրաւոր անասուն, 1929-1930 թուերուն՝ 835,000, իսկ 1931ին ունի 784 հազար գլուխ։

Այս նուազման պատճառը անասուններու սպանդն է, որովհետեւ գիւղացիները վախնալով ընկերվարուելէ, մորթոտեցին իրենց կենդանիները։

Պ. Ս. Տէր Գաբրիէլեան, սակայն, կը յայտնէ թէ «մի շարք վճռական միջոցներ» ձեռք կ'առնուին, որոնց հետեւանքով 1931ին Հայաստան պիտի ունենայ 1,012,000 գլուխ խոշոր եղջիւրաւոր անասուն։

Ըստ Ս. Տէր Գաբրիէլեանի, Հայաստանի արդիւնաբերութիւնը 1927-28 թուին տուած է 137,000,000 րուբլիի արտադրանք. 1920-30 թուին՝ 166,000,000 րուբլիի արտադրանք, իսկ 1931 թուին կը սպասուի 254,000,000 րուբլիի արտադրանք։

Ցոյց տրուած արտադրանքի տոկոսներէն կը հետեւցնէ զեկուցանողը թէ «մենք երկրագործական երկիր լինելէ կը դառնանք ճարտարագործական-երկրագործական երկիր»։

ԵԼԵՔՏՐԱԿԱՆ ՈՒԺԸ

Ելեքտրական ուժը Հայաստանի արդիւնաբերութեան համար հիմնական նշանակութիւն ունի։ 1931ին Ձորագէսի կառուցումէն

ետք, Հայաստան պիտի ունենայ մօտ 45 հազար ձիու ելեքտրա-
կան ուժ, որ գիշեր ու ցորեկ պիտի գործէ երկրին ամբողջ ար-
տադրութեան ուժ մատակարարելու համար։ 1927-28ին Հայաս-
տան ունէր 10 միլիոն քիլովաթ ժամ ելեքտրական ուժ, 1931ին
պիտի ունենայ 75 միլիոն քիլովաթ ուժ։ Հայաստանի արդիւնա-
բերութիւնը 1927-28ին գործածեր է 12 միլիոն քիլովաթ ժամ,
իսկ 1931ին իւրաքանչիւր գործաւորի պիտի տրամադրուի 4000
քիլովաթ ժամ ելեքտրական ուժ։

Ձորագէսի կայանի կառուցումը պէտք է աւարտի այս տարի եւ պէտք է աշխատի Հոկտեմբեր ամսուն։ Քանաքեռի ելեքտրակայանը պէտք է աշխատի 1932 Հոկտեմբերին։

ՆՈՐ ԿԱՅԱՆՆԵՐ

Արդէն անցած են նոր ելեքտրակայաններու կառուցման, ինչպէս Գորիս, Իջեւան, Դիլիջան ապա Լենինականի երկրորդ հերթի եւ Երեւանի երկրորդ կայանի կառուցումներուն։ Այս ելեքտրակայաններուն մէկ մասը կ'աշխատի, միւս մասը պէտք է աւարտի 1931ին։ Երեւանի երկրորդ ելեքտրակայանը պէտք է աշխատի մէկ տարուան ընթացքին։

ՍԵՒԱՆԻ ԽՆԴԻՐԸ

Տէր Գաբրիէլեան անդրադառնալով Սեւանի հարցին, ըսած է
թէ լճին օգտագործման ուսումնասիրութիւնը, որ տեղի կ'ունենայ
երեք տարիէ ի վեր, դեռ աւարտած չէ։ Բայց մօտաւոր գնահա-
տութեամբ, Սեւանի օգտագործումը երկրին պիտի տրամադրէ
մօտ 150 հազար հեքթար վարելահող։ Սեւանի ջուրով պիտի
ոռոգուի Մեծ Սարդարաբատը, որ ըստ երեւոյթին երբեք ջուր չէ
տեսեր իր ամբողջ գոյութեան ընթացքին։ Ասկէ զատ Սեւանը
հնարաւորութիւն ունի տալու 500 հազար ձիու ուժի ելեքտրա-
կանութիւն, որ պիտի չգործածուի միայն Հայաստանի մէջ։

1932ին Սեւանի խնդիրը լուծուած պիտի ըլլայ, սակայն ոչ մէկ պարագայի կառավարութիւնը գործի պիտի չձեռնարկէ առանց ամենալուրջ ստուգումներու։

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ Պ. ՀՐԱՆԴ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆԻ ՀԵՏ

Պարթեւ և թիկնեղ, Պ. Հ. Գազանճեան հարազատ, արտայայտիչ տիպարն է ճարտարապետի. կենդանի ճարտարապետութիւն մը ինքնին. իր տեսքը ամրութեան և համաչափութեան տպաւորութիւնը կը թողու. ներքին մարդն ալ նոյնքան համապատասխան է իր արտաքինին. իր խօսակցութիւնը՝ ժուժկալ և սեղմ՝ կը ցոլացնէ դրական համոզումներու, փորձառութեան անխռով իր խորքը:

Պ. Հ. Գազանճեան աղմուկէ խորշած է միշտ. նեղ շրջանակ մը միայն կը ճանչնայ իր ճարտարապետական բազմաթիւ ձեռնարկները — ցրուած՝ Եգիպտոսէն Պոլիս, Նիւ Եորքէն Բարիզ — ուր ան ապացոյցը տուած է ճաշակի և ոճի ճոխութեան մը. իր տիրական ճիգը արդիական և արեւմտեան ըլլալով հանդերձ, անհաղորդ չէ մնացած հայեցի ճարտարապետական ձեւերուն. վկա՛յ Գում Գաբուի Պէզճեան մայր վարժարանը ուր յաջողած է տոհմիկ մեր ոճը հաշտեցնել նորագոյն պահանջներուն:

Պ. Հ. Գազանճեանի քով ճարտարապետը ճոխացած է նկարիչով. ինքն ալ ապացոյցը տուած է թէ արուեստի զանազան ճիւղերը, հեռու զիրար խաչաձեւելէ, զիրար ամբողջացնելու կոչուած են:

Պ. Գազանճեան Գարակէօզեան Հօմի յաճախադէպ այցելուներէն է. եւ իրաւա՛մբ. ստիպուած է հսկել և զուրգուրալ այն շէնքին վրայ որ իր իսկ հսկողութեան տակ արդիւնացաւ. պզտիկ ձեռնարկ մը չեղաւ ատիկա. տարէց, ինքն իր մէջ թնջկուած շաթօ մը վերածել այժմէական, դպրոցավայել շէնքի մը. դքսական հնօրեայ ամարանոցի մը տալ մերօրեայ հաստատութեան մը յարմարութիւնները: Պ. Գազանճեան կարելիին սահմանին մէջ ի գլուխ հանեց այդ դժուարին գործը. ու այսօր Կոտինիէռի շաթօն

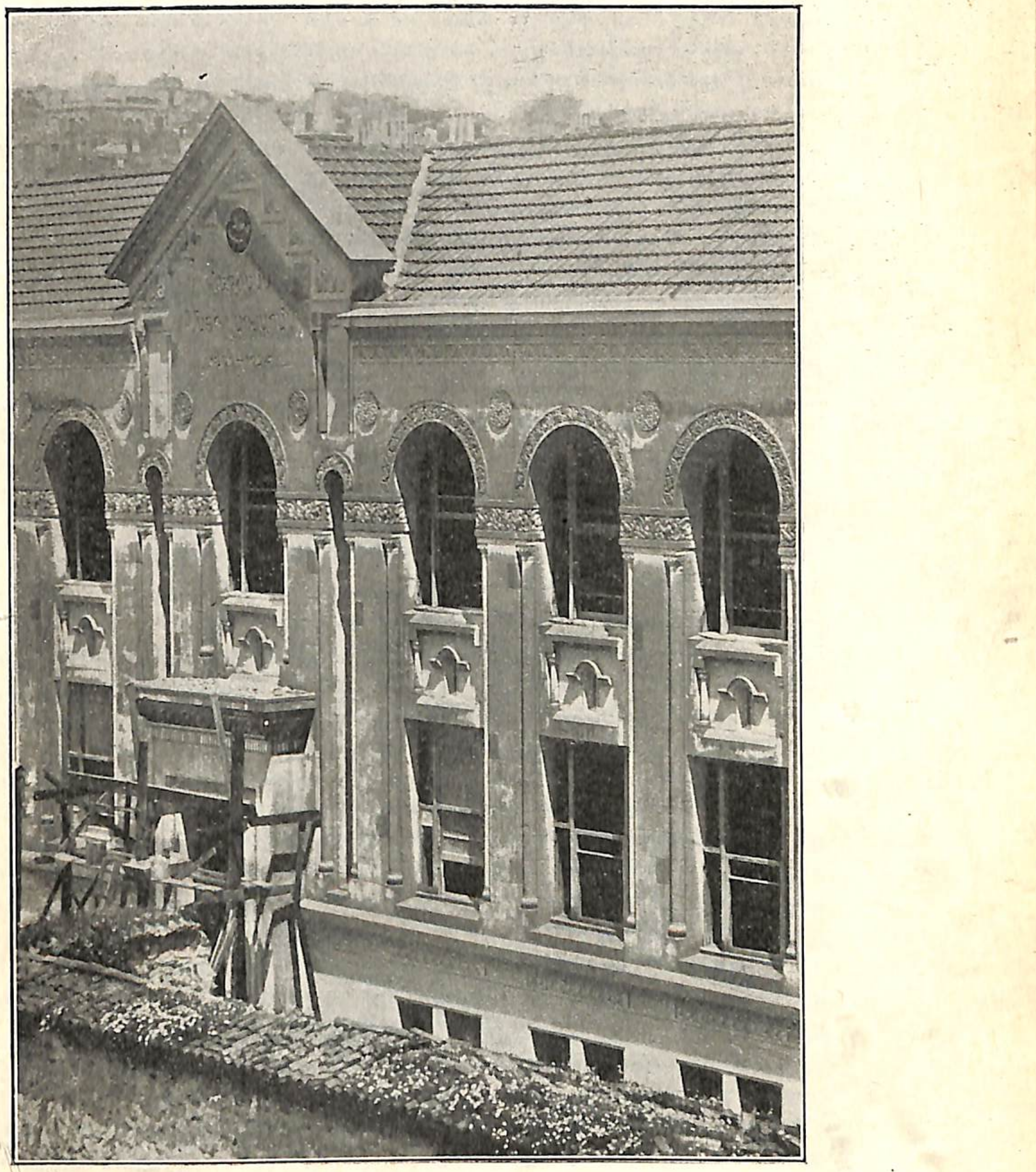

ԳՈՒՄ ԳԱԲՈՒԻ ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ
(Հ. Գազանճեան, ճարտարապետ)

իր ազնուապետական տեսքին ետին կը ծածկէ տեմոկրատիկ կարգուսարք մը. նոյնիսկ երբեմնի ախոռները, ուր տասնեակ մը տարի առաջ, սարդեր, խոնաւ խաւարին վրայ ժանեակ կը բանէին, այսօր փոխակերպուած են սրահներու, ողողուած՝ լոյսով, զուարթութեամբ, միջոցով: Զարմանալի էակներ են արդարեւ սա ճարտարապետները...:

Պ. Գազանճեանի այցելութիւններէն օգտուելով՝ փորձեցի իր լուսաբանութիւնները խնդրել, «Կեանք եւ Արուեստ»ի համար, ճարտարապետական կարգ մը հարցերու շուրջ. մեր խօսակցութիւնը կը տարածուէր երբեմն ծաւալուն գետիններու վրայ. շահեկան մանրամասնութիւններ կը համեմէին իր զրոյցը... ափսոս որ անհնար է ամբողջութեամբ տալ զայն...

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ (architecture) ՄԱՍԻՆ

Անխուսափելիօրէն մեր ասուլիսը պիտի սկսէր հիմնական մեկնակէտէ մը:

— Ճարտարապետութիւնը արուե՞ստ մը պէտք է նկատել թէ գիտութիւն մը:

= Հարցում մը, որուն կարելի չէ ճակատէն, կտրուկ բանաձեւով մը պատասխանել. անհրաժեշտ է պարզաբանել, հասունցնել այդ պատասխանը, ըսաւ Պ. Գազանճեան:

Ճարտարապետութիւնը, իր հարազատ իմաստին մէջ, շէնքեր յղանալու և յօրինելու արուեստն է, համաձայն փորձառութեան վրայ հիմնուած կանոններու, ճաշակի թելադրած համեմատութիւններու: Այդ կանոնները կ'ենթադրեն գիտութիւն մը, իսկ այդ համեմատութիւնները՝ որոշ գեղագիտութիւն մը, արուեստ մը: Հետեւաբար, ճարտարապետութիւնը, նախնական պէտքերու գոհացում տալու նպատակէն ծնած ըլլալով հանդերձ, ժամանակի ընթացքին ճոխացած է անհատներու իմացական հանճարով, սերունդներու փորձառութեամբ և գեղագիտական ճաշակով ու վերածուած է թէ՛ գիտութեան մը և թէ արուեստի մը. աւելի ճիշդ, օգտապաշտ նպատակներէ մեկնելով ճարտարապետութիւնը յանգած է մասնագիտութեան մը ուր արուեստ և գիտութիւն կը գործակցին, կը համադրուին ու կարող չեն բաժնուիլ իրարմէ:

Իբրեւ գիտութիւն ճարտարապետութեան սահմանները կը տարածուին երկրաչափութեան, մեքենագիտութեան մարզերէն մինչեւ հողագիտութեան, շինուածանիւթերու տարրաբանութեան դաշտերը, անցնելով կլիմայախօսութեան, օդաբանութեան շրջաններէն:

Կարելի չէ թուել թէ ո՛ւր է շէնքի շինութեան պահուն ճարտարապետ մը որքա՛ն նկատումներ աչքի առջեւ ունենալու է, ու հաշտեցնելու է քանի քանի տեսակէտներ:

Նախ ամէն շինութիւն պատշաճելու է իր նպատակին. անոր արտաքին երեւոյթը ու ներքին բաժանումները պէտք է համապատասխանեն այն ընդհանուր պէտքին, որուն գոհացում տալու կոչուած է այդ շինութիւնը. եկեղեցիի մը նիւթական կառուցուածքը այնքան կը տարբերի բանտի մը շինութենէն, որքան կղերական հայր մը ոստիկան պահակէ մը, որքան աղօթքի զաղափարը պատիժի մտածումէն: Ամէն մէկ շէնք իր իմաստը ունի, հետեւաբար իր դիմագիծը և իր ոճը: Ամարանոց մը ժպտուն է, տուն մը՝ հիւրընկալ, դատարան մը՝ լուրջ, դպրոց մը՝ հրապուրիչ ու զուարթ: Գործին կատարելութիւնը որքան ներքին պատշաճ բաժանումներուն, նոյնքան ալ այդ արտաքին արտայայտութեան համեմատական է:

Ահա երկու օրինակ միտքս աւելի մատչելի դարձնելու համար. դիտած էք անշուշտ թէ ինչ յատկանշական ձեւ մը և արտաքին մը ունին հին յունական, հռովմէական շրջանէն մնացած հանրային թատրոնները, օր. Հռովմի Գոլիզէն, Նիմի Արէնը, եւլն.: Անոնց արտաքին ճակատը դէպի դուրս ուռած մեծ կիսաշրջանակ մը կը կազմէ, ուր բազմաթիւ դռներ բացուած կան. այս ինքնամատոյց ու գրկաբաց ձեւը հրաւէր մըն է կարծէք ուղղուած ժողովուրդին, համր բայց անդիմադրելի քաշողութիւն մը իր մէջ առնելու, կուտակելու համար ամբոխը: Այդ տիպարներէն կը ներշնչուին այսօր նորակառոյց ամփիթատրոնները, մրցարանները, մարզարանները, որովհետեւ լաւագոյն կերպով այդ ձեւը կը գոհացնէ նիւթապէս ինչ որ կը սպասուի շէնքէն ու այդ ձեւը միանգամայն կ'արտայայտէ շէնքին ձգտումը:

Այդ ուռուցիկ կիսաբոլորակ ձեւը կը պատշաճի՞ սակայն մասնաւոր տունի մը. անշուշտ ո՛չ. կիսաշրջանակ պատի մը վրայ բացուած միակ դուռ մը վանողական է աւելի քան հրապուրիչ: Ներս քաշուած պատի մը վրայ միակ դուռ մը շատ աւելի յարմար է մտերմութեան և խաղաղութեան բնոյթը տալու:

Նոյնքան էական կէտ մը. շինուածքի մը արտաքինին վրայ գծերու հաւասար կամ անհաւասար բաշխումը, այսինքն պատերու և բացուածքներու (դուռ և պատուհան) տրուած աւելի կամ նուազ կարեւորութիւնը նոյնքան կը փոխեն շէնքերու արտայայտութիւնը: Ճարտարապետի հոգերէն մէկն է ահաւասիկ խնամքով ուսումնասիրել պատերու և պատուհաններու դասաւորումը. շէնքին նպատակը միայն կ'առաջնորդէ զինքը: Ի՛նչ աւելի հաճելի քան չինական բնակարանները, զուիցերիական շալէները, դարավերջիկ վարժարանները, ուր լայն բացուածքներէ լոյսը և օդը անարգել ներս կը յորդին, մինչդեռ դժուար պիտի ըլլայ գերազանցել այն վեհօրէն տխուր տպաւորութիւնը զոր կուտան եգիպտական դամբարանները, ուր բացի մուտքի դռնէն, լուսամուտ գոյութիւն չունի. կամ միջնադարեան մթասքօղ տաճարները,

որոնց հաստաբերձ որմերուն ժլատ աչքեր միայն բացուած կը մնան:

Հոս կը ներկայանայ փափուկ կէտ մը. մարդկային աչքը կը պահանջէ ամէն շինուածքէ հաստատ լինելու համոզումը. արդ շէնքի մը հաստատունութիւնը և անոր գեղեցկութիւնը երբեմն խոտոր պահանջներ կը դնեն ճարտարապետին առջեւ. առաջինը — ամրութիւնը — եթէ պայմանաւորուած է լայնանիստ խարիսխով, հաստ պատերով, ժուժկալ բացուածքներով, երկրորդը — գեղեցկութիւնը — զանոնք կը ստորադրէ նոյնքան էական պայմաններու, նրբութիւն եւ վայելչութիւն: Այս է որ սիւնազարդ, կամարակապ ներքնայարկերը կը հակադրէ ծանր, պիրկ պատերու, խոյակներ ու գմբեթարդները՝ տափակ տանիքներու:

Ճարտարապետին կ'իյնայ հաշտեցնել ինչ որ հակասական կը թուի ըլլալ. գտնել նուրբ տոկունութեան ու հաւասարակշիռ գեղեցկութեան բանաձեւը. ան արդէն իր յատակագիծը ուսումնասիրած պահուն իսկ ներհայեցողութեամբ կը տեսնէ արդէն իր իսկ ապագայ շէնքը, ճշդութեամբ փնտռած այն տպաւորութիւնը զոր կ'ուզէ տալ անոր և ըստ այնմ կը փնտռէ իր նախանիւթերը:

Այս կէտին վրայ վայրի մը երկրաբանական, կլիմայական պայմանները ինքզինքնին կը պարտադրեն. ճարտարապետը չի կրնար խարխափել. հողը իր ենթախաւերով, իր ստորերկրեայ խոնաւութեամբ, կլիման վերջապէս կը մատնանշեն շինուածանիւթերու ընտրութիւնը, շէնքին ձեւը, ծաւալը և ինքնապաշտպանութիւնը: Տաք կլիմաներու տակ հասկնալի է սպանիական բաթիօներու, հռովմէական ատրիումներու նման բնակարաններ, որոնք հաստ և գրեթէ անպատուհան պատերու ետին կեդրոնական պարտէզ մը և աւազան մը կը պահէին. այս ձեւը ներքին զովութիւնը կը պաշտպանէր արտաքին տարապայման տաքին դէմ: Հիւսիսի ցուրտ երկիրներու մէջ ալ բնակարանները պզտիկ պատուհաններ ունին արգիլելու համար ցուրտին թափանցումը: Այժմ ջեռուցման նոր միջոցներ կը թոյլատրեն լայն պատուհաններ բանալ դէպի հարաւ, արեւելք, ինչ որ փոխած է ճարտարապետական յղացումները:

Չմոռնանք նաեւ որ մեր ժամանակը յարաճուն թափով կը շեշտէ առողջապահութեան և հանգստաւէտութեան կարեւորութիւնը, ինչ որ ճարտարապետը կը դնէ օր աւուր նոր հարցերու, նոր լուծումներու առջեւ:

Ահա թէ ինչու կարելի է ըսել թէ ճարտարապետութիւնը ամէնէն կենդանի արուեստն է, որ կը քալէ միշտ իր ժամանակին հետ. իր աշխատանքի մեթոտները, գործիքները. կազմակերպութիւնը՝ կը կրեն հակադդեցութիւնը միջավայրի յարափոփոխ պայմաններուն. թէքնիք ամէն յառաջդիմութիւն կը զօրացնէ ճարտարապետի մը յղացումի և իրագործումի յանդգնութիւնը:

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՆԳՐՈՒԱՆՆԵՐԸ

Ուրեմն ճարտարապետութիւնը հին է այնքան որքան մարդը, ու նոյնքան երիտասարդ՝ ինչքան նոյն այդ մարդը:

Կենդանիները, թռչունները, միջատներն անգամ, եթէ անընդունակ են միւս արուեստներուն, բայց ճարտարապետութեան մէջ կանխած են մարդը եւ անոր թելադրած են որոշ ձեւեր ու միջոցներ: Արդարեւ, իր որջը, իր բոյնը, իր խոզակը կամ փեթակը շինող կենդանական ո եւ է էակ ճարտարապետ մը չէ՞ ինքնին որ կը հպատակի բնազդական գիտութեան մը. բնակարան մը շինելու պահանջը բնազդ մը չէ՞ արդէն, յատուկ՝ ամէն կազմակերպուած կենդանիի, հետեւաբար եւ մարդուն:

Մարդկային ճարտարապետութիւնը այսպէս չափազանց նախնական պէտքէ մը ծնած ըլլալով, բարեշրջուած է մարդուն հետ: Ընկերային, հոգեկան պահանջները և գեղեցկագիտութիւնը ընդլայնած են ճարտարապետութեան հորիզոնը: Կարելի է ըսել թէ ամէն ճարտարապետական ոճ կը ցոլացնէ իր միջավայրը և իր ժամանակը. շօշափելի փաստն է անիկա հոգեկան ձգտումներու, հաւատալիքներու, ցեղային մտահոգութիւններու. փաստը՝ օգտակարի և գեղեցիկի մասին տիրող համոզումներուն:

Նախապատմական ճարտարապետութիւնը ծածկուած է աղջամուղջի մը մէջ:

Յղկուած քարէ դարէն կը մնան առաջին շինութիւնները, լճային բնակարաններ (cité lacustre), ուր իբրեւ գործիք կայծքարեայ կացիններ և լախտեր կը գտնենք. որմերու զարդանկարները հազուադէպ են. քարայրներու մէջ միայն ծաղկած էր կենդանական պատկերներու (պիզոն, մամութ) փորագրութիւնը:

Այս շրջանէն մնացող ամենահին յիշատակարանները հողաքարակոյտերն են (tumulus) և նաեւ քարէ վիթխարի զանգուածներու դասաւորումով ստեղծուած dolmenները, menhirները, որոնց նմուշները մինչեւ այսօր անվթար մնացեր են:

Միջերկրական աւազանին շուրջը յայտնուող արոյրի դարուն (âge de bronze) եւ աւելի ետքը երկաթի դարուն (âge de fer) է մանաւանդ որ շինարարական գործիքները զարգացեր են ու նոյն համեմատութեամբ աւելի ճոխ, ու գեղակերտ կառուցումները հնարաւոր են դարձեր. ճարտարապետութիւնը խարխափումի փուլէն դուրս եկած, կը սկսի կառչիլ երկրաչափական, մեքենագիտական և ցեղագիտական որոշ սկզբունքներու վրայ:

Այս տեսակէտով, Եգիպտոսը, շնորհիւ Նեղոսի, եղած է մէկը քաղաքակրթութեան օրրաններէն. կարելի է ըսել որ ճարտարապետական քաղաքակրթութիւն մը եղած է անիկա. հոյակապ յիշատակարաններ կտակած է, որոնցմէ ամենահինները մեզի կուգան Քրիստոսի ծնունդը 5000 տարի կանխող շրջանէ մը:

Եգիպտական քաղաքակրթութեան փուլերէն ամենահինը Մէմֆիսեան շրջանն է, որմէ կը մնան Mémphis հոյակապ մայրաքաղաքին աւերակները. Թէպեան երկրորդ շրջանին է սակայն որ եգիպտական մշակոյթը իր գագաթնակէտին հասած է. կեդրոնն է Thèbes քաղաքը որուն աւերակներուն շուրջը կը գտնուին Լուքսորի պալատը, Քարնաքի սփինքսը, Մեմնոնի հսկայ արձանները եւայլն։

Եգիպտական ճարտարապետութեան բոլոր հոյակապ կոթողները շարուած են լիպիական լեռնաշղթայի երկայնքին։ Զափազանց տպաւորիչ է այդ համայնապատկերը, ուրուակերպ լեռներու խորքի մը վրայ վիթխարի յիշատակարաններու այդ շարանը. կարծէք ճարտարապետները ներշնչուած են սարերու լայնանիստ երեւոյթէն, իրենց կոթողներուն տալու համար այս ծանր, տարածուն և մարմնեղ կերպարանքը։

Եգիպտական տաճարները նշանաւոր են իրենց ընդարձակութեամբ, իրենց վեհաշուք և խորհրդաւոր երեւոյթով. հաստաբեստ որմերուն վրայ բացուածքները քիչ են. տափակ տանիքները կը հանգչին լայնշի և հոյակապ սիւնաշարերու վրայ. դէպի մեհեան առաջնորդող պողոտան եզերուած է սփինքսներով, իսկ մուտքին երկու կողմերը կը բարձրանան օպելիսքներ։

Եգիպտական այդ տեսական, զանգուածային և հոյաքանդակ յիշատակարանները մեզ կը դնեն անբացատրելի հարցականներու առջեւ. մութ է տակաւին թէ ի՛նչ գործիքներով և մեթոտներով յաջողած են բարձրացնել վիթխարի քարակոյտերը, որոնցմէ կազմուած են բուրգերը և ուրիշ կոթողները։

Եգիպտականէն ոչ նուազ հին է Քաղդէական ճարտարապետութիւնը, որ անկէ անկախաբար, իր ինքնուրոյն բնոյթով ծաղկած է Միջագետքի մէջ։ Իր գլխաւոր շինուածանիւթը կղմինտր է, որմէ կազմուած են սիւները, հաստ պատերը և կամարները, տանիքը տափակ, սանդուխի փոխարէն գործածուած են շեղ մակարդակներ։

Ասորական ճարտարապետութիւնն ալ քալած է քաղդէականին հետքերով և իր գագաթնակէտին հասած է Սարկոնիտներու իշխանութեան օրով, որոնց մայրաքաղաքն է Նինուէն (ներկայիս կոչուած Խորսապատ.) պալատները կը ներկայանային պարսպապատ քաղաքի մը ձեւով, ուր կ'առաջնորդէր վերամբարձ թեք ճամբայ մը. պալատները կը պարփակէին բազմաթիւ սրահներ և միջանցքներ. (Նինուէի մէջ պալատ մը ունի 31 բակ և 209 սենեակ.) պատերը զարդարուած թեւաւոր առիւծի կամ ցուլի հսկայ որմանկարներով, որսական պատկերներով։

Ասորականին շարունակութիւնն է պարսկական ճարտարապետութիւնը, որ Աքեմինեան, Պարթեւական և Սասանեան շրջաններէն անցած է։ Ելլադայի հետ ունեցած իր բաղխումներուն հե-

տեւանքով, յունական արուեստի ազդեցութիւնը զգալի է. հոն կը տեսնենք արեւելեան և արեւմտեան ոգիի շփումը։

Պարսկական շինութեանց ընդհ. տեսքը խոժոռ է և զանգուածային. սիւները միայն ներքնապէս կը մեղմեն միօրինակութիւնը, բայց սիւներու պսակները չափազանց քմահաճ են և չունին եգիպտականներու տրամաբանական յօրինուածքը։

Պարսկականին զուգընթաց ծաղկած է Հնդկական ճարտարապետութիւնը իր ինքնուրոյն ոճով. անտառներու առատութեան պատճառաւ փայտը տիրապետող շինուածանիւթն է և անով կառուցուած են հնդկական տաճարներու — փակոտներու — գմբեթային տանիքները, որոնք այդ շինութիւններու յատկանիշը կը կազմեն։

Հայաստանի մերձաւորութեան պատճառաւ կ'արժէ յիշատակել Հիթիթեան ճարտարապետութիւնը որ ներշնչուած է ասորական արուեստէն. փինիկեան արուեստը որ ոչինչ ունի ինքնատիպ, այլ խառնուրդ մը արեւելեան ոճերու։ Փինիկեցիք ստեղծող ըլլալէ աւելի եգիպտական արուեստին տարածիչները եղած են Միջերկրականի շուրջը։

Վերջապէս կը հասնինք Յունական ճարտարապետութեան որ արուեստներու պատմութեան մէջ կատարելութեան գագաթնակէտ մը կը կազմէ. յոյները արդարեւ, ինչպէս տարբեր մարզերու մէջ, հոս եւս գիտցած են ներշնչումը և փորձառութիւնը միացնել եւ ներհայեցողութիւնը ունենալ գեղեցկութեան հիմնական օրէնքներուն։

Հին յունական արուեստը երկու աղբիւր ունեցած է. նախ տեղական (Յունա-փելասկեան) և արտաքին (Յունա-արեւելեան)։ Փինիկեցիներու շնորհիւ եգիպտական արուեստն եւս ազդած է յունականին վրայ։

Քրիստոսէ 12 դար առաջ, միկէնեան քաղաքակրթութեան կը զուգադիպին յունական առաջին յիշատակարանները, բայց Ն. Ք. վեցերորդ դարուն մանաւանդ յունական արուեստը իր գագաթնակէտին կը հասնի։

Յունական հին ճարտարապետական կառուցումները իրենց ներդաշնակ համեմատութեամբ, ոճի մաքրութեամբ և իրենց աւարտած կատարելութեամբ տիպար կը հանդիսանան մինչեւ այսօր։

Բացի տաճարներէն յոյն ճարտարապետութիւնը արտադրած է նաեւ վիթխարի կամարադռներ (Աթէնքի Փռոփիլէն), թատրոններ (Աթէնքի, Տելֆիսի, եւլն.), մարզադաշտեր (Աթէնքի, Ողիմպոսի, Կորնթոսի, Տելֆիսի մրցարանները), դամբարաններ, ամրութիւններ, նաւահանգիստներ, եւլն.։

Յունականէն դէպի հռովմէական փոխանցման կամուրջ մը եղած է Էթրուսքեան ճարտարապետութիւնը, ծաղկած հիւսիսային

Իտալիոյ մէջ. իրենցմէ կը մնան գետնափոր ընդարձակ դամբարաններ և կոյուղիներ. իրենք սկսած են նաեւ գերանակերտ գմբեթարդ տանիքներու շինութիւնը որոնցմէ շատ քիչ հետքեր մնացած են այսօր։

Հռովմէական ճարտարապետութիւնը սնած է Էթրուսկեան և Յունական արուեստներու աւանդութիւններով. առաջինը տուած է իրեն իր դրապաշտ ոգին, երկրորդը իր գեղապաշտութիւնը։

Ն. Ք. երրորդ դարուն կը սկսի Հռովմի շփումը Ելլադայի հետ, ուրկէ բազմաթիւ արձաններ կը փոխադրուին Իտալիա. յոյն արուեստագէտներ նոր ասպարէզ մը կը գտնեն Հռովմի մէջ. ու այսպէս մինչեւ Քրիստոսի առաջին դարը, Օգոստոսէն մինչեւ Անտոնինոս, Հռովմէական ճարտարապետութիւնը իր գագաթնակէտին կը հասնի։

Հռովմ Էթրուսքներէն առած է կամարի և գմբեթի գաղափարը որ անծանօթ էր յոյներուն. այդ նորութեամբ ան կը յեղաշրջէ շինութեան արուեստը, ուր կամարը կը սկսի տիրական դեր մը խաղալ։ Հռովմ յղկուած քարի հետ օգտագործած է շաղախի բազմաթիւ տեսակներ։ Հոդ է ահաւասիկ գաղտնիքը Հռովմէն մնացած բազմաթիւ յիշատակարաններուն, որոնք մինչեւ այսօր գրեթէ անվթար մնացած են ամէն տեղ ուրկէ անցած է Հռովմ։

Հռովմէական ճարտարապետութեան դաշտը այնքան լայն եղած է, որքան իր նուաճումներու սահմանները։

Այսպէս ուրեմն մինչ յոյները գեղեցկութեան, համեմատութեան նուրբ ճաշակը մշակեցին, Հռովմէացիները ատոր միացուցին նաեւ ուժի, տեւականութեան որոնումը։

Հռովմի ազդեցութիւնը անսահման եղած է. իր քաղաքական հմայքին նման, իր մշակութային հրայրքն ալ ճառագայթած է Հին Աշխարհի մինչեւ հեռաւոր ծայրագաւառները. դասական Յունաստանի արուեստը, ճարտարապետութիւնը, աւելի կենսունակ և յորդ ժայթքով մը փոխանցած է նորազարթ Աշխարհի մը, որ բարոյական երկունքի մը տագնապը կ'անցընէր։

Քրիստոնէական արուեստը կը ծնէր այսպէս անցեալով հարուստ, աւանդութիւններով բեղուն գետնի մը վրայ։

Քրիստոնէական կրօնքը, հալածումի ենթակայ նախապէս, առաջին դարերուն ոեւէ մշակութային արժէք մը չէ ստեղծած. պայքարի այս շրջանէն կը մնան միայն գետնափոր ընդարձակ դամբարաններ (catacombes) որոնք մեծաւ մասամբ քաղաքներէ դուրս, նախկին քարահանքեր եղած են. յայտնի են Հռովմի, Նափոլիի, Սիրակուսայի, Փարիզի գետնադամբարանները։ Անոնք ծառայած են երկար ժամանակ իբրեւ հաւաքատեղի նորադարձ քրիստոնեաներուն որ հոն կը կատարէին ծածկապէս իրենց պաշտամունքները։ Օդէ, լոյսէ զուրկ, տխրութիւն բուրող այդ գետնա-

դամբարաններուն պատերը զարդարուած են երբեմն Քրիստոսի կեանքը ներկայացնող գունաւոր և ինքնատիպ նկարներով, որոնք — ուշագրաւ կէտ — մինչեւ Ե. դար Քրիստոսը նկարած են միշտ առանց մօրուքի։

Դ. դարուն, Կոնստանդինի օրով երբ քրիստոնէութիւնը կերպով մը պետական կրօնք եղաւ (313), ան այլեւս նկուղներէն դուրս գալով, արեւուն տակ սկսաւ ծաղկեցնել իր սեփական տաճարները, որոնք պիտի հասնէին աներեւակայելի պերճ փթթումներու։

ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Իր դրոշմը եւ իր պատմական դերը.— Պ. Գազանճեան րոպէ մը կանգ կ'առնէ. իր մտածումները պայծառացնելու, դասաւորելու ճիգով մը պահ մը ինքնամփոփուելէ յետոյ կը շարունակէ.

— Ահա վերջապէս կը հասնինք պատմական անկիւնադարձի մը, ուրտեղ անխուսափելիօրէն ինքզինքնիս կը գտնենք հայ քրիստոնէական ճարտարապետութեան դէմ դիմաց. որքա՜ն հարցեր մեզ կը պաշարեն և կը շփոթեցնեն.— ո՞ւրկէ սերած է հայ քրիստոնէական ճարտարապետութիւնը. ո՞ւր է իր տեղը տաճարաշինութեան արուեստին մէջ. ի՞նչ և որքա՜ն եղած է իր ազդեցութիւնը արեւմուտքի վրայ։

Նախ. խոստովանինք, որոշ պատճառներ մեզ կը ստիպեն որպէսզի այս բոլոր կէտերուն մասին վճռականօրէն չկարենանք արտայայտուիլ. հայ ճարտարապետութեան պատմութիւնը տեղ տեղ մութ է փաստերու չգոյութեան պատճառաւ. ափսո՜ս, աշխարհագրական, պատմական իր դիրքին բերումով Հայաստանը կրած է ոչ միայն բնական աւերումներ, այլ քաղաքական յեղաշրջումներ, քանդումներ, որոնք ամենատարրական յիշատակարաններն անգամ սրբած, տարած են. մեր երկիրը եղած է կռուախնձոր և արշաւանքներու քառուղի. զարմանալի է նոյնիսկ գոյութիւնը տակաւին հնօրեայ կանգուն կամ կիսակործան տաճարներու որ յաջողած են վերապրիլ բոլոր ցնցումներէն. խորհրդանշան մեր ցեղին։ Արդարեւ, եթէ նշխարներ մնացած ըլլային հեթանոսական Հայաստանի մեհեաններէն, աւաններէն, եթէ պատմութիւնը քանիցս Հայաստանի հողը աւլած չըլլար իր ոստաններէն, այսօր հայ ճարտարապետութիւնը ի՛նչ շքեղ և լեցուն անցեալի մը պիտի կոթնէր։

Այսուհանդերձ չեն պակսիր հին տաճարներու մնացորդներ, աւերակներ, մանաւանդ Անիին — եկեղեցիներու այդ թանգարանը — որոնք կը բաւեն, վերակազմելու համար հայ ճարտարապետութեան պատկերը։

Աւելցնենք նաեւ որ հայ արուեստի այս էջը երկար ժամա-

նակ մնացած է փակ եւ օտար բանասէրներ են որ այս մարզին մէջ ալ մեզ կանխած են։

Ժթ. դարու սկիզբէն է որ քանի մը հազուադէպ օտար մասնագէտներ սկսած են հետաքրքրուիլ հայ ճարտարապետութեամբ և անոնց ուսումնասիրութեան կը պարտինք շատ բան։

Անոնց առաջիններէն եղած են Choisy, և Texier ֆրանսացի ճարտարապետը (1802-1871) որ անցեալ դարու կիսուն Փոքր Ասիա իր ճամբորդութիւններու ընթացքին այցելած է նաեւ Հայաստան և հետաքրքրութիւն արթնցուցած է հայ հնագիտութեան մասին։ Ուրիշ մասնագէտ ճամբորդներ սակայն հայ ճարտարապետութեան մասին շփոթ և սխալ կարծիքներ տարածելու պատճառ եղած են. հայ յիշատակարաններու ժամանակաբանական կարգը բոլորովին մոռնալով, հայ տաճարաշինական ոճը նկատած են եկամուտ և վերագրած են յունական, բիւզանդական և արաբական ազդեցութեան։

Այս հակոտնեայ գաղափարները — որ մինչեւ այսօր ալ ի զօրու են դժբախտաբար տեղ տեղ — սրբագրելու մեծապէս նպաստած են Բրօֆ Մ՚արր Անիի պեղումները և մանաւանդ Վիեննայի համալսարանի դասախօսներէն Բրօֆ.Ստրչիկովսկիի ուսումնասիրութիւնները. այս վերջինոյն 1918ին հրատարակած երկհատոր «Հայ ճարտարապետութիւնը և Եւրոպան» գործը եկաւ հարցը բոլորովին շրջելու, և դնելու պատմական մակարդակի վրայ. անհ հեղինակաւոր երկ մը, որուն վրայ կրնայ այլեւս ամբօրէն կառչիլ հայ արուեստի պատմութիւնը։

Օտար այդ մասնագէտներուն մեր յարգանքը տալէ վերջ, կարելի չէ մոռնալ նաեւ անոնց հայ գործակիցները, ի մէջ այլոց Թորամանեան, որ ներկայիս հայ ճարտարապետական անցեալը լաւագոյն ճանչցողներէն է։

Այս բազմակողմանի քննութիւններէն ի՞նչ կարելի եղած է եզրակացնել։

Նախ, հայ ճարտարապետութիւնը մեր մէջ ամէնէն աւելի մշակուած արուեստի ճիւղը եղած է. հայ բանաստեղծութեան հետ անիկա արտայայտած է հայ ցեղի ինքնուրոյն հանճարը։

Երկրորդ, քրիստոնէական ճարտարապետութեան մէջ Հայերը բիւզանդական Արեւմուտքէն աւելի առաջ յաջողած են մշակել ինքնուրոյն, ինքնատիպ և զօրաւոր ոճ մը, ու աւելի առաջ քան ուրիշ ո եւ է քրիստոնեայ ժողովուրդ իրենց հողին վրայ կանգնած են հոյակապ տաճարներ, որոնց ձեւը, ոճը և յատկանիշները ազդած են նաեւ արտասահմանի, բայց մանաւանդ յոյն-ռոմանական արուեստին վրայ։

Հայաստանը մէկն է այն երկիրներէն, ուր քրիստոնէական կրօնքի ազատութիւնը ամէնէն առաջ նուիրագործուած է. այդ

Թոյլատու ոգին, հայ Թագաւորներու և իշխաններու բարեպաշտութիւնը քաջալերած են հայ ճարտարապետները փնտռելու նոր կրօնքին համապատասխան տարազ մը։

Փաստը որ քրիստոնէական Դ. և Ե. դարերէն իսկ հայ նորակերտ եկեղեցիները, ինչպէս Տիկորի տաճարը, մեզ կը ներկայանան արուեստի որոշ հասունութեամբ, բաւական է ընդունելու որ հայ ճարտարապետութիւնը արդէն փորձառութեան լայն պաշար

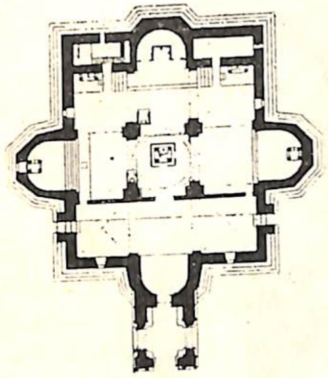

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿԷՆ
(Դ. դար)

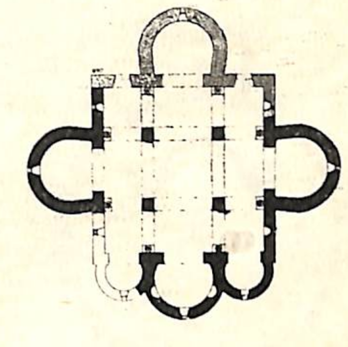

ԺԵՌՄԻՆԵԻ-ՏԷ-ԲՌԷ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
(Թ. դար)

մ՚ունէր. այդ առհաւական գիտութիւնը և այլազան տարրեր իր հանճարին հետ համադրելով հայ ճարտարապետը գտած է հայ տաճարին պատկերը։

Ի՞նչ կը գտնենք այդ պատկերին վրայ եզական, աննախընթաց, ներշնչումի ապացոյց։

Խաչաձեւ, սրբատաշ տաճար մը, որուն մէջտեղը չորս սիւներու վրայ կը վերանայ կամարակապ Գմբէթ մը. ահա յղացումը։

Անշուշտ գմբէթի գաղափարը — ինչպէս տեսանք — արեւելեան, կամ հին և Էթրուսքեան է։ Նախկին գմբէթները ցած էին, գերանակերտ և կը կրթնէին պատերու։ Հայ ճարտարապետները եղան հաւանաբար առաջիններէն որ գաղափարը ունեցան գմբէթը քրիստոնէական տաճարներուն։ Ու աւելին, պատշաճեցնելու անոնք մտածեցին գմբէթը ձերբազատել պատերէն, ընդլայնել շէնքը և գմբէթը բարձրացնել չորս մայր սիւներու վրայ։

Ահա այսպէս քրիստոնէութեան հերոսական շրջանին մինչ Արեւմուտքի մէջ շէջած էր յունա-հռովմէական մշակոյթը, գեղարուեստական ճաշակը աղճատուած, մինչ Բիւզանդիոնի մէջ քրիստոնէութիւնը կը խարխափէր, որոնելով նոր ճարտարապետական լեզու մը, արդէն, Հայաստանի երկնքին տակ կը ծաղկէին պերճ մայրաքաղաքներ, — Արտաշատ, Վաղարշապատ, Ար-

մասին, Դուին — ու հայ ճարտարապետութիւնը կ'ապրէր ոսկեդար մը. ու ան, ներշնչումի մը նման, հայ տաճարներու վրայ կը բարձրացնէ գմբէթը, կաթողիկէն որ նոր էջ մը պիտի բանար սրբազան շինութեանց արուեստին մէջ:

Դ. դարէն կը մնայ Տրդատայ Թախտը անունը կրող կոթողը (Գառնի): Ե. դարուն կը բարձրանան Տիկորի և Երերունքի տաճարները, որոնցմէ առաջինը, ըստ Թէքսիէի, գոհար մըն էր ճար-

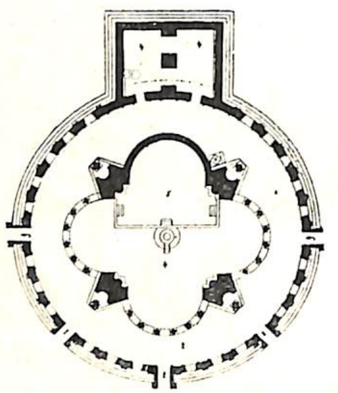

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
(Է. դար)

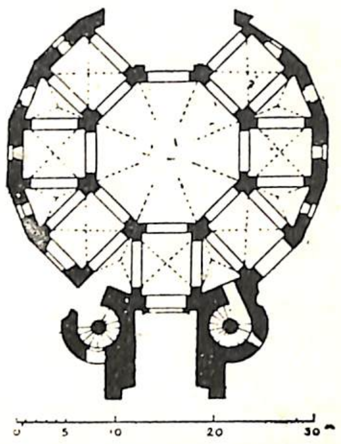

ԷՔՍ-ԼԱ-ՇԱՊԵԼԻ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
(սկիզբ Թ. դարու)

տարապետական (այսօր աւերուած): Ու վերջապէս հայ արուեստը, իր լիութեան և փթթումին կը հասնէր Անիի, հազար ու մէկ եկեղեցիներու այդ ոստանին մէջ:

Արքայազուն ընտանիքներու բարեպաշտութիւնը միացած հայ վարպետներու գիտութեան գեղազարդած են Անին. Բագրատունի ամէն մէկ թագաւոր և կամ թագուհի հետք մը թողած են հոն կամ շարունակած, ամբողջացուցած իրարու գործը: Գագիկ Ա. կանգնած է Ժ. դարուն մեծագործ Ս. Գրիգորի տաճարը, Զուարթնոցի եկեղեցիին հետեւողութեամբ, իր բարեպաշտ թագուհին շքեղապէս ամբողջացուցած է Սմբատի հիմնարկած Կաթողիկէ եկեղեցին:

Դրանիկ իշխաններու մենաշնորհը չէր միայն գեղեցիկին ճաշակը. հասարակ ժողովուրդը նոյնքան նուրբ հասկացողութիւն ունէր արուեստի մասին. այդ կ'ապացուցանեն ամենայետին տնակներու դռներուն և օճախներուն վրայ գտնուած զմայլելի քանդակագործութիւնները:

Եւ ժողովրդի գեղարուեստականութեան մասին ինչ աւելի ուժեղ փաստ քան Հովիւի եկեղեցին: Անիի պարիսպներէն դուրս,

հովիւ մը, մինչ իր ոչխարները կ'արածէր, զմայլանքով կը դիտէր գագկաշէն Ս. Գրիգորի եռայարկ տաճարը, որու կաթողիկէն, պարիսպներէն երեք անգամ աւելի բարձր կը մխրճէր ամպերուն մէջ... Ու հովիւը տենչանքը կը զգայ անոր յար եւ նմանը կանգնել քաղաքէն դուրս. ու ահա այսպէս կը ծնի Հովիւի եռայարկ մատուռը, իր որմասիւներով, գմբէթարդ կամարներով և խորշերով, ներքին այնպիսի ագուցուածքով, որուն նմանը հազիւ ԺԶ. դարուն կոթիկ արուեստին մէջ միայն կիրարկուեցաւ փայտի և երկաթի աջակցութեամբ:

Հանճարեղ ճարտարապետը կամարակապ քարերուն տուած էր տաշուածքի և ագուցուածքի նոր ձեւ մը, որուն գաղտնիքը կամարներու ետին միայն պահուած էր, անոնց փլուզումով միայն յայտնուեցաւ գաղտնիքը:

Հայ քրիստոնէական ճարտարապետութիւնը բարեշրջուած է ժամանակի ընթացքին. նորանոր յղացումներ կատարելագործած են հայ կաթողիկէն: Դ. դարէն սկսած մինչեւ Ձ. դար կառուցուած եկեղեցիները քննելով, կարելի է հետեւիլ յառաջդիմութիւններուն և ըսել ինչ որ հայ ճարտարապետութիւնը գտած և կիրարկած է ինքնուրոյն կերպով:

Բոլոր այդ յիշատակարանները աչքառու են իրենց տոկունութեամբ. հաստաբերձ պատերը և քարուկիր տանիքը հայ եկեղեցիներուն կու տան մասամբ ամրաշէն բերդի մը երեւոյթը. պարզ է թէ ինչո՞ւ. հայ ճարտարապետները ստիպուած են միշտ հաշուի առնել բնական և պատմական անհրաժեշտութիւնները. Հայաստան՝ երկիր երկրաշարժներու, Հայաստան՝ երկիր արշաւանքներու, երբ հոն ոչինչ կրնայ տոկալ Աստուծոյ և մարդոց անգութ խաղերուն, տաճարները պէտք է որ մնային անխախտ, որպէսզի անոնց կոթնէր և կառչէր մշտահալած հայ ժողովուրդը:

Հայ ճարտարապետները կեդրոնական գմբէթը չորս սիւներու վրայ առնելէ վերջ, ձգտեցան զայն աւելի ու աւելի բարձրացնել, քառակուսիէն բոլորակի անցնելու համար, չբաւականացան միայն կամարներով, այլ անոնց վրայ ալ բարձրացուցին կամարապսակ մը, թմբուկ մը: Աւելի վերջերը Տրդատ ճարտարապետը Անիի Մայր Եկեղեցին կանգնած պահուն յղացած է նաեւ սրանկիւն կամարը (ogival): Ան գիտած էր որ կիսաբոլորակ կամարները չեն տոկար միշտ շէնքերու ճնշումին և յաճախ կը փլին. սրանկիւն կամարը ճնշումը կը փոխադրէ առաւելապէս սիւներուն և այս ձեւով շատ աւելի զօրեղ ճնշումներու կրնայ դիմադրել:

Պէտք է յիշել նաեւ պայտաձեւ կամարի գոյութիւնը Հայաստանի մէջ, Արաբներու գալուստէն նոյն իսկ երկու դար առաջ, (Տիկորի տաճար):

Հայ ճարտարապետները ուրեմն քրիստոնէական առաջին դա-

բերուն ապացոյցը տուած են ճոխ և ինքնատիպ անհատականութեան մը. պէտք է հաւատալ որ անոնց ազդեցութիւնը միայն երկրին մէջ սահմանափակուած չէ մնացեր, այլ ճառագայթեր է դէպի դուրս։ Նոյն իսկ Ստրշիկովսկիի հեղինակաւոր կարծիքին համաձայն, հայ ճարտարապետական ոճը իր կաթողիկէով նախատիպարը եղած է, որմէ սերած են այնուհետեւ բիւզանդական եկեղեցիները. հայ արուեստին ազդեցութիւնը ուրեմն կը գտնենք այսպէս Ռոման արուեստին ծագումի պահուն։ Ստրշիկովսքիի այս տեսակէտները կը խաչաձեւէին ի հարկէ գիտական շրջանակներու այն կարծիքը որ Ռոման ճարտարապետութեանը կը վերագրէր ժամանակագրական առաջնութիւն մը. բայց վստահ ըլլանք որ որքան ուսումնասիրութիւնները շատնան, նոյնքան աւելի յստակ պիտի պարզուի հայ ոճի պատմական դերը։

ԱՆԻ, ՀՈՎԻՒԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ալ այսուհետեւ ստոյգ է որ հայ ճարտարապետները Արաբներու օրով և անոնցմէ վերջն ալ իրենց վարպետութիւնը ի սպաս դրած են օտար երկիրներու. անոնցմէ ոմանց հռչակը կը հնչէ պատմութեան մէջ. ինչ որ արաբներու կը վերագրուի, ձեռակերտը եղած է հայ ճարտարապետներու, որոնք ի գլուխ կը հանէին իշխող տարրերու ապարանքները։

ԺԱ. դարուն Ախլաթցի դաւանափոխ հայ ճարտարապետ մը կառուցած է Գոնիա. Ալաէտտինի մզկիթին գմբէթը և ներքին ամպիոնը, որուն գագաթը զարդարուած է հայկական ութանկիւն թմբուկաւոր կաթողիկէով մը։

Անվիճելի է նաեւ որ երբ 986ի երկրաշարժէն Ս. Սոֆիի գմբէթը քայքայուեցաւ, վերաշինութեան գործը յանձնուեցաւ հայ ճարտարապետի մը՝ Տրդատի, որուն կարողութիւնը յայտնի էր Բիւզանդիոնի մէջ։

Անիշխանութեան երկար շրջանին, հայ ճարտարապետութիւնն ալ չէ կրցած շունչ առնել։ ԺԲ. ԺԳ. դարուն արաբ ազդեցութիւնը աւելի զգալի է քանդակագործական տեսակէտով. յետոյ կուգայ անկումի շրջան մը։ Հայ ճարտարապետներ կը ստիպուին պատշաճիլ տիրող ճաշակներու. բայց կը բաւէ հասկացողութիւն ունենալ, որպէսզի կարգ մը աղճատ ու անզօր կերտուածներու ետին գտնենք միշտ մնայուն յատկանիշները հայ հնաւանդ ոճին։

Ճարտարապետութեան պատմական զարգացումը մինչեւ հայկական փուլին հասցնելէ վերջ, այլեւս, կը ստիպուիմ կանգ առնել. հայ մշակոյթը՝ մինչ դարերով մահու կենաց պայքար մը կը մղէր, Արեւմուտքի մէջ կ'ուրուագծուէր եւ կը պերճանար քրիստոնէական մեծ արուեստ մը, որ պիտի անցնէր զանազան փուլերէ, աննախընթաց պերճանքներէ։ Կ'ենթադրուի թէ հին յունական-հռոմէական արուեստի ենթահողին վրայ ու հայկա-արեւելեան ներշնչումներով ուռճացաւ բիւզանդական ճարտարապետութիւնը, որուն գլուխ գործոցն է Սէն-Սոֆին (Զ. դար)։ Ասոր շունչին տակ հասունցաւ Ռոման ճարտարապետութիւնը, իր փառայեղ կաթողիկէներով։

Ի վերջոյ կուգայ Միջին դարը իր կոթիկ մեծ շարժումով որուն կը յաջորդէ վերածնունդը։

— Հայկական ճարտարապետական ոճի մասին ձեր լուսաբանութիւններէն վերջ,

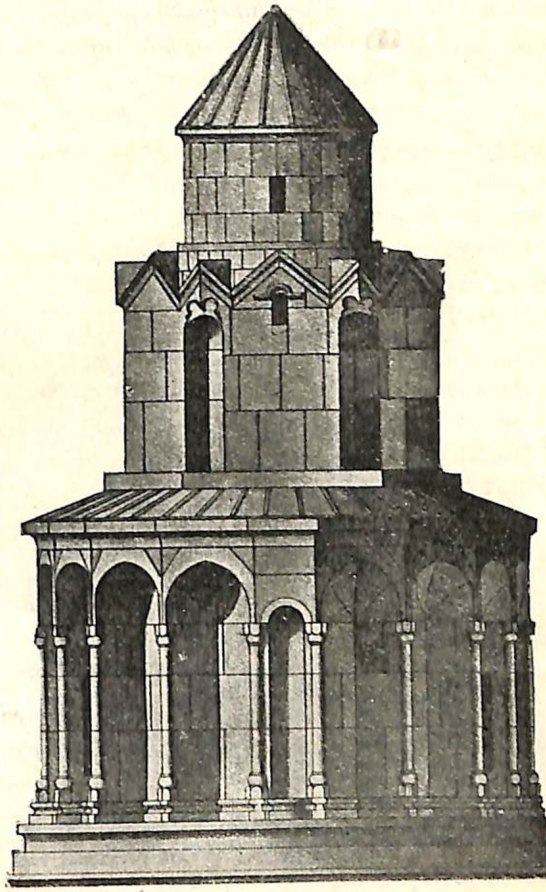

ՀՈՎԻՒԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

(Վերակազմուած Թ. Թորամանեանէ)

կրնայի՞ք նաեւ ըսել թէ որքան հնարաւոր է այդ ոճը նոյնութեամբ կիրարկել արդի շինութիւններուն վրայ եւս:

— Իմ նախընթաց բացատրութիւններէս կարելի է եզրակացնել որ ոչ մէկ ոճ տեւական հանգամանք մը ունի:

Արուեստի, նոյնքան և ճարտարապետութեան ոճերը ենթակայ են սակայն յարատեւ բարեշրջումի մը. կ'ապրին, այսինքն կը պատշաճին նորանոր կարիքներու. ու այդ յամր յեղաշրջումի ուղիով է որ հին ոճերէն կը ծնին երբեմն բոլորովին տարբեր ոճեր:

Ճարտարապետը ուրեմն կանոններու, տառացի հրահանգներու, մնայուն ձեւի մը գերին չէ. իր նախաձեռնութեան լայն ասպարէզ կայ. ճարտարապետին մէջ գիտունը և վարպետը ենթակայ է միշտ արուեստագէտին, գեղագէտին: Միքէլ Անճէլօ երբ Հռոմի Ս. Պետրոս եկեղեցիի շինութեան ձեռնարկած էր, ինքնատիպ ներշնչումը ունեցաւ լատինական խաչաձեւ յատակագծի փոխարէն յունական խաչաձեւը ընդունիլ, որպէսզի մայր գմբէթը ճակատէն իր ամբողջ վեհութեամբ տեսանելի ըլլայ:

Այսօր ճարտարապետները աւելի քան երբեք հետամուտ են նոր որոնումներու. ամէն նոր շինութիւն, մեծ ըլլայ թէ պզտիկ, իր անհատականութիւնը ունի կարծէք, որ կը մատնէ զինք յղացող ճարտարապետը. եկեղեցիներու շինութեան մէջ անգամ, եւրոպացի ճարտարապետներ չեն հետեւիր այլեւս իրենց դասական ոճերուն, այլ կը փնտռեն աննախընթաց յղացում մը. ապացոյց, ի մէջի այլոց Փարիզի արուարձաններէն Ռէնսիի եկեղեցին:

Խօսք մասնաւորելով մեր ազգային-եկեղեցական ոճին, անշուշտ հասկնալի է որ նախանձախնդրութիւնը ունենանք արտասահմանի մէջ եւս զայն կիրարկելու մանաւանդ նուիրական մասնակի բնոյթ կրող շէնքերու վրայ. բայց այդ պարագային ալ ճարտարապետին տաղանդին կը մնայ զայն արժեցնելու և արդիացնելու հոգը:

Հայաստանի մէջ ալ, պատճառ մը չկայ որ նորակառոյց հանրային հիմնարկութիւններ չիւրացնեն հին հայկական ոճի որոշ տարրերը, ինչպէս կամարազարդ պատեր, պատուհաններ, զարդադրուագներ, եւայլն: Բայց չեմ կարծեր որ այդ ամէնը բաւական ըլլան նոր, հայեցի և տիրող ոճ մը ստեղծելու:

Ու չմոռնանք որ արդի պահանջները, շինութեան գիտական մեթոտները, մեքենական սիստէմները և շինուածանիւթի նոր տեսակները աշխարհի ամէն կողմ երեւան կը հանեն զանազան ոճեր, և երբեմն տեղական և ցեղային բոլոր ոճերը կուգան միանալու, համադրուելու համաշխարհիկ, միջազգային ոճի մը մէջ,

— Ի՞նչ է ուրեմն նոր ճարտարապետութեան ձգտումը:

— Հարցում մը, որուն սխալ պիտի ըլլար պատասխանել կարճ բանաձեւով մը, որովհետեւ ներկայ ճարտարապետութիւնը

կը գտնուի յարաճուն պահանջներու, տեւականօրէն լայնցող հեռանկարի մը առջեւ:

Աշխարհը շինութեան տենդի մը մատնուած է. մեծ քաղաքները կը յորդին և իրենց պատեանը կը պատռեն. տնտեսական կեանքը կը պարտադրէ շինութիւնը վիթխարի հաստատութիւններու, կայարաններու, հանրային պաշտօնատեղիներու, առեւտրական տուներու: Կեդրոնացումը և ապակեդրոնացումը հաւասարապէս զգալի է մայր ոստաններու մէջ. գործի պահանջները կը մղեն ճարտարապետները սահմանափակ գետնի վրայ կանգնելու բազմայարկ բնակարաններ կամ առեւտրական տուներ, մինչ ապրելակերպի պահանջները կը հարկադրեն քաղաքը տարածելու, ցրուելու, նօսրացնելու:

Բոլոր այս բարդ հարցերը չափազանց կենսական շահեկանութիւն մը տուած են քաղաքաշինութեան (urbanisme), որ մեր ժամանակի մտահոգութիւններէն մէկն է:

Արդի ճարտարապետութիւնը որքան իր հնարամտութեամբ նոյնքան յանդգնութեամբ ընդառաջ կ'երթայ այս պահանջներուն. իր աշխատանքի ձեւերը գիտական են, արագ և զանգուածային. նոր շինուածանիւթերը — սիմանը, սիման-արմէն, ֆիպրօսիմանը, եւայլն — կը յարմարին դարավերջիկ կիրարկումներու:

Տիրող ոճը — եթէ կարելի է ոճ ըսել — ներկայիս, շէնքերու արտաքինին վրայ պարզութիւնը, երկրաչափական տարրական գիծերու և ձեւերու տիրապետութիւնն է. սիման-արմէի, այսինքն երկաթ ձողերու օգտագործումով հնարաւոր կը դառնայ շինութիւնը աւելի նուրբ պատերու, օժտուած՝ աւելի լայն բացուածքներով, լուսամուտներով. ծանրութիւնը այլեւս պատի զանգուածը չէ որ պիտի կրէ, այլ ներքին զրահը: Շէնքերէ ներս, առողջապահութեան, հանգստաւէտութեան, գործնականութեան տեսակէտները կը փոխարինեն սին պերճանքի, խճողուած ճոխութեան հին ըմբռնումները:

Արդի ճարտարապետութիւնը երկնակարկառ gratte-ciel ներու կուտակուած զանգուածները կ'ամբողջացնէ cité-jardin ներով. իր գործունէութեան դաշտը կ'ընդլայնէ հողի մակերեսէն դէպի աւելի խորը, աւելի բարձրը, աւելի հեռուները:

Ո՞ւր կ'երթանք սակայն այս ընթացքով. դէպի նոր գեղեցկագիտութի՞ւն մը. դժուար է ըսել. բացայայտ է սակայն որ մեր ժամանակը գեղեցկագիտական նկատումներէ աւելի տարուած է լոկ դրապաշտ հաշիւներով...:

Փ. ՍԱՆԱՍԱՐ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

ՀԱՅԿ. ԹԱՆԳԱՐԱՆ ՄԸ ՊՈՍՏՈՆԻ ՄԷՋ

Պոստոնի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիի հոգաբարձութիւնը, իր 18րդ ժողովին մէջ նկատելով որ Պոստոն քաղաքի երեքհարիւրամեայ տօնակատարութիւններու առթիւ հայ ժողովուրդի մասնակցութիւնը մեծապէս գնահատուեցաւ քաղաքին և առհասարակ ամերիկեան ժողովուրդին կողմէ, նկատելով որ այդ գնահատութեան մէջ շատ կարևոր տեղ մը գրաւեցին Հայերու ցուցադրած բազմաթիւ հայկական հնութիւնները — թանկագին ձեռագիրներ, հին ասեղնագործութիւններ, արժէքաւոր հագուստեղէններ, եւլն, և նկատելով որ հայութեան հնութիւնը յատկանշող այս թանկագին առարկաները, զանազան անձերու քով մնալով, ժամանակի ընթացքին պիտի դատապարտուին կորսուելու, փճանալու կամ գողցուելու, որոշեց Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիի շէնքին մէջ, Ազգային թանգարան մը կազմել, մասնաւոր յանձնախումբի մը հսկողութեան տակ, և պատշաճ կերպով պահպանել զանոնք։

Վան Էյքի հռչակաւոր նկարը՝ Աւետումը՝ որ Ռուսիոյ Hermitage թանգարանէն Պերլին բերուած էր ծախուելու համար, ամերիկացի մը գնեց անցեալ տարի քաներկու միլիոն ֆրանքի։

ՀԱՅԵՐԸ ՊԱՐՍԿ. ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԻՆ ՄԷՋ

Բրիտանական Պետութեան հովանաւորութեան տակ, 1931 Յունուար 7ին Լոնտոնի Արքայական Ակադեմիոյ մէջ բացումը կատարուեցաւ համաշխարհային կարևորութիւն ունեցող ցուցահանդէսի մը, որուն իրենց մասնակցութիւնը բերած էին Եւրոպայի գրեթէ բոլոր երկիրները։

Պարսիկ ժողովուրդի վեց հազար տարիներու արուեստին ցուցահանդէսն էր այդ, կենսունակ ժողովուրդի մը, որ նախապատմական ժամանակներէն սկսած, Յունաստանի զարթօնքի

օրերէն ալ առաջ, այսօրուան Եւրոպական արուեստին զարգացումին իր թանկագին օժանդակութիւնը բերած է։

Երեսուն պետութիւններ իրենց բարոյական և նիւթական մասնակցութիւնը բերած էին աւելի փայլուն ընելու համար զայն։

Պարսկական արուեստի այս ցուցահանդէսին մասնակցեցան Պ. Պ. Երուանդ Պէկեան (Լոնտոն), Արմենակ Սաքըզեան, Տիգրան Խան Քէլէկեան, Յ. Ինճուճեան և Վ. Իսպիրեան (Փարիզ)։ Ցուցադրուած զորգերուն մէջ կարևոր տեղ կը բռնէին բուն հայկական կտորները։ Ցուցահանդէսի կազմակերպիչ մարմնին աշխատանքներուն մէջ կարևոր մասնակցութիւն ունեցած է մեր յայտնի աշխատակիցներէն՝ Պ. Արմենակ Սաքըզեան։

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱԽՈԽԵԱՆ

Յայտնի ծովանկարիչը Դեկտեմբերի մէջ ցուցահանդէս մը տուաւ Նիսի փալէ տը լա Մէտիթէրանէ ի սրահներուն մէջ, ներկայացնելով երեսուն երեք նկարներ։

Ցուցահանդէսի յայտագրին մէջ խանդավառ յօդուածներ ստորագրած են Ժօրժ Ավրիլ, Գամիյլ Մօքլէր և Լուի Վօսէլ։

Էքլէրէօր տը Նիսի մէջ այս առթիւ Ժօրժ Ավրիլ գնահատական մըն ալ գրեց։ Ուրիշ գրագէտ քննադատ մը՝ Լը փըթի Նիսուա ի մէջ յափշտակութիւնով խօսեցաւ Մախոխեանի և իր ցուցահանդէսին մասին, աւելցնելով թէ հայ արուեստագէտը կը յիշեցնէ 17րդ դարու հոլանտացի մեծ նկարիչները։

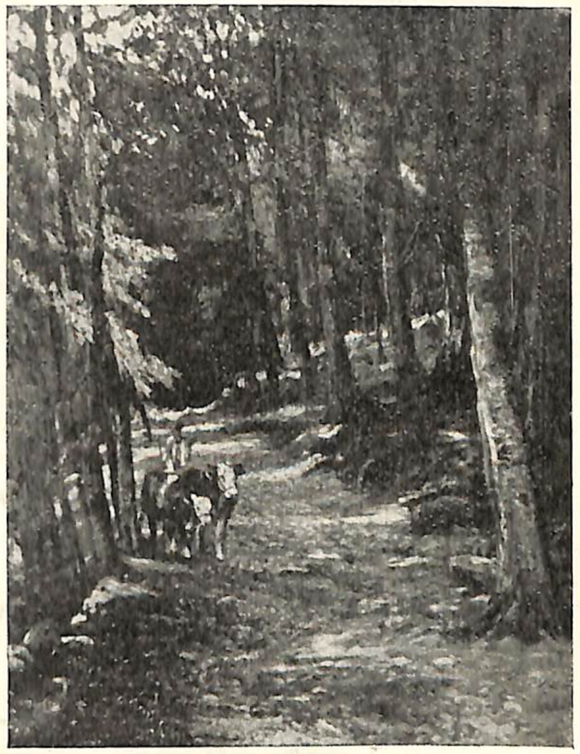

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱԽՈԽԵԱՆ, Hêtres ի անտառը, Բէյրագավա

ՆԿԱՐԻՉ ԶԱՐԵՀ ԳԱԼՖԱԵԱՆ

ԶԱՐԵՀ ԳԱԼՖԱԵԱՆ

Նախապէս յաճախած է Պոլսոյ Գեղ. Վարժարանը: Աշխատած է Փարիզի նկարչական académie*ներուն մէջ: Հետեւած է* Ecole Nationale Supérieure des Arts Décoratifs*ի դասընթացքներուն եւ առաջին մրցանակ ստացած:*

Փարիզի New York Herald*ի գեղարուեստական քննադատը, հետեւեալ գրուատալից տողերը գրած է, իր վերջերս ցուցադրած նկարներուն մասին.*

«Զարեհ Գալֆաեան կուտայ Փարիզի տեսարան մը՝ լաւ լոյսով: Ան ըմբռներ է փարիզեան մթնոլորտին հրապոյրը: Իր ծաղիկներու նկարը ի յայտ կը բերէ միեւնոյն յատկութիւնները փափկութեան, թեքնիքական հմտութեան և վստահ ճաշակի»:

ՆԿԱՐԻՉ Ս. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ

Որուն բնանկարները մասնաւոր ուշադրութիւնը գրաւած էին Մուրատ-Ռափայէլեան Վարժարանի մէջ տրուած առաջին հայ նկարահանդէսի այցելուներուն, Մայիս 15ին իր գործերը ցուցադրեց Վալանս, Pagnoux*ի սրահներուն մէջ:*

Այս առթիւ տեղին « Le Petit Dauphinois » *օրաթերթը գնահատական տողեր նուիրած էր մեր երիտասարդ արուեստագէտին. «Զանազան պաստառներու վրայ սեւեռած է իր տպաւորութիւնները տաղանդով մը, որուն ապագան փայլուն կը յայտնուի: Այդ տպաւորութիւնները, երանգով և լոյսով հարուստ, մեզի վայելել կուտան յաջորդաբար Ռոնէն՝ Վալանս, Տրոմէն՝ Գրէթ և Սայեան, Պուրնէն՝ Բօ-ան-Ռօայեան, Արտէշէն՝ Ռիւօմ, եւլն. Վալանսի մէջ այս ցուցահանդէսը ամենամեծ յաջողութեան արժանացած է»:*

ՖՐԱՆՍԱՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԸ

Ֆրանսաբնակ հայ արուեստագէտներու կազմակերպած առաջին ցուցահանդէսին բացումը տեղի ունեցաւ 1931 Յունիս 7ին

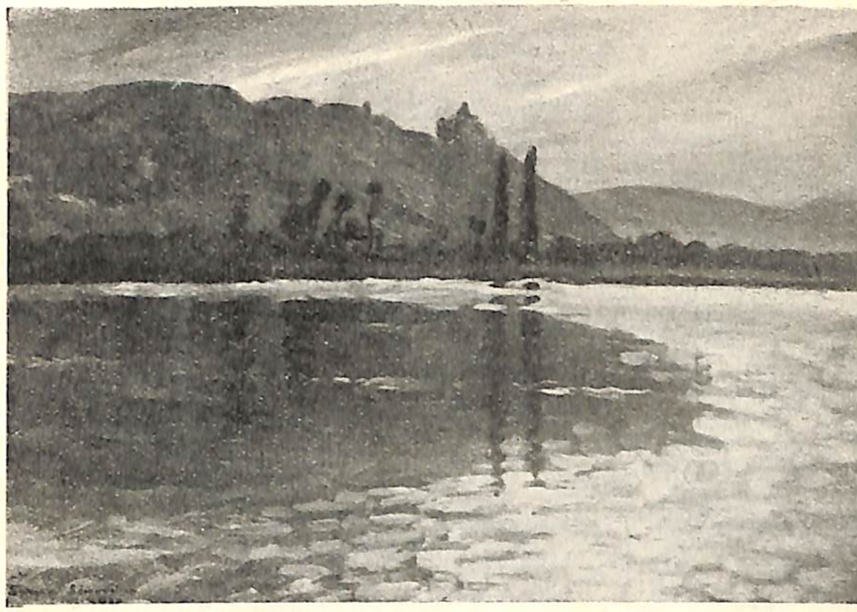

Ս. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ, Ծովանկար

Սեւրի Մուրատեան Վարժարանի սրահներուն մէջ: Ցուցահանդէսին կը մասնակցէին հետեւեալ արուեստագէտները, մեծ մասամբ նկարիչ, քանի մը ճարտարապետներ, արձանագործներ, փորագրիչներ, եւայլն. Բրոֆ. Յ. Աճէմեան, Ն. Աճէմեան, Կ. Անարոնեան, Ա. Ս. Յակոբեան, Հ. Ալեանաք, Տիկ. Մաթէոս Անդրէասեան, Եր. Արեան (Գասպարեան) Փ. Արծրունի, Շ. Ազամեան, Լ. Հազարապետեան, Օր. Ռ. Ազարեան, Տիկ. Ա Պապաեան, Օր. Պապաեան, Ա. Պալճեան, Ա. Պագալեան, Գ. Պետիկեան, Տիկ. Պ. Զօրեան, Պ. Պօղոսեան, Էտկար Շահին, Գ. Շահնազար, Ռ. Շիշմանեան, Կ. Շիլթեան, Թ. Կանաչեան, Պ. Կարապետեան, Հ. Կիւլպէնկեան, Յ. Կիւրճեան, Ճ. Իփլիքճեան, Օր. Ի. Գալըպճեան, Զ. Գալֆաեան, Ս. Խաչատուրեան, Հ. Գազանճեան, Օր. Գըպըըզլեան, Պ. Գօնտրաճեան, Գ. Լազգա, Մ. Մարաշլեան, Օր. Ի. Մելիք-Մինասեանց, Օր. Օ. Մելիք-Մինասեանց, Ռ. Մելիք-Մինասեանց, Ա. Միսիրեան, Լ. Մուրատօֆ, Լ. Նաֆիլեան, Ս. Նալպանտեան, Ս. Սամուէլեան, Լ. Շափօլնիքօֆ, Տ. Սուճեան, Օր. Վ. Թամիրեանց, Բ. Թօփալեան, Օր. Թումանեանց, Գ. Զուլումեան և Ս. Նալպանտեան:

Տեղի անձկութեան պատճառաւ ամէն մէկ արուեստագէտ ստիպուած էր սակաւաթիւ գործ միայն ցուցադրել: Եւ սակայն այդ քիչն իսկ գեղեցիկ կերպով կը ցոլացնէր գաղթահայ արուեստագէտներու խկութիւնը, ամէն մէկուն ձիրքերն ու գեղարուեստական ուղղութիւնը:

ՎԵՐՅԻՇՈՒՄ

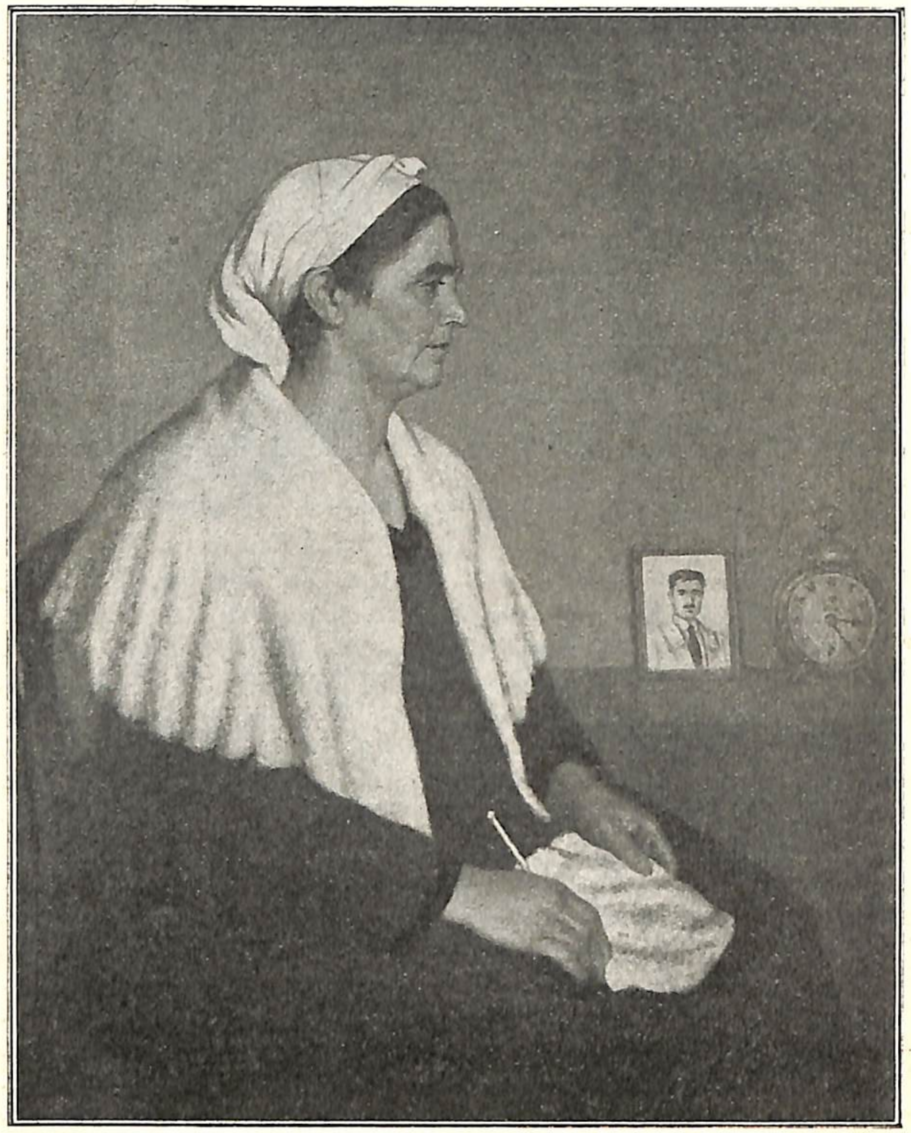

ՆԿԱՐԻՉԻՆ ՄԱՅՐԸ

Գծ. Շահինալբի

Խմբագրութիւնս մասնաւոր գուրգուրանքով հրատարակութեան կուտայ Մեծ Բարերարին յիշատակին նուիրուած կենսագրական այս տողերը: Գրի առած է մեր խնդրանքին վրայ եւ անքան պատրաստակամութեամբ, ուսուցչապետ Գ. Արուլեան, որ երկար տարիներ ապրած է անոնց շունչին տակ ու ներշնչուած անոնց հայրենասիրական գաղափարներով: Պարոն Արուլեան ոչ միայն լեզուագէտ մըն է, հմուտ պատմաբան եւ աշխարհագրագէտ, այլ նաեւ վարչագէտ մը, որ երեսուն եւ հինգ տարի անընդհատ վարած է Սանասարեան Վարժարանի տեսչութիւնը՝ գործակցութեամբ իր ընկերակիցներուն Ս. Սողիկեանի եւ Յ. Մատաթեանի: Հակառակ իր այնքան բազմակողմանի հմտութեան, ընթացիկ զբաղումներն երբեք չեն թոյլատրած աշխատակցելու հայ մամուլին: Իր առաջին յօդուածները հրատարակուած են ժամանակին «Մեղու Հայաստանի»ի մէջ: Ուրախ ենք, մեր ընթերցողներուն ներկայացնելով այս գրուածքը, որուն արժէքը կը մեծնայ կրկնակ հանգամանքներով: Ինչպէս պիտի տեսնուի, յարգելի ուսուցչապետը ծայրայեղ համեստութեամբ մը, կը զգուշանայ այս յիշատակներուն մէջ արտայայտուիլ իր մասին, այդ բաժինը վերապահած ըլլալով ուրիշ շարքի մը:

ԼՈՒՍԱՒՈՐ ԴԷՄՔԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՐԻԶՈՆԷՆ

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆԻ ԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶԵԱՆՑԻ ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ (1881-1931)

Կէս դար առաջ, Բարձր Հայքի սրտին վրայ, Կարնոյ քաղաքին մէջ, բացուեցաւ Սանասարեան Վարժարանը, որ կոչուած էր յեղաշրջում առաջ բերելու Տաճկահայաստանի կրթական կեանքին մէջ:

Սրտի անհուն ցաւով է, որ իբրեւ վերնագիր գրեցինք՝ «Սանասարեան Վարժարանի հիմնարկութեան յիսնամեակին առթիւ»,

փոխանակ գրելու՝ «Գոյութեան յիսնամեակի» առթիւ, որովհետև այդ անզուգական հաստատութիւնը, որ ամէն պայման ունէր բազմաթիւ յիսնամեակներ բոլորելու, թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս ապահովուած լինելով անշարժ ու շարժական գոյքերով, ու նուիրագործուած հիմնադրի թողած կտակով և կտակակատարի խմբագրած կանոնադրութեամբ, այդ հաստատութիւնը, կ՚ըսեմ, հազիւ երեսուն եւ հինգ տարուան կեանք ունեցաւ, իբրեւ փայլուն աստղ թուրքիոյ երկնքի վրայ սլանալով Արեւելքէն Արեւմուտք. Մեծ Հայքէն դէպի Փոքր Հայք, Կարինէն դէպի Սեբաստիա, մարեցաւ յանկարծակի Մեծ պատերազմի առաջին տարիներուն իսկ:

Այդ եզական հաստատութիւնը, զոր եւրոպացի ճամբորդները ամայի անապատին մէջ կղզիացած ովասիսի կը նմանցնէին, իր ծննդոց պատմութիւնը ունի, որ նոյնչափ իմ.քնատիպ է, որչափ իր ամբողջ գոյութիւնը:

Հայ կեանքի մէջ առաջին անգամը չէր անշուշտ, որ հայ մեծատուն մը. հայ մեկենաս մը իր ծախ.քով վարժարան բանար ազգին զաւակները դաստիարակելու համար (Ջոր. Լազարեան, Խալիպեան, Մուրատ-Ռափայէլեան), սակայն առաջին անգամն էր հայ կեանքի մէջ, որ հայ մեծատունը իր վարժարանը Հայաստանի, Տաճկահայաստանի հողին վրայ կը բանար և որ կարեւորն է՝ այդ վարժարանին մէջ աշխատող գործիչները առաջուց կը պատրաստէր, որպէսզի մասնագիտօրէն պատրաստուած, գաղափարակից ուսուցիչներու ձեռ.քը յանձնէր իր գործը, և ո՛չ թէ դիպուածով հաւաքած մտաւորականներուն:

Ո՞վ էր այդ բարեսէր, կրթասէր, հայրենասէր Մեծ Հայը:

Դա Մկրտիչ Սանասարեանն էր: Յարգա՛նք իր յիշատակին:

Թերեւս Մկրտիչ Սանասարեան չդառնար այն Մեծ Հայը, որ դարձաւ, եթէ իրեն գաղափարակից չգտնուէր ուրիշ մի մեծ Հայ, որ իր ամբողջ մտաւոր ուժը գործադրեց իրականացնելու այն գաղափարը, զոր ինքը և կամ հաւանականաբար երկուքը միասին յղացեր էին, որ է՝ սահմանափակել մասնակի կամ անհատական բարեգործութիւնները և կրթական նպաստները ու ամբողջ ուժը կեդրոնացնել հայրենի հողի վրայ հիմնելու կրթական հաստատութիւն մը, օժտուած արդիական ամէն միջոցներով:

Ո՞վ էր այդ միւս մեծ Հայը:

Դա Կարապետ Յարութիւնեան Եզեանցն էր: Յարգա՛նք իր յիշատակին:

Զոյգ մը անզուգական մարդիկ, որոնք իրենց ամբողջ կեանքը անցուցած են հայ ազգի բարիքը խորհելով և իրենց նիւթական և մտաւոր ամբողջ կարողութիւնը նուիրեր են հայ ազգին իրապէս և ո՛չ թէ խօսքով միայն, ուրեմն սիրած են իրենց ազգը,

խորհած են իրենց հայրենիքի վերածնունդի մասին և խօսքէն գործի անցած են:

Մօտէն ծանօթանանք իրենց կեանքին հետ:

Մկրտիչ Սանասարեան ծագումով Տաճկահայաստանի Վան քաղաքէն, ծնած է Թիֆլիս Ապրիլ 10/22 1818 թուին: Իր մեծ հայրը՝ մօրը կողմէն, Գէորգ աղա Հէյրանեան, ճարտար, յանդուգն վաճառական մըն էր, որ երկար ճամբորդութիւններ ըրած էր դէպի Արեւելք, — Պարսկաստան, Հնդկաստան — հոն ձեռք անցուցած գոհարեղէնները Արեւմտեան Եւրոպա, մասնաւորապէս Հոլանտա վաճառելու համար:

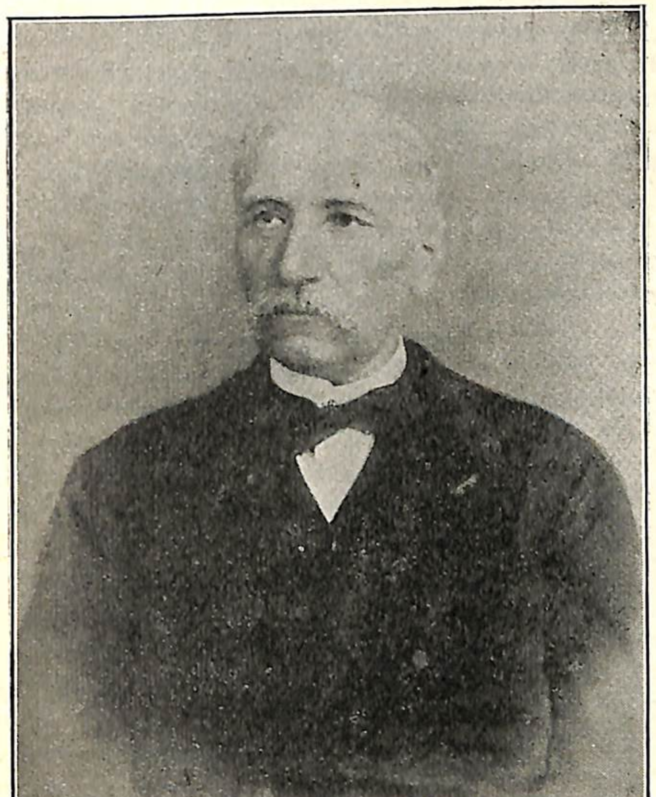
ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ

Գէորգ աղան իր առեւտրական ուղեւորութեանց ատեն չէր մոռցած նաև իր ազգը, այսպէս, նա, Ամստէրտամ քաղաքին մէջ առիթ ունեցած է գտնելու Հայոց հին գաղթականութեան թողուցած տպարանը և զայն գնելով փոխադրած էր Թիֆլիս ու նուիրած Ներսիսեան դպրոցին:

Իր զաւակներէն յիշենք Երեմիան և Մարիամը, զոր ամուսնացուց նոյնպէս վանեցի Սարգիս Ջրադացպանեանի հետ, որ անունը փոխելով եղած էր Սանասարեան:

Սոքա էին Մկրտիչ Սանասարեանի ծնողները:

Սանասարեան մանկութեան առաջին տարիները ստացաւ իր տարրական կրթութիւնը, աշակերտելով Թիֆլիսի Մայր Եկեղեցւոյ (վանքի) Աքամելիք քահանային, որ հայերէն կարդալ-

գրել սորվեցուց անոր: Վանքի բակի այն տեղը, ուր այժմ իր գերեզմանն է, եղած է խաղավայրը ընկերներուն հետ. իր նախասիրած խաղը եղած է վեգի խաղը:

Թիֆլիսի մէջ կը բացուի Ներսիսեան դպրոցը, որուն հիմնադիրն էր Ներսէս Ե. Աշտարակեցին:

Մկրտիչ Սանասարեան կը մտնէ նորաբաց դպրոցի աշակերտաց շարքին մէջ և մեծ եռանդով անձնատուր կը լինի ուսման: Սակայն կը թուի թէ այնտեղ աւանդուած ուսումը չէր գոհացներ զինքը, որ բարձրագոյն ուսման կը ձգտէր և միջոց կը խորհէր յագուրդ տալու իր ծարաւին: Իր ընկերներէն մէկը՝ Ռոստոմեան (ապագայ հիմնադիրը Բագուի Հայ Մարդասիրական Ընկերութեան) և իր կրտսեր եղբայրը՝ Կարապետ, նոյն նպատակով կը տոչորուէին և ահա գաղափարը կը յղանան Կարին փախչելու և այնտեղէն Մխիթարեան վարդապետներու միջոցաւ Վենետիկ անցնելով բարձրագոյն ուսում ստանալու:

Սանասարեան չէ աւարտած Ներսիսեան դպրոցի ընթացքը, որովհետեւ իր անունը չգտայ դպրոցի ընթացաւարտներու ցանկին մէջ, սակայն և այնպէս, երբ 1890 Յունիսին Սանասարեանի մարմինը Փարիզէն Թիֆլիս հասաւ, Ներսիսեան դպրոցի հոգաբարձութիւնը փութացուց պսակ մը դնել անոր դագաղին վրայ, որի ժապաւէնը կը կրէր այս վերտառութիւնը՝ «Ներսիսեան դըպրոցը իր արժանաւոր սանին»:

Ուսում, ուսում,— այս էր Սանասարեանի մղձաւանջը: Փախուստի փորձը չի յաջողիր: Իր հայրը մեռած էր արդէն և իր քեռին, գէնէրալ Երեմեան, որ ի պաշտօնէ իր քրոջ զաւակներուն խնամակալ կարգուած էր, կը հետապնդէ և կէս ճանապարհին ձերբակալել տալով՝ զինուորական ծառայութեան կուտայ զանոնք: Այն ժամանակուան ռուսական օրէնքին համաձայն զէնքի տակ ծառայութիւնը կը տեւէր 25 տարի: Իր կրտսեր եղբայրը՝ Կարապետ կը մեռնի, իսկ ինքը Մկրտիչ 1835-1845՝ ամբողջ տասը տարի կը ծառայէ և կը մասնակցի Դաղստանի նուաճման, որի ժամանակ ծունկէն վիրաւորուելով հանգստեան կը կոչուի կենսաթոշակի իրաւունքով և ենթասպայի աստիճանով:

Սանասարեանի բարձրագոյն ուսում ստանալու փափաքները խորտակուած էին. այժմ նա պիտի խորհէր իր նիւթական կեանքը ապահովելու մասին: Հայրական շատ մեծ ժառանգութիւն չէր ստացած, բայց կը կարծէր թէ մօրը կողմէն կրնար բաժին ունենալ, Գէորգ աղայի՝ իր մեծ հօր ձգած ժառանգութենէն, և որովհետեւ իր քեռին մի խօսք անգամ լսել չէր ուզեր այդ մասին, Սանասարեան ստիպուեցաւ պետական դատարանին դիմել: Այն ժամանակուան արդարադատութեան մասին գաղափար մը կը կազմենք, եթէ յիշեմ, որ կաշառքը առաջին և գլխաւոր փաստն էր դատաւորին համար և Սանասարեան հարուստ չէր իսկ իր

ախոյեանը՝ թէ՛ հարուստ և թէ գէնէրալ: Ուրեմն դատը կորսնցուց: Դիմեց Պետերբուրգի Գերագոյն Ատեանին. նոյն սկզբունքը հոն ալ կ՚իշխէր. Գերագոյն ատեանը հաստատեց Թիֆլիսի դատարանին վճիռը, հիմ բռնելով Վրաց Վախտանգ Թագաւորի այն օրէնքը, թէ իգական ժառանգորդները անմասն են անշարժ կալուածներու ժառանգութենէն:

Սակայն նախախնամութիւնը սահմանած էր՝ որ այս չարիքէն բարիք ծնի: Այդ դատի պատճառով, Սանասարեան իր բնակութիւնը Թիֆլիսէն փոխադրած էր Պետերբուրգ և հոն հաստատուելով առեւտրական ասպարէզի մէջ մտած էր: Իր առաջին գործն էր վաճառականի քով իբրեւ գործակատար աշխատիլ ամսական 18 րուբլի թոշակով, և կողմնակի կերպով իբրեւ առեւտրական ձեռնարկներ ընել իր հաշւոյն: Իր բնական ուշիմութեան և յատկապէս առեւտուրի համար իր ունեցած ընդունակութեան հետեւանքով, և որ կարեւորն է իր խնայողութեան և տնտեսական կենցաղի շնորհիւ նա յաջողեցաւ անկախ գործի տէր դառնալ և աշխատիլ մասնաւորապէս նախ փոքր, ապա մեծ կալուածներ (տուն կամ ագարակ) գնել ու մեծ շահով վաճառել: Նա մեծ հեռատեսութեամբ կ՚ընտրէր այնպիսի թաղեր, կամ փողոցներ, որոնք ապագային մեծ արժէք պիտի ստանային. կամ երկաթուղի պիտի անցնէր այդ ագարակի մօտէն և կամ ձիաքարշ մը այդ փողոցէն: Իր բարեկամները եւս իրենց բարի խորհուրդներով, կամ շահու ակնկալութեամբ սակաւ չէին նպաստեր իր նիւթական յաջողութեանց:

Իր կարեւոր ձեռնարկներէն մէկն էր «Մասնաւոր Լոմբարդի» գործը, որ պետական հսկողութեան տակ և օրինական տոկոսով երբեմն մեծ գումարներ փոխ կուտար շարժական կամ անշարժ գոյքերու վրայ: Ձեռնարկ մը, որ կորուստի կամ վնասի վախ չունէր և որ կ՚ապահովէր որոշ տոկոս մը իբր շահ: Մուշտակի գործածութիւնը Պետերբուրգի կլիմայի համար անհրաժեշտ պէտք մըն է, իսկ ամրան ամիսներուն մուշտակը սովորաբար ի պահ կը յանձնեն այդ տեսակ վարկի հաստատութեանց, որոնք թէ՛ գումար մը կը վճարեն իբրեւ փոխատուութիւն և թէ յանձնառու կը լինին ցեցի և այլ վտանգի դէմ պահպանելու այդ առարկան, որով թէ յաճախորդը գոհ կը մնայ և թէ այդ վարկի հաստատութիւնը:

Իսկ ամէնէն կարեւորը իր առեւտրական կամ հասութաբեր ձեռնարկներու մէջ՝ իր մասնակցութիւնն էր «Կովկասի և Մերքիւրի» շոգենաւային ընկերութեան վարչութեան մէջ, իբրեւ տնօրէններէն մէկը: Իր գործնական և բանիբուն խորհուրդին վրայ ընկերութիւնը հետզհետէ դադրեցուց քարածուխի գործածութիւնը իր շոգենաւներուն համար և անոր փոխարէն սկսաւ մազութ գործածել և հետզհետէ շոգենաւներու մեքենաները վերածել քարածուխի տեղ՝ մազութի գործածութեան: Եւ արդիւնքը անմիջա-

պէս զգալի եղաւ Ընկերութեան հաստատութիւններուն մէջ, ծախքերը զգալապէս նուազեցան և շոգենաւներու տարողութիւնը աւելցաւ, որովհետեւ հարկ չկար ածուխի ահագին շտեմարաններ ունենալ նաւերու վրայ և ատոր փոխարէն փոխադրելի ապրանքի քանակը աւելցաւ։ Վոլգայի վրայ և Կասպից լճի եզերքներու հետ առեւտըրական յարաբերութիւնը կենդանացաւ եւ Պարսկաստանի առեւտուրը Ռուսիոյ հետ զգալապէս աճեցաւ։ Պարսից կառավարութիւնը «Շիրի Խուրշիտ» պատուանշանը շնորհեց Սանասարեանին, իսկ իր նաւային Ընկերութիւնը՝ Սանասարեանի տնօրէնութեան 25 ամեայ յոբելեանին առթիւ (1890) իր ամենանոր շոգենաւին անունը դրաւ «Նիկիտա Սանասարով» և Սանասարեանի անունով շքադրամ շինել տուաւ, այդ դէպքը յաւերժացնելու համար։

Սանասարեան արդէն շինած էր կոկիկ դրամագլուխ մը, սակայն սխալ էր կարծել, թէ նա սպասեց որ հարստանայ, որպէսզի յետոյ ազգի վրայ խորհի ու բարեգործութիւններ ընէ, ընդհակառակը, նա շատ կանուխէն սկսած էր արդէն Պետերբուրգի հասարակութեան մէջ աչքի ընկնել իր մարդասիրական և բարեպաշտ զգացումներով և նիւթական զոհողութիւններով։ Այդ զգալի էր մանաւանդ այն վերաբերումի մէջ, զոր նա ցոյց կուտար կրթական հաստատութիւններուն և կարօտ ուսանողներու հանդէպ։

Այնպէս կ'ըսուի թէ իր առաջին բարեգործութեան առիթ տուած է Կովկասցի երիտասարդ հայու մը մահը, որ բոլորովին աղքատ և անտէր՝ յանկարծամահ եղած է եկեղեցւոյ բակին մէջ։ Սանասարեան հոգացած է իր քսակէն ամբողջ թաղման ծախքը և հոգեհացը (քէլէխը)։ Այդ օրէն սկսեալ՝ 300 ռուբլիի գումար մը, յատուկ զոց ծրարի մը մէջ՝ իր վրան կը պահէ եղեր՝ իբրեւ անձեռնմխելի դրամ, յատկացուելու իր թաղման ծախքերուն։ «Միայն, կ'ըսէր, մէկ անգամ բացի այդ ծրարը, երբ հարկ եղաւ հին թղթադրամները նորերով փոխանակել։»

Այնուհետեւ այլեւս առիթ չի փախցներ իր նպաստները հասցնելու ամէն կողմ, որ տեղէն որ իրեն կոչ կ'ուղղուէր հայ դպրոցի, հայ եկեղեցւոյ, հայ ուսանողի, եւլն. կողմէն։ Ոչ միայն Ռուսահայերը կ'օգտուէին իր առատաձեռնութենէն, այլեւ Տաճկահայերը՝ աշխարհական և հոգեւորական (Վանայ սովը, հրդեհը, Ալաշկերտի գաղթը, եւլն.)։ Կարծես թէ ֆրանսական առածին համեմատ՝ «Ախորժակը ուտելով կը մեծնար»։ Եւ ինչ որ կ'ընէր՝ համախորհուրդ և համամիտ իր բարեկամ Կարապետ Եզեանցի հետ։

Հայ և օտար վաճառականներ ու յաճախ բարձրաստիճան պաշտօնեաներ Սանասարեանէն դրամ փոխ առած են և նա ամենայն սիրով և պատրաստակամութեամբ գոհացում տուած է անոնց. սակայն իբրեւ գործի մարդ, նա բնաւ անձնապէս ուղղակի դրամ տուած չէ անոնց, այլ միշտ ուղարկած է Իլիայի ձեռքով և

սա, առանց Սանասարեանի պատուէրին իսկ, շատ լաւ գիտէր որ դրամը յանձնած պահուն՝ ապահովութեան համար իսկ՝ պէտք է ստացագիր առնէր ընդունողէն, և ընդունողն ալ գիտէր որ առանց ստացականի չի կրնար ճամբել ծառան։

Հայ ուսանողները, միշտ առանց մերժուելու դիմած են Սանասարեանի և նպաստ ստացած, ու աւելի ինքնաբերաբար, անձնասիրութենէ դրդուած՝ մուրհակներ ստորագրած են՝ վերջը մոռնալու համար։ Սանասարեանի մահէն յետոյ, անոր թուղթերուն մէջէն գտնուած են տասնեակ հազարաւոր ռուբլիի արժէքով անվճար կամ ժամանցի ենթարկուած մուրհակներ։

Իր անձին հանդէպ չափազանց խնայասէր՝ ընդհակառակը, առատաձեռն էր այն նպաստներուն մէջ, որոնք կը ծառայեն հայ դպրոցներու զարգացման, հայ գրականութեան բարգաւաճման, հայ եկեղեցւոյ բարեզարդութեան և հայ ուսանողներու կրթութեան ու նիւթական վիճակի բարւոքման։

Իր բնակարանը կը բաղկանար երկու սենեակէ, մին՝ աշխատանոց և միւսը՝ հիւրանոց, որոնց ետեւն էր իր փոքրիկ ննջարանը, որ վանականի խուցի կը նմանէր, խոհանոց և սպասաւորի սենեակ մը։

Իր ծերուկ սպասաւորը, Իլիան, տիպարն էր այն անձնուէր և հաւատարիմ էակներուն, որոնք երկար տարիներ միեւնոյն տիրոջ քով մնալով, ա՛լ ընտանիքի անդամի իրաւունք կը ստանան եւ աւելի մտերիմ բարեկամի և խորհրդատուի կերպարանք ունին, քան թէ ծառայի։ Իլիան (Էլիան) Սանասարեանի տան ներքին կեանքի կառավարիչն էր, մատակարարը և գործակատարը։

Իր խոհարարուհին՝ Ագրաֆինիա, մի պառաւ կին էր, որ խոհանոցէն դուրս բան չէր ճանչնար, բայց ներսը բացարձակ իշխողն էր և մէկ իտէալ ունէր իր կեանքին մէջ. իր պատրաստած համադամ կերակուրներով գոհացնել իր տէրը և անոր գովեստին արժանանալ։ Դժբախտաբար այդ բանը քիչ անգամ կը պատահէր, որովհետեւ Սանասարեան, բացի մէկ զաւաթ թէյէն՝ առհասարակ դուրսը կը ճաշէր. վաճառականներու ակումբին մէջ, որու վարչութեան անդամն էր և ուր կ'անցընէր սովորաբար իր ժամանակը և կը տեսնուէր իր բարեկամներուն և գործի մարդոց հետ։

Սանասարեան սեփական կառք չունէր, այլ ամսականով վարձած էր գեղեցիկ զոյգ կառք մը, որ ամէն օր որոշեալ ժամէն սկսած՝ իր տրամադրութեան տակ էր ամբողջ օրը։ «Այդ ձեւը, կ'ըսէր Սանասարեան, շատ աւելի նպաստաւոր է, քան թէ սեփական կառք պահելը, որովհետեւ, ասիկա թէ՛ աժան կը նստի և թէ կ'ազատէ ախոռի, ձիուկերի, կառապանի, եւլն. հոգողութեան տաղտուկէն, և վերջապէս, այս հարստութիւնը որ ես ունիմ, իմս չէ, այլ ազգինն է, եւ ես իրաւունք չունիմ աւելորդ ծախքերով զայն հալեցնելու։» Կեղծ սնափառութեան խօս-

քեր չէին ատոնք, այլ իր ամբողջ կեանքով նա ապացոյցը տուաւ որ ինքը պարզապէս ազգին դրամներուն աւանդապահն էր, ինչպէս ինքը յաճախ կը կրկնէր։

Իր սենեակը խիստ պարզ կահկարասի ունէր. ընկուզենայ մեծ գրասեղան, վրան գեղեցիկ մի ժամացոյց՝ ընկուզէ ճոխ պահարանի մը մէջ, քովը անգլիական պողպատեայ դրամարկղ, ապակեդարան, որ ամբողջ մի անկիւն կը գրաւէր, մէջը իր սիրած հայերէն եւ ռուսերէն գրքերը, և մի քանի աթոռներ և բազկաթոռներ։ Պատի վրայ Էջմիածնի, Վարդանանց, Մայր Հայաստանի պատկերները։ Աւելի ճոխ էին հիւրանոցի կահկարասիքը, իսկ պատերը ծածկուած էին երեսունի չափ հին ու նոր վարպետներու իւղաներկ գործերով. զորս Սանասարեան պատեհ առիթով, մանաւանդ «մասնաւոր փոխատուութեան» սենեակի աճուրդներու առթիւ ձեռք բերած էր, և վերջը Կարին ուղարկեց։

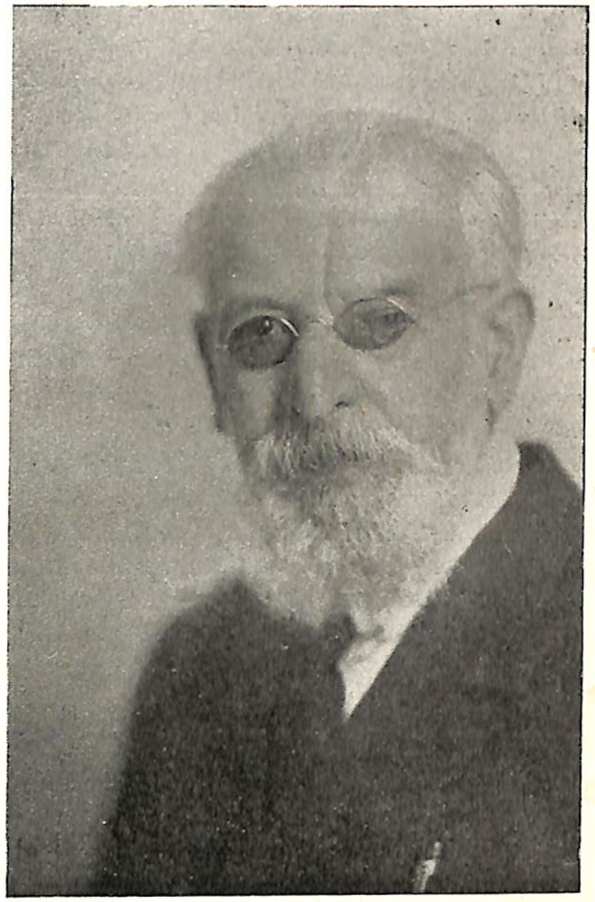

ԲՐՈՖ. Գ. ԱԲՈՒԼԵԱՆ

Իր կենցաղն ալ խիստ պարզ էր։ Թուի թէ երիտասարդ ժամանակ պահած էր կովկասեան տարազը, չերքեզական և վրացական կաբան, որի շարժական թեւերը ազատ ձեւով կախուած էին ուսերէն վար, մինչեւ փէշերու եզերքը գեղեցիկ ոսկեթել լայն ժապաւէնով զարդարուած։ Իր երկու լուսանկարները այդ տարազով՝ բացարձակապէս Թիֆլիսի հին հարուստ քաղաքացիի տիպը ցոյց կուտան, իսկ յետոյ ընդունած է եւրոպական տարազը, ամառը՝ թեթեւ վերարկուով, իսկ ձմեռը՝ ծանր մուշտակով և մուշտակէ գլխարկով։

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ 1895 Ի ՇՐՋԱՆԱՒԱՐՏՆԵՐԸ
(Ա. շարքին վրայ ձախէն աջ՝ Պ. Պ. Աբուլեան, Սողիկեան, Մատաթեան)

Հասակով բարեձեւ և պարթեւ, ծերութեան ատեն քիչ մը կուրաքամակ, ճակատը բարձր, մազերը արծաթեայ ճերմակ գոյնով, աչքերը գորշ, ընչացքը ճերմակ, այտերը թեթեւ կարմիր, ակնարկը անուշ, որ ի հարկին խրոխտ ու խիստ արտայայտութիւն մը կը ստանայ, երբ տհաճութիւն զգայ խնդրոյ մը առթիւ։ Ամբողջ տպաւորութիւնը պատկառանք ազդող եւ տպաւորիչ էր։ Կերակուրի, ըմպելիքի մէջ չափաւոր էր։ Միակ շռայլութիւնը որ թոյլ կուտար իր անձին՝ ծխախոտն էր, որ յաճախ իր ձեռքով կ'ոլորէր համարեա ճկոյթի հաստութեամբ, Սամսոնի ամենաընտիր ծխախոտէն և կը ծխէր դեղին սաթէ ծխափողէն, որ սեղանին վրայ կը հանգչէր իր ոսկեայ ոտներուն վրայ։ Երբեմն Հավանայի գլան կը ծխէր, բայց ոչ ծայրէ ծայր, այլ մնացած կտորը կը պահէր թիթեղէ տուփի մը մէջ, որ ճիշդ այդ նպատակով շինուած էր։ Ա՛յդ ալ խնայողութեան դաս մըն էր զինքը շրջապատողներուն համար։ Ընկերութեան մէջ, մանաւանդ մտերիմներու շրջանակի մէջ, թղթախաղի սեղանին շուրջը, խիստ զուարթերես, կը սիրէր զուարճալի պատմութիւններ լսել և պատմել։

Տեսանք թէ ինչպէս յուսախաբ եղաւ, երբ չի յաջողեցաւ բարձր ուսում առնել, բայց կարելի է ըսել, որ մինչև իր կեանքի վերջը նա սիրեց ուսումը և կ'աշխատէր ընթերցանութեամբ իր ուսման թերիները լեցնել: Երբ առաջին անգամ 1881 Նոյեմբերին մտայ իր սենեակը, ան զբաղուած էր գերմանացի Յովհաննէս Շէրի «Die Menschliche Tragikomedie» գործի ռուսերէն թարգմանութիւնը կարդալով: Եւ որպէսզի իր ազգակից երիտասարդները իրեն պէս ուսման կարօտով չի մաշուին, իր ամբողջ ունեցածը տուաւ՝ Սանասարեան Վարժարանը հիմնելու համար հայ հայրենիքի հողին վրայ:

Սանասարեան երկար ատեն Պետերբուրգ ապրելով՝ տեղւոյն թէ՛ հայ հասարակութեան և թէ Ռուսերու քով պատուաւոր դիրք շահած էր և բարեկամներու և մտերիմներու շրջանակ մը շինած, որ, ինչպէս արդէն յիշեցի, իր առևտրական գործերուն ալ օգտակար եղած էր: Այդ մտերիմներէն ամէնէն աւելի իր սրտին մօտ էր պետական բարձրաստիճան պաշտօնատար Կարապետ Եզեանց, որ ազգային խնդիրներու մասին իր զգացումներով և գաղափարներով կը համապատասխանէր Սանասարեանի զգացումներուն և գաղափարներուն: Այդ երկու սրտերու և մտքերու միութենէն ծնունդ առաւ Սանասարեան Վարժարանը:

1890 ի գարնան սկիզբը Սանասարեան Պետերբուրգէն մեկնեցաւ արտասահման, այս անգամ բժիշկ Թադէոս Զաքարեանի ընկերակցութեամբ. իր նպատակն էր ժամանակ մը Ալժէր անցընելէ յետոյ՝ Նիս երթալ և վերջն ալ՝ Փարիզ: Ձմեռնած, ինչպէս ամէն անգամ, այս անգամ ալ բաց հաւատարմագիր (ճերմակ թուղթ՝ պետական դրոշմագրով վաւերացուած և իր ստորագրութիւնով օժտուած) թողուցած էր Պ. Եզեանցին, իր նիւթական գործերը վարելու համար:

Նիսի մէջ մեծ հաճոյքով կը կարդայ «Արևելք» թերթի մէջ Կորիւն Մկրտչեանի գրած Սանասարեան ամարանոցի «Սրտաձոր»ի նկարագրութիւնը, և այնտեղէն ձիթենիի փայտէ շինուած գեղեցիկ կաղամարի կաղմած մը նուէր կ'ուղարկէ հեղինակին, և շնորհակալութեան գիր մը Տեսչութեան: Դժբախտաբար այս վերջին արտայայտութիւնն էր պաշտելի բարերարին, որովհետև յաջորդ Մայիսին կը տեղափոխուի Փարիզ, ուր ինֆլուէնցայէ վարակուելով՝ կը մեռնի 19 Մայիս 1890 ին, 72 տարեկան հասակի մէջ, նոյն այն սենեակին մէջ, ուր իրմէ առաջ հոգին աւանդած էր Գրիգոր Օտեան:

Սանասարեանի մահուան գոյժը վարժարան հասնելուն պէս, աշակերտութիւն և պաշտօնէութիւն միաբան որոշեցին մարմարեայ արձանով մը յաւերժացնել իր յիշատակը և տարին չբոլորած, Պետերբուրգէն կը հասնէր այն մարմարեայ կիսանդրին, որ վարժարանի նախասրահի մէջ կանգնած՝ կը գրաւէր այցելուի

առաջին ուշադրութիւնը. պատուանդանին վրայ կը կրէր հետևեալ արձանագրութիւնը.

ԱՌ

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ

ԻՐ

ԵՐԱԽՏԱԳԷՏ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

1818 - 1890

Սանասարեանի մարմինը զմռսուելէ յետոյ շոգենաւով փոխադրուեցաւ Պաթում և անկէ Թիֆլիս: Մարմինը կը հանգչի Մայր Եկեղեցւոյ բակին մէջ, այն մահարձանին տակ, որ կը ներկայացնէ իր կիսանդրին հայկական Կաթողիկէի մը տակ, և պատուանդանին վրայ կը կրէ այս արձանագրութիւնը.

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԳՍԵԱՆ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ՈՐ Ի ԿԱՐԻՆ

ԵՒ ՍԱՆԴԽՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ, ՈՐ Ի ՎԱՆ

1818 - 1890

Թէև ֆիզիքապէս բաժնուած մեզմէ, սակայն իր անմահ հոգին միացած է հայ ազգին, հայ եկեղեցւոյ, հայ լեզուի, հայ գրի, հայ հայրենիքի և աւանդութեանց կարօտալիր սիրոյ մէջ: Յաւիտեանս օրհնեալ լինի իր յիշատակը:

ԲՐՈՖ. Գ. ԱԲՈՒԼԵԱՆ

ԾԱՆՕԹ. ԽՄԲ.— Տեղի անձկութեան պատճառով, կը ցաւինք ըսելու, որ ակամայ ստիպուեցանք յաջորդ տարուան վերապահել ողբ. Կ. Եզեանցի կենսագրական մասը, զոր նոյնքան կենդանի եւ հաւատարիմ կերպով գրի առած է յարգելի ուսուցչապետը:

Բրոֆ. Գ. Աբուլեանի լուսանկարը, էջ 110, գործն է «Կեանք եւ Արուեստ»ի մասնաւոր լուսանկարիչ ՖԷՊԻԽՍ ի, ինչպէս մեր նախորդ տարուան 233, 243, 246, 249 եւ 250 էջերուն վրայ երեւցող նկարները ARAX լուսանկարչատան գործերն էին:

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՋ

Պոլսոյ մէջ առաջին հայ վարժարանը բացուած է Լանկայի մօտիկ Հիսար Տիպի Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցիին մէջ։

Ահա թէ ինչպէս։

Այս եկեղեցին՝ այրուելէն վերջ, առանց պետական հրամանի գաղտնի կը վերաշինուի 1660 թուականին (Տոքթ. Թորգոմեան, մեր բանասէր պատուական բժիշկը, Պոլսոյ մէջ հայ վարժարաններու հաստատման բուն թուականը 17րդ դարու սկիզբները կ'ընդունի)։ Բայց գործը Կառավարութենէն կ'իմացուի եւ զայն փլցնելու սպառնալիք կ'ըլլայ։

Նշանաւոր Ապտի Չէլէպին, եղելութիւնը իմանալով, անմիջապէս Բէօմիւրճեան Երեմիա Չէլէպիին հրաման կը ղրկէ, որպէսզի եկեղեցւոյ խորանը ամբողջապէս պատով մը ծածկեն եւ առջեւն ալ նստարաններ դնելով վարժարանի վերածեն։

Եւ այդպէս ալ կ'ըլլայ։

Երկու երեք տարի այդ վարժարանը կը շարունակուի, բայց վերջ ի վերջոյ եղելութիւնը Կառավարութենէն դարձեալ իմացուելով, բոլորովին կը փլցուի։

Սոյն վարժարանէն յետոյ, Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարք 1727ին Սկիւտարի մէջ կը բանայ դպրոց մըն ալ որ անխափան մինչեւ հիմա կը շարունակուի Ս. Կարապետ անունով։

1763ին, Պալաթի մէջ, Մանկատուն կամ Դպրատուն անունով ծաղկոց մը (դպրոց) կը բացուի, իսկ 1780ի ժամանակները Սկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցիին քով, Նալեան Յակոբ Պատրիարքի ջանքերով, վարժարանի մը հիմը կը դրուի, որ նոյնպէս մինչեւ հիմա անխափան կը շարունակուի։

1790ին, Գում-Գաբուի թաղին մէջ, Շնորհք Ամիրայ կը հաստատէ Ազգ. Վարժարանը, որ յետոյ Պէզճեան Ամիրայի խնամքով ու ծախքով բոլորովին կը վերաշինուի եւ որուն հարիւրամեակը անցեալ տարի տօնուեցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ։

Պատմական այս համառօտ տողերը հրատարակութեան տուած պահուս, պէտք է յիշատակեմ նաեւ թէ 1880ի առեններն էր որ Մխիթարեան կրկին Միաբանութիւնները Բերայի մէջ հիմնեցին իրենց վարժարանները, ինչպէս նաեւ Բերայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցիի Միւթէվէլլի*ները (այն առենուան Թաղական Խորհուրդի կամ Հոգաբարձութեան անդամները) հիմնեցին Ս. Էջմիածին անուն վարժարանը։*

ՏՈՔԹ. ԱԼԼԱՀՎԷՐՏԻ ՈՐԴԻ

ՖՐԱՆՍԱՑԻ ՍՈՒԼԹԱՆՈՒՀԻ ՄԸ

Օրիորդ Էմէ տիւ Պիւք տը Ռըվըրիի [1] *պարագան խիստ հետաքրքրական է պատմական տեսակէտով։*

Այս Ֆրանսացի ազնուական տոհմէ սերած աղջիկը — որ ծագումով Մարթինիքցի էր — Սուլթան Համիտ Ա.ի կինը և Սուլթան Մահմուտ Բ.ի մայրը եղա՞ծ է թէ ոչ։ Մէկ դարէ աւելի է որ այս խնդիրը կը ծեծուի եւրոպական և ամերիկեան մամուլներուն մէջ՝ առանց վերջնական լուծում գտած ըլլալու։

Առաջին անգամ (1807ին) անգլիական թերթ մը այս հարցը յուզեց, և այն օրէն ի վեր շատ մը օրաթերթեր և պարբերականներ անդրադարձան անոր վրայ. նոյն իսկ վիպասանութիւններու նիւթ հայթայթեց օրիորդ տը Ռիվըրիի հրաշապատում պատմութիւնը։ Այդ վիպասանութիւններուն ամէնէն շահեկաններն են՝ Ֆրանսացի Ժույինը (Jouy) *և Ամերիկացի Մօրթօնինը* (Morton)*։*

Վերջերս Թուրք մամուլն ալ սկսաւ զբաղիլ այս խնդրով՝ որուն մինչեւ ցարդ անտարբեր մնացած էր։ Գլխաւորապէս՝ պատմագիր Ահմէտ Ռէֆիք շահեկան յօդուածներ ստորագրեց։ Թուրք պատմագիրը բացարձակապէս կը հերքէ Ֆրանսացի Սուլթանուհիի մը գոյութիւն ունեցած ըլլալը, պարզ առասպել մը նկատելով այդ ենթադրութիւնը, և Սուլթան Մահմուտ Բ.ի մօրը անունը տալէ յետոյ՝ որ Նաքշտիլ Սուլթանուհի կը կոչուէր՝ կ'աւելցնէ թէ այդ Սուլթանուհիին ֆրանսական կամ քրիստոնեայ ծագումը ապացուցանող որ եւ է փաստաթուղթ չկայ։

Վերջերս Պ. Ժ. Մինասեան խիստ շահեկան գիրք մը հրատարակեց Օրիորդ տը Ռիվըրիի մասին [2]*՝ ուր հարցը անկողմնակալ կերպով կը քննէ։*

Էմէ տիւ պիւք տը Ռիվըրիի պարագան քանի մը տողի մէջ ամփոփենք։

Այդ Մարթինիքցի ազնուական աղջիկը իր ծնողքին կողմէ Ֆրանսա ղրկուած էր ուսումը աւարտելու համար։ 14 տարեկան հասակին Նանթ քաղաքը Վիզիթասիոնի քոյրերուն դպրոցը կը

---

(1) Mlle Aimée du Buc de Rivery.

(2) JEAN MINASSIAN : *Une Sultane Française (Mlle Aimée du Buc de Rivery fut-elle la mère de Mahmoud II?)*. Eugène Figuière, éditeur, 166, Bld. Montparnasse, Paris. Prix : 5 francs.

գրուի և հոն խիստ լաւ տպաւորութիւն կը ձգէ իր ուսուցչուհիներուն վրայ. այնքան իմաստուն էր որքան գեղեցիկ և համակրելի։ 1784ին (վարը այս թուականին վրայ կ'անդրադառնանք)՝ յեղափոխական դէպքերու սպառնալիքին առջեւ ծնողքը կ'որոշեն իրենց աղջիկը Մարթինիք կանչել։ Այս որոշումին համեմատ՝ Էմէ Անգիլեան կղզիները գացող նաւ մը կը նստի և ճամբայ կ'ելլէ դէպի իր ծննդավայրը։ Դժբախտաբար, նաւը ծովահէններու կը հանդիպի՝ որ զայն թալլելէ յետոյ, մէջը գտնուողներն ալ գերի կը տանին Ալճերիա։ Օրիորդ տը Ռիվըրի՝ իր գեղեցկութեան պատճառաւ Ճէզայիրի (Alger) Տայիին (dey) կը ծախուի և ան ալ իր կարգին աղջիկը Պոլսոյ Սուլթան Աբտիւլ-Համիտ Ա.ին կ'ընծայէ։ Սուլթանը՝ հրապուրուած Էմէի ձիրքերէն՝ նախ զայն կէօզտէ (սիրուհի) կ'ընէ, եւ երբ մանչ զաւակ մը կ'ունենայ (Մահմուտը, որ Մահմուտ Բ. անունով Սուլթան Մուսթաֆա Դ.ի յաջորդեց), Սուլթանուհի կ'անուանէ և շատ կը սիրէ զայն։ Մահմուտ Բ.ի գահ ելլելուն՝ բնականաբար Էմէ տը Րիվըրի Վալիտէ Սուլթան կ'ըլլայ և քաղաքական մեծ դեր մը կը խաղայ։

ՕՐԻՈՐԴ ԷՄԷ ՏԻՒ ՊԻՒՔ ՏԸ ՌԻՎԸՐԻ

Սուլթան Համիտ Ա.ի կինը

եւ Սուլթան Մահմուտ Բ.ի ենթադրեալ մայրը

Հոս պէտք է սա կարեւոր կէտը շեշտել թէ՝ Էմէ տիւ Պիւք տը Ռիվըրի Մեծն Նաբոլէոնի առաջին կինը Կայսրուհի Ժոզէֆինի — որ ինքն ալ Մարթինիքցի էր — մօտիկ ազգականը ըլլալով՝ Սուլթան Մահմուտի զաւակները՝ Աբտիւլ Մէճիտ և Աբտիւլ-Ազիզ՝ Նաբոլէոն Գ.ին — որ կայսրուհի Ժոզէֆինին թոռն էր — ազգականները եղած կ'ըլլան։

Թուրքերը այս պատմութիւնը բացարձակապէս կը հերքեն, առարկելով թէ՝ կայսերական վաւերաթուղթերուն մէջ անոր մասին որ եւ է հետք մը չկայ։

Արդ ո՞ւր է ճշմարտութիւնը։ Դժուար է ըսել։

Էական կէտ մը սակայն կարծես կերպով մը լուծում գտած է։

Մէկ երկու տարի առաջ, բարիզեան ֆիկարօ թերթը այս խնդրին մասին յօդուած մը հրատարակեց որ կը պարունակէր խիստ կարեւոր փաստաթուղթ մը. այն է՝ Էմէ տը Ռիվըրի ամենամօտիկ ազգականներէն Տիկին տը Լօռանսէնի մէկ նամակը՝ ուրմէ կ'եզրակացուի թէ՝ օրիորդը 1789ին նաւ մտած է իր ծննդավայրը եղող Մարթինիք կղզին վերադառնալու համար և ոչ 1784ին, ինչպէս ըսուած էր. արդ եթէ ստուգապէս 1789ին Ֆրանսայէն մեկնած է, անհնար է որ Մահմուտ Բ.ի մայրը եղած ըլլայ. քանի որ Սուլթան Մահմուտ 1785ին ծնած է։ Մեկնումին 1789 տարուան մէջ տեղի ունեցած ըլլալը աւելի հաւանականութեան մօտ է, եթէ մտածենք որ Ֆրանսայի Յեղափոխութիւնը — ուրմէ կը փախչէր օրիորդը — 1789ին պայթած է և ոչ 1784ին. անշուշտ, այս վերջին թուականին իսկ կացութիւնը լաւ չէր Ֆրանսայի մէջ, սակայն վտանգը չունէր այնպիսի անմիջական հանգամանք մը որ շուտափոյթ հեռացումի մը պէտքը զգացուէր։

Ասոր հետ միասին կարելի չէ վճռել Տիկին տը Լօռանսէնի նամակին մէջ յիշատակուած թուականին բացարձակապէս ճիշդ ըլլալը. որով հարցը առկախ կը մնայ՝ ինչպէս ամէն հարց որուն մէջ քիչ շատ աւանդութիւն կը խառնուի։

Էմէ տը Ռիվըրի վիպային արկածը՝ որ մինչեւ հիմա շատ մելան վատնել տուաւ, դեռ շատ վատնել պիտի տայ։

ԺԱՆ ՄԵՐՈՒ

LA VUE
Maison fondée en 1901
OCULARIUM
Maison Spéciale pour la Vue
Examen des yeux d'après les dernières données de la Science
APPAREILS PHOTO "KODAK"
Pince nez, Lunettes sur mesure, Exécution d'ordonnances
ROBERT POLLAK, Directeur - Propriétaire
Escompte 10 % pour la Lunetterie, 5 % sur les jumelles
5, Rue de Chateaudun, PARIS (9e) Tél.: Provence 43 - 02
R. C. Seine 25.743

ԹԱՆԿԱԳԻՆ ՔԱՐԵՐ

Ընդհանրապէս տասը հատ կը համրուին անոնք։ Մնացածները, որոնցմով ակնավաճառները կը զարդարեն իրենց առարկաները, կը մնան երկրորդական, և անոնց թիւը կը հասնի տասնըհինգէն՝ քսանի։

Թանկագին քարեր են՝ ադամանդը, զմրուխտը (émeraude), յակինթը (rubis), շափիւղան (saphir), տպազիոնը (topaze), մեղեսիկը (améthyste), կորինդոնը (corindon), արեւակնը (opale), կարկեհանը (grenat) և փիրուզակը (turquoise)։

Այս նուրբ քարերուն ամէնէն արժէքաւորը զմրուխտն է, եթէ կարելի ըլլայ գտնել սակայն մաքուրը. որովհետեւ հազուագիւտ է զմրուխտին բոլորովին անթերին, գոյնով և յստակութիւնով մաքուրը։

ԱԴԱՄԱՆԴԸ

Ադամանդին ծագումը շատ հին է. Քրիստոսէ երեք հազար տարի առաջ այս քարը ծանօթ էր արդէն Ծայրագոյն Արեւելքի ժողովուրդներուն, մանաւանդ Հնդկաստանի մէջ։

Արեւմուտք շատ ուշերը միայն կը ճանչնայ զայն։ Թէոփրաստ (Քրիստոսէ 371-266 տարի առաջ) որ թանկագին քարերու վրայ ճառած է, ադամանդին խօսքը չէ ըրած բնաւ։ Թէոփրաստի և Պլինիոսի մէջ գտնուող ժամանակաշրջանին է որ ադամանդը մուտք գործած ըլլալ կը թուի Եւրոպայի մէջ։

Ադամանդը, ինչպէս ծանօթ է, բիւրեղացած ածուխի կտոր մըն է։ Հանքային նիւթերուն ամէնէն կարծրը։

Կ'ըսուի թէ 1476ին է որ Պրիւժցի Լուի տը Պէրքէմ ադամանդը տաշելու միջոցը գտած է։ Ու Մազարէն կարտինալն է որ առաջին անգամ ըլլալով Արքունիքի թանկագին քարերը յղկել տալու փորձը ընել տուած է Ֆրանսայի մէջ։

Յետոյ սկսած է strass կոչուած բիւրեղի կտորներու յղկումը, ադամանդի կատարեալ նմանութիւնով։ Կրցած են բոլոր թանկագին քարերը կեղծել, բայց չեն կրցած յաճախ իրականներուն ծանրութիւնը տալ անոնց։ Ճերմակ շափիւղաներուն փայլը երբեմն ադամանդային է. ծանրութենէն միայն կ'որոշուի իր իսկութիւնը։ Բայց ադամանդն է միայն որ մութին մէջ շող կ'արձակէ։

Ամէնէն գեղեցիկ ադամանդները կը գտնուին Հարաւային Ափրիկէի մէջ։

ՅԱԿԻՆԹԸ

Եղած է ատեն մը որ յակինթը ադամանդէն յետոյ ամէնէն թանկագին քարը նկատուած է։ Յարգի են նախ՝ արեւելեան յակինթները. յետոյ կուգան Սէյլանի և Պիրմանիի յակինթները, կրակի գոյն կարմիրով։ Սիամի յակինթին գոյնը աւելի մութ է, այնպէս որ կարկեհանին հետ կը շփոթուի շատ անգամ։ Այս քարին իրականը կեղծէն որոշելը փորձառութեան կը կարօտի, թէեւ հակառակը պնդողներ կան։ Վարպետօրէն կեղծուած քարերէն մէկն է անիկա։ Իրականին հետ նոյն ծանրութիւնն ալ ունի,

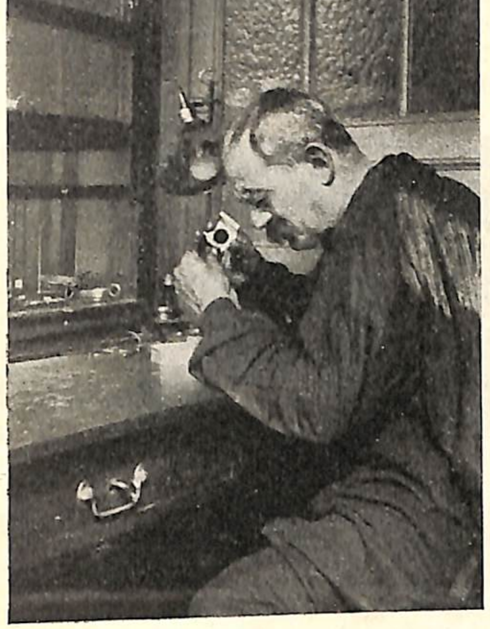

ԱԼՊԵՐ ԿԷ

Ֆրանսայի լաւագոյն ադամանդ տաշողներէն մէկը, որ Եգնաեան տան «աթըլիէ»ներուն պետը ըլլալէ յետոյ, հիմա կը գործէ Խ. Սվաճեան եւ Ընկ. մօտ.

Հազուագիւտ է որ յակինթ մը թէ՛ գեղեցիկ գոյն ունենայ և թէ խոշոր ըլլայ նոյն ատեն։ Այս երկու յատկութիւնները կ'ազդեն գինին վրայ հաւասարապէս։

ԳԵՂԵՑԻԿ ԱԴԱՄԱՆԴՆԵՐԸ

Ամէնէն ծանօթը Ֆլօրանթէնն է. այդ քարին շնորհիւ էր որ Նանսիի սաուած ճախճախուտներուն մէջ Շարլ-լը-Թէմէրէրի դիակը ճանչցուեցաւ։ Վերջին անգամ կը պատկանէր Զիթա նախկին կայսրուհիին. կը կշռէր 139 $^{1}/_{2}$ գրամ և կը գնահատուէր 22,000,000 ֆրանք։

Ֆլօրանթէնէն յետոյ կուգան Սանսի, Էթուալ Տօլար, Լը Ռէժան, Քօ-հի-Նուր՝ երկրորդ անգամ տաշուելէ յետոյ, Իօժէնի Կայսրուհի, Գիւլինան, Լօթէրիօ տ'Անկլըթէր, Շէյք տը Ռիւսի, Թիֆանի, Տիւք տը Թօսքան, Կրան Մօկօլ տը Ռիւսի, Նասիւք, Էքսէլսիօր, Օրլօֆ, Բաշա տ'Էժիբթ, Անգլիական կապոյտ ադամանդը և Էթուալ տը Սիւտ։

Այս քարերուն ամէնէն մեծը՝ Գիւլինան եղած է, զոր ժամանակին Թրանսվալի գաղութը գնած է Էտուար Եօթերորդ Թագաւորին նուիրելու համար: Գիւլինան յանձնուեցաւ Թագաւորին 1907 ին, իր տարեդարձին առթիւ: Այն ատեն կը գնահատուէր 25,000,000 ֆրանք:

Գտնուած միջոցին, Գիւլինան կը կշռէր 3032 ½ գրաթ: Թրանսվալէն Լոնտոն փոխադրութեան համար իբրեւ ապահովագին վճարուած է 12 500,000 ֆրանք: Գիւլինանը զանազան կտորներու բաժնուելէ յետոյ յայտնի քարեր եղած են ամէնքն ալ:

ՀԱԶՈՒԱԳԻՒՏ ՔԱՐ ՄԸ

200 ԳՐԱԹ՝ ԱՆՏԱՇ

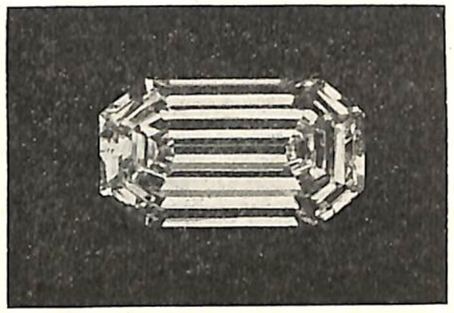

50 ՔՐԱԹ 28՝ ՅՂԿՈՒԱԾ

ԻՐԵՆՑ ԲՆԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՈՎ

Նախնական վիճակէն 150 քրաթ կորսնցնելով՝ արդի մօտաւոր գինն է ութը միլիոն ֆր.
սեփականութիւն Խաչիկ Սվաճեան եւ Ընկ.

Մեծութեան տեսակէտով անկէ յետոյ կուգայ Էքսէլսիօրը, Եակըրսֆօնթայնի շրջակաները գտնուած. կը կշռէր 960 ½ գրաթ:

Անկէ ետքը ոչ մէկ ադամանդ կրցած է 800 գրաթը անցնիլ:

Ռէժանը, որ Ֆրանսական Թագին ամէնէն հրաշալին է, չի տաշուած՝ կը կշռէր 410 գրաթ. յղկուելէ յետոյ եղաւ 136 գրաթէն քիչ մը աւելի: Յղկումը տեւած է երկու տարի և ծախսուած է 600,000 ֆրանք: Օրլէանի Դուքսը գնած է 1717 ին, 3 375,000 ֆրանքի: 1791 ին գնահատուեցաւ 12,000,000 ոսկի:

Կրան Մօկօլ տը Ռիւսի, որ 280 գրաթնոց նոյնքան հազուագիւտ քար մըն էր, ԺԸ. դարուն անհետացաւ:

Յղկուելէ առաջ 787 ½ գրաթ կը կշռէր:

Թանկագին քարերու կարգ մը պատմագիրներ կը կարծեն թէ Կրան Մօկօլ տը Ռիւսին անուն փոխած է միայն և քիչ մըն ալ ծանրութիւն... Կ'ենթադրեն թէ անիկա Քօ-Հի-Նուրը կամ Մօնթայն տը Լիւմիէր ըլլալու է:

Օրլօֆը՝ Պրահմայի Մեհեանին մէջ Շէրինկամի արձանին աչքերէն մէկը կը կազմէր. այս քարը Հնդկաստան գտնուող Ֆրանսացի նռնաձիգ զինուոր մը գողցաւ և ծախեց 30,000 ֆրանքի: Վաշխառուի մը կողմէ 190,000 ֆրանքի ծախուելով, այդ քարը 2 250,000 ֆրանքի գնուեցաւ 1772 ին Օրլօֆ իշխանէն, Գաթէրին Բ. Կայսրուհիին տրուելու համար:

1925 ի Exposition des Arts Décoratifs ի գոհարեղէններու մէջ աչքի զարկաւ Ֆրիտման ադամանդի ընկերութեան երկու հոյակապ քարերը. ադամանդ մը, Reine de Hollande, 136 գրաթնոց և 134 գրաթնոց շափիւղայ մը, երկուքն անթերի, անբիծ և արտասովոր փայլով:

ՑԱՐԻՆ ԹԱԳԻՆ ԳՈՀԱՐՆԵՐԸ

Երբ կը խօսիմ թանկագին քարերու վրայ, կը յիշեմ ռուսական անհաշուելի հարստութիւնները:

1922 Մարտ ամսուն բացուեցան ցարական Ռուսիոյ արկղները, ուր պահուած էին Թագին գոհարեղէնները: Բոլորը յանձնուեցան պետական թանկագին քարերու պահպանութեան Յանձնախումբին: Գնահատուելով՝ տեսնուեցաւ որ առասպելական հարըստութիւն մը կը կազմեն անոնք:

Այդ գոհարները բաժնուեցան երեք մասի. անոնք որ պատմական են, անոնք որ արուեստի գլուխ-գործոցներ են և անոնք որ միայն առեւտրական արժէք մը ունին:

ԷԼՄԱՍԵԱՆ Պ. ԷՍՄԵՐԵԱՆ Գ. ՍՎԱՃԵԱՆ ՌԱՓ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
Ադամանդի ճարտարարուեստի հայ ներկայացուցիչներ

Պետութիւնը որոշած է պահել առաջին երկու խումբերուն պատկանող առարկաները, թիւով՝ 406 հատ. անոնք կը պատկանին Մեծն Պետրոսի, Եղիսաբէթ, Գաթէրին Բ., Պօղոս Ա., Աղեքսանդր Ա. և Նիքօլա Ա. Հարստութիւններուն:

Այդ անգուգական գոհարներուն մէջ կը յիշուին. 1) *Զմրուխտ մը, անբաղդատելի գեղեցկութիւնով: Հաւանաբար ժամանակակից՝ Ամերիկայի գիւտին: Գօլօմպիոյ մեհեաններուն զարդը կազմելէ յետոյ, տարուած է Հնդկաստան: Չի գիտցուիր թէ ի՛նչպէս Ցարերը տիրացած են անոր:* 2) *Շափիւղայ մը՝ որ կը կշռէ 260 գրամ:* 3) *Ցակինթ մը, ադամանդէ աւելի թափանցիկ և անսովոր փայլով:* 4) *Կարկեհան մը, 400 գրամնոց, զոր 1676ին Բէքինի ռուս դեսպանը գնած է:* 5) *Շահ Բուրկան Նիզամի ադամանդը: Մոնկոլ Եհանն էր որ 1651ին գողցաւ Շահէն: 1829ին միացաւ Ցարին թագին, և* 6) *Օրլօֆը, որուն մասին խօսուեցաւ քիչ անգին:*

ԺԱՆ ՄԵՐՈՒ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ

ՅՈՎՀ. ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

ԵՐԿՈՒ ԱՄԻՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ընդարձակ եւ ճաշակաւոր հատոր, որ կը բաղկանայ 600 էջերէ եւ 100 պատկերներէ, երեք առանձին գլուխներով:

Ա. ԳԼՈՒԽ. — Թուրքիատական Հայաստանը,
Բ. » Հայաստանի իրաւակարգը եւ կենցաղը,
Գ. » Մշակութային Հայաստանը:

դիմել՝ Baikar Association, Inc.
296 1/2 Shawmut Avenue,
BOSTON, Mass.

կամ հեղինակին՝
O. BOGHOSSIAN
90, Rue du Commerce -:- PARIS (15e)

գին՝ 1.50 տոլար թղթակազմ,
2 » լաթակազմ:

ՆԱՊՈԼԷՕՆԻ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

Երաժշտագէտ Կորգանոֆ Հայաստանի Պետական Թանգարանին նուիրեց պատմական ձեռագիր մը, Նափոլէոն կայսեր հրաժարականին սեւագրութիւնը, որ գրուած է 1814 Ապրիլին Ֆօնթէնպլոյի մէջ:

Այսպէս գրուած է այդ հրաժարականը.

— «Դաշնակից պետութիւնները յայտարարած ըլլալով, որ կայսրը միակ արգելքն է եւրոպայի խաղաղութեան վերահաստատման, կայսրը՝ հաւատարիմ իր երդման՝ կը յայտարարէ թէ կը հրաժարի իր անունով եւ իր զաւակներուն կողմէ ֆրանսայի եւ իտալիոյ գահերէն, եւ թէ չկայ զոհողութիւն մը, նոյնիսկ ի գին իր կեանքին, որ չկատարէր ֆրանսայի շահերուն համար»:

6 Ապրիլ 1814:

Այս թանկագին ձեռագիրը, որուն լուսանկարը արտատպուած է «Խորհրդային Հայաստան»ի մէջ (11 Նոյեմբեր), յանձնուած է Հայաստանի Կրթական գործավարին, զետեղուելու համար Երեւանի Պետական Թանգարանը:

ՈՒԹԸ ԹԱԳԱՒՈՐՆԵՐ ՏԱՊԱԼԱԾ 1910ԷՆ Ի ՎԵՐ

Վերջին 20 տարուան ընթացքին ութը թագաւորներ եւ կայսրեր կորսնցուցած են իրենց գահերը: Շարքը կը սկսի Փորթուկալի Մանուէլ Երկրորդով, այսպէս.—

Փորթուկալ, Մանուէլ Բ.՝ 1910, Չինաստան, Կայսր Փու-Վի՝ 1912, Ռուսիա, Ցար Նիկոլա Բ.՝ 1917, Աւստրօ-Հունգարիա, Կայսր Կարլ՝ 1918, Գերմանիա, Կայսր Վիլհելմ՝ 1918, Թուրքիա, Սուլթան Մէհմէտ Զ.՝ 1922, Յունաստան, Եօրկիոս Բ.՝ 1924, Սպանիա, Ալֆոնսօ ԺԳ.՝ 1931:

Կը մնան հետեւեալ գլխաւոր միապետները.—

Ճորճ Ե.՝ Անգլիոյ, Վիքթոր Էմմանուէլ Գ.՝ Իտալիոյ. Ալպեր՝ Պելժիոյ, Կուսթավ՝ Շուէտիոյ, Հաաքոն՝ Նորվեկիոյ. Քրիսթիան՝ Տանիմարքայի, Վիլհելմինա՝ Հոլանտայի, Կարոլ՝ Ռումանիոյ, Ալէքսանդր՝ Եուկօսլաւիոյ, Հիրօհիթօ՝ Ճափոնի, Պորիս՝ Պուլկարիոյ, Ռիզա Պահլաւի՝ Պարսկաստանի, Ռաս Թաֆարի՝ Հապէշիստանի, Փրաճատհիփոք՝ Սիամի:

ԿԱՊՐԻԷԼ

ՌՈԺԷ ՕՖՐԷ, յաջորդ

ՍԱՓՐԻՋ

38 սալօններ

46, Rue Lafayette, 46

Tél.: Prov. 86-08 R. C. Seine 443.641

ԿԻՆԵՐՈՒ ԹԱՐԻՖ	Փր.	ԱՅՐԵՐՈՒ ԹԱՐԻՖ	Փր.
Գուբ	10	Պարպ	2.—
Գուբ սիւխլի օ գօմբըլէ	7	Սէրվիէթ շօտ	0.50
Օնտիւլասիոն	7	Ալքօլ	0.50
Օնտիւլասիոն պուգլէ	10	Շամբուան	2.50
Շամբուան	6, 8, 10	Թայ տը պարպ	4.—
Միզ ան բլի	10	Թայ սիւխլի ֆրիգսիոն	5.—
Տէգօլօրասիոն	15 էն 25	Թայ	6.—
Մասաժ գիւիռ շըվըլիւ	15	Պրիւլաժ	2.—
Պրիւլաժ	3	Ֆրիգսիոն սկսեալ	2.—
Ռէնսաժ պլէօ	3	Մասաժ ա լ'իւիլ վափօրիզէն	10.—
Ռըֆլէ արժան	5	Մասաժ Ռէյօն Վիօլէ	15.—
Ռէնսաժ գամօմիյ	5		
Թէնթիւռ սկսեալ	40		
Էնտէֆրիզապլ »	150		

ՄԱՆԻԳԻՒՌ ԵՒ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԵԱՆ ԽՆԱՄՔ

	Փր.		Փր.
Մանիգիւռ	6.—	Բէտիգիւռ Շինուա	
Մասաժ ֆասիալ	15 էն 25.—	Բէտիգիւռ	15.—
Էբիլասիոն	10.—	» ա տօմիսիլ	30.—

ԿԱՊՐԻԷԼի մօտ նրբաճաշակ յաճախորդները կրնան գտնել բարիզեան ամենածանօթ ֆոտեղէններ եւ ՄԻՐԱ մարքայով լամեր:

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱՃՈՒՄԸ

Անցեալ տարի յառաջի 1208 և 1210 թիւերուն մէջ տուած էի Փարիզի և շրջակայից Հայերուն մէջ պատահած թոքախտի դէպքերուն տխուր պատկերը, մատնանիշ ընելով այն պատճառները, որոնք մանգաղ տուած են այդ հիւանդութեան ձեռքը, անխընայ հնձելու համար մեր հայրենակիցներուն ծաղիկ հասակը, որուն վրայ մեր յոյսերը կեդրոնացուցած ենք:

Այս տխուր իրականութիւնը վրդովում առաջ բերած է շատերու սրտին մէջ: Սրտցաւ անձեր ցաւ յայտնեցին ազգային այս դժբախտութեան համար, և խնդրեցին ինձմէ, որ ծնունդի և մահուան վիճակագրութեանց բաղդատականը տալով աճումի մխիթարական թիւերը երեւան հանեմ: Ընդ առաջ երթալով այդ խընդրանքներուն, առօրեայ աշխատութեանս տեւական տարկան եղող եկեղեցւոյ դիւանատան պաակի, ծնունդի կամ մկրտութեան ու մահուան տոմարներէն մանրակրկիտ կերպով քաղելով՝ պատրաստեցի սպասուած վիճակագրութիւնները, զորս պիտի տամ քիչ մը վարը. բայց նախ քան այդ՝ կ'ուզէի անցեալ տարուան մահուան վիճակագրութեան լրացուցիչ մասը այս յօդուածով տալ, գաղափար մը կազմելու համար թէ՝ թոքախտը ի՛նչ համեմատութիւն առած է ուրիշ հիւանդութիւններու մէջ:

1923-1930ի վերջը՝ 8 տարուան ընթացքին Փարիզի և շրջականերուն մէջ մեռած են 824 Հայեր հետեւեալ համեմատութեամբ.

Թոքախտ	157	հոգի	Սա Ալիքի	18	հոգի
Կաթուած	58	»	Կուխի	13	»
Ծերութիւն	50	»	Լեարդի	10	»
Սրտի հիւանդութիւն	47	»	Ստամոքսի	9	»
Թոքատապ (pneumonie)	26	»	Միզարգելութիւն	9	»
Խլիրդ (cancer)	26	»	Ծննդաբերութիւն	9	»
Մղնատապ (méningite)	22	»	Կողատապ (pleurésie)	9	»
Ցնցղատապ	22	»	Շաքարախտ	8	»
Գործողութեան հետեւանք	19	»	Կարմրախտ	8	»
Արկածամահ (կառախումբ. եւն.)	19	»	Կուրաղեատապ (appendicite)	7	»

Ալպիւմին	7 հոգի	Երիկամունքի	3 հոգի
Հարսանիթ	6 »	Ծանրաշնչութիւն (asthme)	3 »
Խեղդամահ	7 »	Այրած	2 »
Որովայնատապ (péritonite)	5 »	Կեղ (ulcère)	3 »
Կեղծմաշկ (diphtérie)	4 »	Անձնասպան	3 »
Կոկորդի	3 »	Թունաւորում	2 »

Զանազաններ 264 հոգի
Համագումար 824 »

Կը տեսնուի թէ՝ միմիայն Թոքախտը 8 տարուան մէջ 157 կեանքեր խլած է, որով ան մինակը վերոյիշեալ հիւանդութիւններուն մէջ մրցանիշը ջախջախիչ կերպով կոտրած է, միջին հաշուով տարին մօտաւորապէս 20 կեանքի արեւ խաւարեցնելով: Թոքախտը մինակ $5\frac{1}{2}$ը կը կազմէ 824 մահ առաջ բերող վերոյիշեալ հիւանդութեանց և անոնց պատճառներուն: Սակայն 1930ը աւելի աղիտալի եղած է քան նախորդ տարիները որովհետեւ այդ թուականին 30 հոգի մեռած են Թոքախտէն, ինչ որ $1\frac{1}{2}$ անգամը կը կազմէ նախորդ տարիներու թիւին. կ'երեւի ատոր ալ պատճառը օդին ամբողջ տարին շատ գէշ երթալը և գործազրկութեան հետեւանքով թշուառութեան աճումն է:

Զեմ մոռնար յիշելու թէ՝ հիւանդանոցներու կամ բնակարաններու մէջ մեռնողներէն ոմանք թաղուած են առանց կրօնական արարողութեան, ուղղակի գերեզման առաջնորդուելով: Նոյնպէս, 8 տարուան մէջ մեռած 824 հոգիին հիւանդութեան 560ը ճշդուած է. հետեւաբար, մնացեալ 264ին $5\frac{1}{5}$ը թոքախտ ենթադրելով կ'ունենանք 58 եւս թոքախտ, ինչ որ 157 թիւը կը բարձրացնէ 215ի. այն ատեն կ'ունենանք տարին միջին հաշուով 27 թոքախտ և ընդհանուր մահերուն գրեթէ $\frac{1}{4}$ը, ինչ որ ահաւոր թիւ մը կը կազմէ: Այս թիւերուն մէջ չեն մտներ առանց կրօնական արարողութեան թաղուողները:

Այս տխուր պատկերին դիմաց ունինք ամուսնութեան և ծնունդի պատկեր մը, որ անապատի մէջ ովասիս մըն է սակայն:

1923-1930ի վերջը կատարուած կրօն. ամուսնութիւններն են.

1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930		Համագումար
31	96	136	195	157	201	190	233	=	1258,

որոնց 126ը օտարուհիի հետ (Ամերիկացի, Անգլիացի, Ֆրանսացի, Գերմանացի, Աւստրիացի, Զուիցերիացի, Պելժ, Բոլոնիացի, Հրեայ, Յոյն, (Թուրք կամ ուրիշ ազգ չկայ). այսինքն, հարիւրին 10 օտարուհի:

Այս թիւին մէջ չեն մտներ այն ամուսնութիւնները, որոնք կատարուած են միայն քաղաքային օրէնքով:

Իսկ 1923-1930ի վերջը ծնած են 1601 երեխաներ, որոնց 823ը մանչ և 778ը աղջիկ:

Այսպէս ութը տարուան Փարիզահայերու աճումի թիւը կ'ունենանք հետեւեալ կերպով.

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930		Գումար
Ծնունդ	37	103	149	255	222	276	269	290	=	1601
Մահ	30	59	89	116	99	126	151	154	=	824
Աճում	7	44	60	139	123	150	136	136	=	777

(Մահերուն կէսը կիները կը կազմեն, կէսը այրերը):

Համառօտելով թիւերը կ'ունենանք.

Ամուսնութիւն	Ծնունդ		Մահ		Աճում
1258	1601	—	824	=	777

Այս բոլորը պէտք է հաշուել 20.000 հոգիի վրայ (1923ին 10,000, իսկ 1930ին 30,000 հայ հաշուելով և անոնց միջինը առնելով): Այս տխուր իրականութենէն որոշապէս կը տեսնենք, որ Փարիզահայութեան 8 տարուան մէջ ունեցած 1601 ծնունդին դիմաց 824 մահ պատահած է, ինչ որ ծնունդին կէսէն քիչ մը աւելի է:

ՅՈՎՀ. Գ. ՊԱՊԼԷՍԵԱՆ

ՇԻՐԱԿ ՄԵԾ ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ
(Importation directe)
Մասնագէտ Արեւելեան Dubek ծեծուած համբաւոր սուրճի — իր անմրցելի յատկութեամբ միակն եղաւ արժանացող 1930ի ՈՍԿԻ ՄԵՏԱՅԻ, իսկ 1931ի Exposition Coloniale ին ՊԱՏՈՒՈՅ ՆՇԱՆԻ:
ՄԻԱԿ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ
Հանրածանօթ «հալվա» եւ «լօխում» Le Cerf մարքայի
ՆՊԱՐԵՂԷՆՆԵՐՈՒ ՄԻՇՏ ԱՄԷՆԷՆ ԸՆՏԻՐԸ
ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ ԵՒ ՓՈՔՐԱՔԱՆԱԿ ԱՆՄՐՑԵԼԻ ԳԻՆԵՐ
ԱՐԱԳ ՅԱՆՁՆՈՒՄ ԱՄԷՆ ԱՊՍՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒ
ԱՌԱՔՈՒՄ ԱՄԷՆ ԵՐԿԻՐ
26, Rue de Trévise -:- PARIS (9e)
Métro: CADET Tél.: PROVENCE 38-63

ԶԱՏԻԿ ԽԱՆԶԱՏԵԱՆԻ ԱԹԼԱՍՆԵՐԸ

Անցեալ տարուան կեանք եւ Արուեստի մէջ (էջ 169) առիթը ունեցած էինք ակնարկ մը նետելու հայ հանրածանօթ աշխարհագրագէտին հսկայ մէկ ձեռնարկին վրայ.— հինգ հատորներու մէջ ամփոփել Ազգերու Դաշնակցութեան 56 Պետութիւններու տնտեսական և պատմական աթլասները:

ԶԱՏԻԿ ԽԱՆԶԱՏԵԱՆ

Պրէսթի Ծովային Վարժարանի սպայութեան տարազով

Անոնք որ առիթը ունեցած են Պ. Խանզատեանի նախորդ գործերը տեսնելու, կրնան գաղափար մը կազմել իր նոր ձեռնարկին վրայ, որ արդէն աւարտելու մօտ է:

Այդ գործերը մէյ մէկ կոթողներ են մեթոտաւոր աշխատութեան, գիտական նոր հետազօտումներու եւ կատարեալը ներկայացնելու մտահոգութեան: Պ. Խանզատեան արդիական արուեստ մը դարձուցած է աթլասի գիտութիւնը: Պարագայ՝ որ եւրոպացի մասնագէտներու ուշադրութիւնը գրաւած է: Ֆրանսական թերթեր, ինչպէս «Ֆիկարօ», «Մաթէն», «Լա Տէփէշ տը Թուլուզ», «Բըթի Փարիզիէն», «Էքսէլսիօր», «Թան», «Լա Ռէփիւպլիք», «Լա Տէփէշ Գօլօնիալ» և ուրիշներ մասնաւոր գնահատական քրոնիկներ նուիրած են այդ աթլասներուն, որոնք կը կոչուին.

1.— ՀԱՅԱՍՏԱՆ, պատմական աթլաս (1920):

2.— ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ, Իրաքի եւ Թուրքիոյ սահմանագծման (1924):

3.— ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱՅԻՆ ԱԹԼԱՍԸ, ֆրանսական Հաստատութեան մը կողմէ յանձնարարուած (1924):

4.— ՍՈՒՐԻՈՅ ԱԹԼԱՍԸ (1926):

5.— AUDE ՆԱՀԱՆԳԻՆ ԱԹԼԱՍԸ (1928):

6.— ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱՅԻՆ ԱԹԼԱՍԸ (1929):

7.— ԱԼԺԷՐԻՈՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱՅԻՆ ԱԹԼԱՍԸ (1930): 1830-1930 հարիւրամեակի ոսկեմատեանը:

8.— ԱԼԶԱՍԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱՅԻՆ ԱԹԼԱՍԸ (1931):

Այս վաւերական, բազմաթիւ աղբիւրներով ճոխացած, հմտալից հատորներուն պիտի միանայ Ազգերու Դաշնակցութեան հինգ հատորնոց աթլասը, որ գլուխ գործոց մը պիտի ըլլայ հաւանաբար:

Պ. Խանզատեանի երազն է օր մը լոյս ընծայել Հայաստանի ընդարձակ աթլասը: 1920 ին հրատարակածը նախափորձ մըն էր միայն: Անթիւ վաւերաթուղթեր հաւաքած է: Իր գտած հայկական քարտէսներուն թիւը արդէն հասած է 630 ի: Տրուած ըլլալով մեր երկրին շարունակական փոփոխութիւնը, աշխարհիս միակ ազգը եղած է Հայաստան որ ունեցած է ամէնէն շատ քարտէսը:

Պ. Խանզատեան իր պատրաստած բոլոր ազգերու աթլասներուն մէջ չի մոռնար հայ աշխարհագրական կէտերը որոշապէս ցոյց տալ:

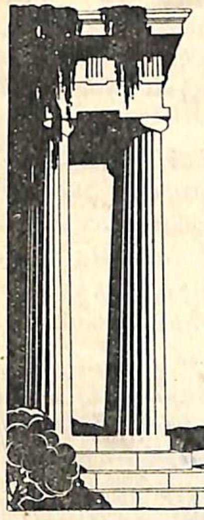

ԵԹԷ ՄՏԱԴԻՐ ԷՔ...

ՌԻՎԻԷՌԱՅԻ վրայ շէնքեր շինել տալու եւ կամ նորոգութիւններ ընելու, դիմեցէք՝

ՅՈՎՆԱՆԵԱՆ եւ ԸՆԿ.

Entrepreneurs - Constructeurs

2, Boulevard Victor - Hugo

NICE

ԴԷՊԻ ԵՐԿԻՆՔ 16,000 ՄԵՏՐ ԲԱՐՁՐՈՒԹԵԱՄԲ

Պրիւսէլի համալսարանի բնագիտական աշխատանոցի տնօրէն փրոֆ. Փիքար շինել տուած էր խոշոր օդապարիկ մը, որուն միջոցաւ յիշեալ գիտնականը ծրագրած էր վերելք մը կատարել, չափելու համար օդի բարձր խաւերուն մէջ լոյսի ճառագայթումը և զանազան ճառագայթներու իոնականութիւնը՝ օդին ելեկտրականութեան ազդեցութեան տակ:

1931ի Մայիսի վերջերը փրոֆ. Փիքար գործադրեց իր յանդուգն ծրագիրը, օգնականին՝ փրոֆ. Քիփֆըրի հետ միասին նըստելով այդ նպատակով մասնաւորապէս պատրաստել տուած օդապարիկին մէջ, 16,000 մեդր բարձրութեան վրայ կատարելու համար իր գիտական հետազօտութիւնները:

Առաջին անգամն է որ կարելի կ'ըլլայ օդապարիկով այնքան բարձրութեան հասնիլ: 30 տարի առաջ. երկու Գերմանացիներ յաջողեցան 10,800 մեդր բարձրանալ օդապարիկով: Երկու տարի առաջ ալ անգլիացի օդանաւորդ Կրէյ 12,000 մեդր բարձրացաւ. բայց թթուածինի խողովակը պայթելով շնչահեղձ եղաւ:

Մայիս 25ին, առաւօտեան ժամը 7ին, Գերմանիոյ Աուկսպուրկ քաղաքին մէջ օդապարիկը վեր բարձրացաւ նպաստաւոր պայմաններու մէջ և հետաքրքիրներու խուռն բազմութեան մը ներկայութեան:

Փրոֆ. Փիքար վերելքի համար ընտրած էր Աուկսպուրկ քաղաքը, որ կը գտնուի Եւրոպայի կեդրոնական ցամաքամասին վրայ, հեռու ծովերէն:

Օդը պայծառ էր ու հանդարտ. ժամը 7,45ին, օդապարիկը արդէն հասած էր 16,000 մեդր բարձրութեան մը: Հոն մթնոլորտին արտաքին ճնշումը եղած է 76 միլիմեդր, այսինքն մօտաւորապէս 1-10 մթնոլորտ, օդին միջին բարեխառնութիւնը 60 աստիճան զէրոյէն վար, իսկ օդապարիկին վերելքի միջին արագութիւնը մօտաւորապէս 15 մեդր մէկ երկվայրկեանի մէջ:

Անցողակի ըսենք թէ ո՛ր չափով որ օդին մէջ բարձրանանք, ա՛յն չափով օդը կը նօսրանայ և թթուածինի քանակը կը պակսի, որով օդին բարձր խաւերուն մէջ շնչել կարենալու համար փրոֆ. Փիքար իր հետ առած էր բաւարար քանակութեամբ թթուածին:

Բարձր խաւերու օդին հանդարտութեան և դիմադրական ուժին նուազութեան պատճառով, Փիքար կը կարծէ թէ այդ խաւերուն մէջ կարելի պիտի ըլլայ աւելի դիւրին ու արագ ճամբորդել, բնականաբար թթուածինի առատ պաշարով:

Երբ օդապարիկը սկսած է օդի բարձր խաւերուն մէջ սաւառնիլ, պահ մը սուլումի նմանող ձայն մը լսելի եղած է, ինչ որ հաւանաբար արդիւնք էր կազի արտահոսման: Փրոֆ. Փիքար, առանց կորսնցնելու իր պաղարիւնը, անմիջապէս վազելինով օծուն բամպակի կտորով մը խցած է բացուած ճեղքը:

Ուրիշ միջադէպ մըն ալ, որ կրնար ծանրակշիռ հետեւանք ունենալ: Ծանրաչափ գործիքը կոտրելով իր պարունակած սնդիկը թափած է խցիկին յատակը, ինչ որ վտանգաւոր է, նկատի առնելով որ սնդիկը ալիւմինիոմը մաշեցնելու և ծակելու յատկութիւն ունի. բարեբախտաբար փրոֆէսէօրը այդ վտանգն ալ նախատեսած էր, ալիւմինիոմէ շինած իր խցիկին ներքնակողմը ջնարակել տուած ըլլալով:

Մթնոլորտային անակնկալ խանգարումներու պատճառով, օդանաւորդները մեծ դժուարութիւն կրած են վայրէջքի ատեն: Օդապարիկը իր վերելքի ուժէն շատ բան կորսնցուցած ըլլալով, հովը քշած տարած է զայն դէպի հիւսիս, երկրէն 4000 մեդր բարձրութեան մը վրայ, սաւառնելով Օրթլէրի բարձրաբերձ լեռնաշղթային վերեւ, որ կը գտնուի աւստրեւիտալական սահմանագլուխին վրայ, և վայրէջքի համար ամենալուրջ վտանգ մը կը ներկայացնէ: Այնպէս որ, երբ օդապարիկը սկսած է ուղղուիլ դէպի Քօկէլի ընդարձակ լեռնադաշտը, որ ամբողջութեամբ ձիւնով ծածկուած է. փրոֆ. Փիքար առանց ժամանակ կորսնցնելու ձեռնարկած է վայրէջքի գործողութեան և յաջողած է հանդարտօրէն ու առանց որ եւ է արկածի գետին իջնել: Սակայն այդ ձիւնապատ ու ամայի տափաստաններուն վրայ որ եւ է մարդկային հետք կամ բնակութիւն գոյութիւն չունի, և օրը տարաժամած ըլլալով, փրոֆ. Փիքար ու իր ընկերը ստիպուած են՝ օդապարիկին գնդաձեւ խցիկին մէջ անցընել գիշերը, փոխն ի փոխ պահակ սպասելով:

Յաջորդ առտու արշալոյսին անոնք դուրս ելան իրենց խցիկէն, ու երբ ամենամեծ դժուարութիւններով վար կ'իջնէին այդ ձիւնապատ լեռնադաշտէն, հանդիպեցան ազատարար խումբի մը, որ իրենց օգնութեան փութացած էր: Այլեւս փրկուած էին:

Փրոֆ. Փիքար ծագումով Զուիցերիացի է: Ծնած է 1884ին Պալի մէջ: 1902ին նոյն քաղաքին մէջ հետեւած է մաթեմաթիքի և բնական գիտութեանց ճիւղերուն: Յետոյ մտնելով Ցիւրիխի բազմարուեստեան վարժարանը, ստացած է ճարտարագէտի վկայական և տնօրէն կարգուած նոյն հաստատութեան բնագիտական տարրալուծարանին: 1922ին Պրիւքսէլի ազատ համալսարանի վարչութիւնը զինքը պաշտօնի կոչած է, և այդ թուականէն ի վեր ստանձնած է համալսարանի փորձառական բնագիտութեան դասաւանդութիւնները, միեւնոյն ատեն վարելով բնալուծարանին աշխատութիւնները: (Յառաջ)

ՀՐԱՉԵԱՅ ՏԷՐՈՍԿԻ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

ՀԱՅ ԲԺԻՇԿԻ ՄԸ ԳԻՒՏԸ ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ԴԷՄ

Տարիներէ ի վեր Թաւրիզի մէջ հաստատուած վանեցի բժիշկ Մարտիրոս Տէր-Մանուէլեան մտահոգութեան առարկայ կը դարձնէ գտնել դեղ մը, որ արմատապէս բուժում տար մալարիա ունեցող հիւանդներուն։

Տէր-Մանուէլեան ժողովրդական բժշկութեան և հայերէն ու պարսկերէն հին բժշկարաններու երկարատեւ ուսումնասիրութեամբ վերջապէս յաջողած է գտնել դեղ մը, որ հինգ օրուան մէջ, վերջնապէս կը բժշկէ մալարիա ունեցող և անով տառապող հիւանդները։

Տէր-Մանուէլեան իր գտած դարմանը անցեալ տարի տարաւ Թէհրան և հոն պետական հիւանդանոցի Բժշկական Խորհուրդին յայտնեց իր գիւտը և պետութեան արտօնութեամբ սկսաւ բուժել հիւանդները։ Երեք երիտասարդ Պարսիկներ, որոնք կը տառապէին մալարիայէ, ընդունեցին Տէր-Մանուէլեանի դարմանը և հիմնապէս բժշկուեցան 5-6 օրուան ընթացքին։ Պարսկաստանի Առողջապահական Ընդհանուր Տեսչութիւնը քննելով բժշկուող հիւանդները, յատուկ արձանագրութեամբ հաստատեր է, որ իսկապէս Տէր-Մանուէլեանի դարմանումով բուժուած են Րիզա Մահմուտ զատէ (18 տարեկան), Աստուլլա Իբրահիմ զատէ (22 տարեկան) և Ալի Մուհամմէտ Ալի զատէ (24 տարեկան)։

Տէր-Մանուէլեան իր փորձերը կատարած է նաեւ պետական հիւանդանոցին մէջ և հոն բժշկած է մալարիայով տառապող 6 ուրիշ հիւանդներ եւս։

Մենք չենք գիտեր Տէր-Մանուէլեանի գտած դարմանի բաղադրութեան մանրամասնութիւնները, որոնք առայժմ կը պահուին գաղտնի. սակայն փաստն այն է, որ անոր փորձերը այժմ տուած են շատ յաջող արդիւնք, ինչ որ պաշտօնական արձանագրութեամբ վաւերացուած է Պարսիկ Առողջապահական Ընդհանուր Տեսչութեան կողմէ։

ՄԱՍԻՍ

ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆԵՐԸ

1927ին, ըստ Ն. Ե. Թայմզի, աշխարհի երկաթուղիներու երկարութիւնն էր 776,834 մղոն։ Այս գիծերուն 32 %ը կը գտնուէր Մ. Նահանգներու մէջ։

Վերջին 14 տարիներու ընթացքին 92,280 մղոն երկարութեամբ նոր գիծեր շինուած են։ Ասոնց 25 %ը կը պատկանէր Հիւս. և Հարաւ. Ամերիկաներուն, հակառակ անոր որ Մ. Նահանգները 1913-1927ի ընթացքին լքեցին շատ մը գիծեր։

Աշխարհի հինգ ցամաքներու ունեցած երկաթուղիները հետեւեալ պատկերը կը ներկայացնեն համաձայն 1927ի և 1913ի վիճակագրութիւններուն.—

	1927	1913
Ամերիկաներ	376,747	353,467
Եւրոպա	251,766	214,665
Ասիա	76,913	67,051
Ափրիկէ	40,631	27,472
Աւստրալիա	30,777	21,959

Հիւսիսային եւ Հարաւային Ամերիկաները միասին, ունին աշխարհի երկաթուղիներու գրեթէ կէսը, իսկ Եւրոպա և Ամերիկաները միասին՝ աշխարհի երկաթուղիներու չորս հինգերորդը։

Առանձին երկիրներ առնելով կ'ունենանք հետեւեալ պատկերը.—

	Մղոն		Մղոն
Մ. Նահանգներ	250 026	Բրազիլիա	19,603
Ռուսիա (Սիպերիայով)	47,762	Մեքսիկա	16,443
Գանատա	42,626	Ճափոն	14,935
Հնդկաստան	38 822	Իտալիա	13,049
Գերմանիա	36 299	Հար. Ափրիկ. Միութիւն	12,135
Ֆրանսա	33,281	Լեհաստան	12,066
Արժանթին	23,482	Շուէտիա	10,110
Մեծն Բրիտանիա	21.385	Սպանիա	9,859

Ի՞ՆՉՊԷՍ ԿԱԶՄՈՒԵՑԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՑԱՄԱՔՆԵՐԸ

Երկրաբանական նոր վարկածի մը համաձայն աշխարհի բոլոր ցամաքները հարիւր միլիոնաւոր տարիներ առաջ միատարր զանգուած մը կը կազմէին, բայց զանգուածին մէջ ճեղքուածքներ առաջ եկան և կազմուեցան արդի հինգ ցամաքները — Ասիա, Եւրոպա, Ափրիկէ, Ամերիկաները և Ովկիանիա։

Ռ. Ճ. Լույթըն Նիւ Եորք Թայմզի մէջ խօսելով այս տեսութեան մասին՝ կը գրէ.—

— Անմիջապէս կրնանք ետ երթալ մինչեւ այն ժամանակները, երբ աշխարհը «պարապ ու անձեւ էր»։ Գերմանացի երկրաբան Վէգէների համաձայն այն ատեն ամէն տեղ ջուրով պատուած էր, բացի Հարաւային Բեւեռէն ուր բոլոր հաստատնիւթերը

կուտակուած էին և կազմած ընդարձակ ցամաքային տարածութիւն մը։

Այս զանգուածը կուռ և միակտուր էր և Հարաւային Ամերիկան մտած էր Ափրիկէի այսօրուան արեւմտեան ծովեզերքին մէջ, մինչ Ափրիկէի արեւելեան եզերքին վրայ. այն որ հիմա Հնդկաստան կը կոչուի — աւելի մեծ այն օրերուն — միացած էր Մատակասքարի։ Աւստրալիան և ներկայ Հակարջայինը կ'ամբողջացընէին պատկերը միանալով Հարաւային Ափրիկէի և Հնդկաստանի։

Այս միակ ցամաքը փաթաթուած էր Հարաւային Բեւեռին շուրջ, որ կը գտնուէր արդի Բէյփ Թաունի մօտերը։

Աշխարհը կը թաւալէր Արեւմուտքէն դէպի արեւելք։ Այս թաւալումը շարժման մէջ դրաւ կեդրոնախոյս ուժ մը, և պատճառ դարձաւ որ այս հսկայական հաստատ զանգուածը հեռանայ Հարաւային Բեւեռէն դէպի Հասարակած։ Եւ ցամաքը ճեղքուեցաւ, Ամերիկա քշուեցաւ արեւմուտք, իսկ Ասիա, Հնդկաստան և Աւստրալիա՝ դէպի արեւելք։

Հնդկաստանի տրուած հարուածը ամէնէն մեծն էր, և այդ պատճառով անոր հիւսիսային մասը ծալլուեցաւ ինքն իր վրայ և կազմեց Հիմալայեան լեռնալարը։

Այս մեկնաբանութեամբ կը հերքուի այն վարկածը թէ՝ լեռները կազմուեցան երկրի պաղելու ընթացքին։

Այս ընդհանուր տեսութիւններուն իբր փաստ կը յիշուին ոչ միայն ցամաքներու ընդհանուր պատկերները. որոնք այն տպաւորութիւնը կը թողուն թէ անոնք ընդհանուր պատկեր մը փըրցուած են, այլ նաեւ երկրաբանական շրջաններու կլիմաները։ Կլիմայական այս փոփոխութիւնները կը բացատրուին երկրամասերու տեղափոխութեամբ։

Ցամաքները տակաւին կը շարժին։ Աստղաբանական քննութիւնները ցոյց կուտան որ 1893-1922ի ընթացքին Կրինլէնտ դէպի արեւմուտք կը շարժէր տարեկան 60 ոտք արագութեամբ։

Հայերու ժամադրավայրը...

ՖԼՈՐԻԱ

ՃԱՇԱՐԱՆ

ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐՈՒՆ ԱՄԵՆԷՆ ՀԱՄԵՂՆԵՐԸ

ԳԻՆԵՐՈՒՆ ԱՄԵՆԷՆ ՄԱՏՉԵԼԻՆ

61, Rue Monsieur le Prince, 61

PARIS (6e)

Մէթրօ՝ ՕՏԷՕՆ եւ ՍԷՆ ՄԻՇԷԼ

Հեռ. Danton 52-73

ԲԱՆԻԲՈՒՆ ՃՊՈՒՌՆԵՐԸ

Լաֆոնթէնէն ի վեր շատ բան փոխուած է։ Եւ եթէ Ֆրանսացի առակախօսը յիմարութիւնը գործէր կրկին աշխարհ գալու եւ գրականութեամբ զբաղելու, կարծեմ իր առակներէն շատերը հիմնական փոփոխութեան մը պիտի ենթարկէր։

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ
(Գծ. Զ. Գալֆաեանի)

Այն առակը որ «Ճպուռն ու մրջիւն» տիտղոսը կը կրէ, մեզ ցոյց կուտայ ճպուռ մը որ ամբողջ ամառը երգ երգելով անցընելէ ետքը, երբ ձմեռ կը հասնի, անօթի կը մնայ ու կը դիմէ մրջիւնին քիչ մը ուտելիք խնդրելու համար։

— Բոլոր ամառը ի՛նչ ըրիր, կը հարցնէ խնայասէր մրջիւնը։

— Գիշեր ցերեկ երգեցի, կը պատասխանէ ճպուռը։

— Ուրեմն հիմակ ալ գնա՛ պարէ, կը պատասխանէ անխիղճ միջատը ու ճամբու կը դնէ խեղճ երգիչը։

— Արդ, մեր հայ ճպուռները կ'երեւայ որ օգտուած են այս դասէն, ու հիմա փոխանակ ամառը երգելու՝ ձմեռը սկսած են երգել։

Եւ երգելով ո՛չ թէ միայն պարապ ժամանակ չեն անցներ ու անօթի մնար, այլ նոյն իսկ ուրիշները անօթութենէ կը փրկեն, բան մը որ ո՛չ Լաֆոնթէնի եւ ո՛չ ալ իր մրջիւնին մտքէն անցած էր։

Արդարեւ ամէն օր թերթերու մէջ կը կարդանք, մեներգ այնինչ տեղ, համերգ այսինչ տեղ, նուագ հո՛ն, երաժշտութիւն հոս, այնպէս որ մեր բոլոր ճպուռները գործի վրայ են։

Եւ ինչո՞ւ բոլոր այս երգերն ու նուագները, պարզապէս օգնելու համար հայ կարօտեալներու։

Այսպէս, Լաֆոնթէն որ ճպուռին երգելը մոլութիւն մը կը նկատէր, այժմ առաքինութեան մը փոխուած է։

Եւ մրջիւնը փոխանակ կոպտօրէն ղայն ճամբելու, քաշկը կը բանայ ու կը ցնծայ, մասնակից ըլլալու համար ճպուռին առաքինութեան։

Այո՛, շատ բան փոխուած է Լաֆոնթէնէն ի վեր, գոնէ ճպուռներու աշխարհին մէջ։

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

"LE FOYER"

ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ ՀԱՅԱԹԵՐԹ, ՓԱՐԻԶ

Imprimerie MASSIS, 208 bis, Rue Lafayette PARIS (10e)

Տիար Հ. Տ. Ներսէսեանի տնօրէնութեամբ եւ Տիար Լեւոն Բաշալեանի ներհուն խմբագրութեամբ չորս տարիէ ի վեր հրատարակուող "LE FOYER" երկլեզուեան պարբերաթերթին նպատակն է.

1.— Ծանօթացնել Հայը, իր պատմութիւնը, իր գեղարուեստը, իր գրականութիւնը եւ սիրցնել զայն ֆրանսացի ժողովուրդին, եւ փոխադարձաբար:

2.— Յորդորել Հայերը ցեռու մնալ ո եւ է անրաղձալի արարքէ, եւ ըլլալ կարգ կանոնը յարգող տարր մը, ջանալով խրացնել Ֆրանսայի պարգեւած այնքան պէսպիսի բարիքները:

"LE FOYER" ի ամէն թիւէն ՁՐԻՕՐԷՆ 500 ի չափ օրինակներ կը ղրկուին Փարիզի եւ գաւառի պաշտօնական շրջանակներու, հայասէր անձնաւորութիւններու, հայ գործաւոր բանեցնող տուներու, մատենադարաններու եւ այլն։ Այս ասթիւ, ամէն կողմէ կը ստացուին գնահատական գրեր։

"LE FOYER", առեւտրական ձեռնարկ մը չէ։ Ան ազգօգուտ գործ մըն է, եւ աւելի ճիշդը՝ պէտք մըն է Ֆրանսա հաստատուած Հայերուն համար: Ամէն մարդ կ'ըմբռնէ այս պէտքը։ Բնականաբար այսպիսի ձեռնարկ մը նիւթական լուրջ զոհողութեանց կը կարօտի։ Այդ զոհողութեանց ամենամեծ մասը հրատարակիչները իրենք իրենց վրայ առած են. արդար պիտի ըլլար սակայն որ մեր հայրենակիցներն ալ իրենց կարողութեան չափով աջակցին անոր յաջողութեան եւ յարատեւութեան համար։

Ահա այս մտածումով բաժանորդագինի երկու սակ որոշուած է՝

ՄԻՆ՝ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ, **25** ՖՐԱՆՔ ՏԱՐԵԿԱՆ

ՄԻՒՍԸ՝ ՔԱՋԱԼԵՐԱԿԱՆ, **100** ՖՐԱՆՔ ՏԱՐԵԿԱՆ

Արդար պիտի ըլլար ուրեմն որ քիչ շատ կարողութիւն ունեցող հայրենակիցներ նկատի ունենալով այս ձեռնարկին հանրօգուտ հանգամանքը, հաճին առաւելագոյն բաժանորդագինը վճարել։

"LE FOYER" ի բաժանորդագինը տարեկան է, կը սկսի Յունուար 1 էն եւ կը լրանայ Դեկտեմբեր 31 ին։

ԺՊԻՏ, ԾԻԾԱՂ ԵՒ ՀԵԳՆԱՆՔ

Օր մը, առիւծը կը ժողվէ բոլոր կենդանիները, որպէս զի դաս մը տայ անոնց: Բոլորը կուգան, բացի ճնճղուկէն:

— Շուտ մը կանչեցէ՛ք սա վտիտ թռչունը, կը հրամայէ:

Նապաստակը կ'երթայ եւ ձեռնունայն կը վերադառնայ: Պատճառն ալ ասպէս կը բացատրէ.

— Ձեր հրամանը կատարեցի: Ճնճղուկը սաստիկ զայրացաւ եւ ըսաւ. «Եթէ գամ, ոտքիս տակ կ'առնեմ այդ առիւծ ըսուածը, բաշէն կը բռնեմ, օդը կը հանեմ եւ գետին զարնելով կտոր կտոր կ'ընեմ:»

— Ասանք բոլորը ճնճղո՞ւկը ըսաւ:

— Այո՛, ըսաւ նապաստակը:

— Ո՞վ կար քովը:

— Կինը:

Առիւծը խնդալով խրատունք տուաւ ճնճղուկին:

◈

— Մամա՛, ինծի խաղող տո՛ւր:

— Տղա՛ս, «ինծի խաղող տուր» չեն ըսեր: «Կուտա՞ս», կ'ըսեն:

Յաջորդ օրը:

— Մամա՛, ինծի խաղող տո՛ւր:

— Քեզի չէ՞ի ըսեր որ «կուտա՞ս» կ'ըսեն: Ինչո՞ւ խօսք մտիկ չես ըներ:

Արա միշտ կը յամառի իր անքաղաքավարութեան մէջ:

Սեղանին վրայ առատ պտուղ կայ: Խաղող, դեղձ, խնձոր:

— Մամա՛, ինծի դեղձ մը կուտա՞ս:

— Ինչո՞ւ դեղձին համար «կուտա՞ս» կ'ըսես եւ ո՛չ խաղողին:

— Որովհետեւ, մամա՛ս, դեղձը կը սիրեմ:

◈

— Ի՞նչ է տարբերութիւնը փուռին եւ ցնծուհիին միջեւ:

— Տարբերութիւն չկայ. երկուքէն ալ «հաց կ'ելլէ»:

◈

Երիտասարդ օրագրող մը գնաց Պէրնար Շօէն քանի մը մանրամասնութիւններ խնդրելու, իր վերջին թատերախաղին մասին.

— Կ'ուզէք որ ըսեմ ձեզի թէ ի՛նչ է նիւթը ըսաւ հռչակաւոր հեղինակը: Շա՛տ լաւ: Առաջին արարուած. Մարդը կը հարցնէ.— «Կը սիրե՞ս զիս»: Կինը կը պատասխանէ.— «Կը պաշտեմ քեզ:» Երկրորդ արարուած. մարդը կը հարցնէ.— «Կը սիրե՞ս զիս:» Կինը կը պատասխանէ.— «Կը պաշտեմ քեզ:»

Երրորդ արարուած. մարդը կը հարցնէ.— «Կը սիրե՞ս զիս:» Կինը կը պատասխանէ.— «Կը պաշտեմ քեզ:» Վարագոյրը կ'իջնէ:

— Տարօրինակ բան, թոթովեց երիտասարդ օրագրողը. այդ թատերախաղին հետաքրքրական մասը ո՞ւր է:

— Հետաքրքրական մա՞սը: Այնինքն երեք արարուածներուն ալ նո՛յն կինն է դեր կատարողը. մինչդեռ նոյն մարդը չի տեսնուիր երկու անգամ:

◈

Անգլիացի գրասէր մը Բօլ եւ Վիրժինիի հին օրինակ մը գնեց կարդալու համար:

Զարմանքը մեծ եղաւ երբ վերջանալու մօտ, տեսաւ որ երկու էջ իրար փակցուած է: Զգուշութեամբ բացաւ եւ մէջէն 5000 ֆրանքի գումար մը ինկաւ գետին: Մատիտով հետեւեալ ծանօթութիւնը գրուած էր. «Ընթերցո՛ղ, դուն որ համբերութիւնը ունեցար այս գիրքին մինչեւ այս էջը կարդալու, արժանի ես այս գումարին»:

Այս գինով ի՛նչ կարելի էր արդեօք չի կարդալ:

◈

ՅԱՆՑԱՒՈՐ ՇՈՒՆԸ

Պառաւ տգեղ կին մը Պերլինի դատարաններէն մէկուն ներկայացաւ օր մը: Տէյզլի անունով պզտիկ շուն մը գնած էր եւ կուգար դատարանին ըսելու որ զինքը խաբած էր տէրը: Ըսած էր թէ շունը շատ հնազանդ եւ շատ քաղցր կենդանի մըն է, մինչդեռ իրականութեան մէջ հակառակն էր:

ԿԱՐԴԱՑԷՔ

"ԲՈՒԺԱՆՔ" ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.— *ԹԷ Ի՛ՆՉ ՊԱՏՄԵՑ ԹՐԷՊՈՆԷՄԸ* կամ Ի՞նչ է սիֆիլիսը, ի՞նչպէս զգուշանալ, ի՞նչպէս դարմանուիլ, պատկերազարդ, հեղ.՝ ՏՈՔԹ. Լ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ: Գին՝ 6 ֆր. (Ֆրանսա) կամ 7 ֆր. 50 (ուրիշ երկիրներ):

2.— *ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂԻՆ* կամ Մարմնական եւ հոգեկան առողջութեան գաղտնիքը. հեղ. ՏՈՔԹ. Վ. ՓՈՇԷ, ամփոփեց՝ ՏՈՔԹ. Լ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ.— Անհրաժեշտ ուղեցոյց մը բոլորին համար: Գին 10 ֆր. (Ֆրանսա) կամ 12 ֆր. (ուրիշ երկիրներ):

3.— *ՄԱՐԴ ՄԸ ՇԻՆԵՆՔ* կամ Մարդկային մարմնի կազմախօսութիւնը, բնախօսութիւնը, եւ համառօտ ծանօթութիւններ ախտաբանութեան եւ առողջապահութեան մասին. բազմաթիւ պատկերներով. հեղ.՝ ՏՈՔԹ. Լ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ: Գին՝ 20 ֆր. (Ֆրանսա) կամ 25 ֆր. (ուրիշ երկիրներ):

«Կեանք եւ Արուեստ»ի ընթերցողները կրնան ստանալ երեք գիրքերը միասին, վճարելով միայն 25 ֆր. (Ֆրանսա) կամ 30 ֆր. (ուրիշ երկիրներ):

Դիմել՝ Dr. L. Krikorian, 126, Fbg. St. Denis, Paris (10e).

— Երբ իր անունը կուտամ, ըսաւ տիկինը, անմիջապէս կը սկսի հաջել, ականջները ցոյց կուտայ եւ խոյս կուտայ ներկայութենէս։

Այն ատեն դատաւորը հրաման ըրաւ որ շունը ներս բերեն։

— Հո՛ս եկուր տեսնեմ, իմ սիրուն Տէյզի՛ս, ըսաւ իր ամէնէն անուշ ձայնովը։

Շունը անմիջապէս դատաւորին գիրկը ցատկեց, պոչը խաղցուց, անոր պեխը եւ մօրուքը հոտուըտաց եւ ձգեց որ պաշտօնատարը զինքը շոյէ երկարօրէն։

— Այս կենդանին մեր ամէնուս կը նմանի, տիկի՛ն, ըսաւ, խօսքը ամբաստանողին ուղղելով։ Իր բարեկամութիւններն ու իր հակակրութիւնները ունի։ Ջանացէ՛ք ինքզինքնիդ անոր սիրցնել տալ։

Եւ շունը ազատ արձակեց։

◈

Ամերիկացիները սինէմայի մէջ չեն սիրեր շրթունք շրթունքի համբոյր մը, որ հինգ երկվայրկեանէ աւելի կը տեւէ։ Ճաբոնցիները, աւելի ամօթխած, բոլորովին ջնջած են համբոյրը՝ սինէմայէն։

Ճաբոնական սինէմաներու գրաքննութիւնը՝ իրեն ներկայացուած ֆիլմերէն 2630 համբոյրի տեսարան ջնջած է, միմիայն 1929ի ընթացքին։

◈

ՓԱՅՏԷ ՁԻՆ

Անգլիոյ Ժորժ Ե. Թագաւորը երբ պզտիկ էր, մեծ վաճառատան մը ցուցափեղկին մէջ փայտէ ձի մը տեսնելով, Կաղանդին մօտերը, փափաքեցաւ ունենալ զայն։

Անմիջապէս գրեց իր մեծ մօրը՝ Վիգթօրիա Թագուհիին, եւ անկէ դրամ խնդրեց, խաղալիքը գնելու համար։

Մեծ մայրիկը հետեւեալ նամակը գրեց իր թոռնիկին.

Սիրելի զաւակս,

Շատ կը ցաւիմ որ դրամդ պահել չես գիտեր։ Հայրդ կ՚ըսէ ինծի որ ստացած դրամդ անմիջապէս կը ծախսես։ Կ՚իմանամ որ խաղալիքի շա՛տ դրամ կուտաս։ Այն տարիքը ունիս՝ ուր պէտք է գիտնաս ամէն բանի յարգը։

Մեծ մայրիկդ որ շատ կը սիրէ քեզ

«ՎԻԳԹՕՐԻԱ»

Ապագայ Թագաւորը սապէս պատասխանեց.

Սիրելի մեծ մայրիկս,

Ձեր նամակը շատ մեծ հաճոյք պատճառեց ինծի, որուն համար շնորհակալութիւններս կը փութամ յայտնել։ Ձեր ձեռագիրը երկու ոսկիի ծախեցի։ Կը տեսնէք որ ձեր կարծածին չափ իրերուն արժէքը չգիտցող չեմ։

Ձեր Թոռնիկը որ շատ կը սիրէ ձեզ

«ԺՕՐԺ»

Այդ երկու ոսկիով փոքրիկն Ժորժ իր փափաքած փայտէ ձին գնեց։

◈

Այրը՝ կամաց մը կնոջը ականջին.

— Աշուելի գլխացաւ մը ունիմ. նայէ՛ որ ժամ առաջ հիւրերուները ճամբու դնես։

— Դուռը չեմ կրնար գտնել կարծեմ։

— Գիտեմ. բայց կրնաս գոնէ դաշնակիդ առջեւ անցնիլ։

◈

— Մեր նշանտուքին օրը միտքդ կուգա՞յ, Գրիգո՛ր։

— Այո՛, տասներեք հոգի էինք սեղանին շուրջ։

◈

Ծանօթ գործավաճառ Յ. Աղա խելացի բացատրութիւն մը կը գործածէ յաճախ.

— Կենդանիներ կան զորս Աստուած մարդու կերպարանքով ստեղծած է։

◈

Չարլ Վանս Միլլար գանատացին հետեւեալ կտակը ըրած է։ Տասներկուքուկէս միլիոն ֆրանք ձգած է այն կնոջ, որ տասը տարուան ընթացքին ամէնէն շատ զաւակ պիտի ունենայ։ Հիմակուհիմա թեկնածու կը նկատուի Թօրոնթոյի կին մը, տիկին Ֆլօրանս Պրաուն, որ քառասուն երկու տարեկան է եւ ամուսնացած՝ քսաներկու տարիէ ի վեր։ Արդէն 26 զաւակ ունի եւ 6 ը՝ կտակին գործադրութեան թուականէն ի վեր։ Տիկին Պրաուն կը յուսայ դեռ քսանըչորս զաւակ ունենալ… Հայ կիները թող ըսեն իրարու։

◈

— Այս իրիկուն պիտի գա՞ս մեզի ճաշի։

— Ո՛չ, չեմ կրնար. այս իրիկուն Օթէլլօն տեսնելու պիտի երթամ։

— Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի. անիկա ալ հետդ բե՛ր։

◈

Երիտասարդ երգահան մը իր մէկ գործը կը ներկայացնէ մեծանուն արուեստակիցի մը, խնդրելով որ աչքէ անցընէ զայն։

Այս վերջինը գլխանոց մը կը կրէր։ Ամէն անգամ որ էջերը կը դարձնէր մեծանուն երգահանը, գլխանոցը կը հանէր եւ նորէն կը զետեղէր գլխուն վրայ։

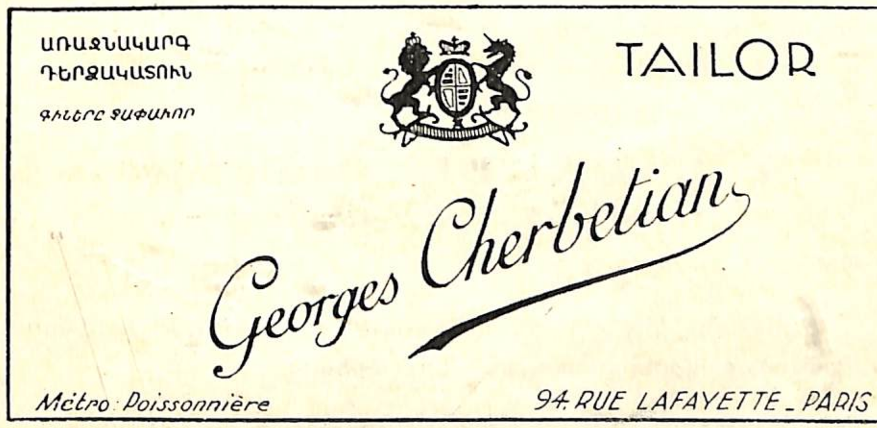

— Գլո՞ւխդ կը ցաւի արդեօք, հարցուց ակնածանքով երիտասարդ երգահանը:

— Ո՛չ, պատասխանեց:

— Հապա ինչո՞ւ գլխանոցնիդ կը հանէք եւ կը դնէք շարունակ:

— Որովհետեւ հին ծանօթներուս կը հանդիպիմ ձեր գործին մէջ...

◈

Ժամանակին, Պարսկաստան, Սէլմաս գիւղը Տէրվիշ մը կը բնակի եղեր որ իր ամբողջ կեանքը տառապանքի եւ խեղճութեան մէջ կ՚անցընէ:

Քառասուն տարեկանին այլեւս չի դիմանար եւ կ՚որոշէ Սէլմասէն դուրս ելլել եւ ասդին անդին պտըտիլ, հասկնալու համար թէ արդեօք ամէ՞ն տեղի մարդիկ իրեն պէս դժբախտ են:

Բաւական գիւղեր, քաղաքներ այցելելէ վերջ, առտու մը կը հասնի նոր քաղաք մը. առաջին դիմացը ելած տեղը այդ քաղաքին գերեզմանատունն էր. ներս կը մտնէ եւ ժամանակ անցընելու համար կը սկսի կարդալ տապանագիրները: Խելքը բանի մը չի հասնիր. որովհետեւ կարդացած գրութիւնները սա տեսակ էին.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ	ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ
ԵՍՍԷՅԻՏ ՄԻՐԶԱ ԽԱՆ ՇԻՐԱԶԻ	ԷԼԶԱՃ ՄՈՒՍԱ ԶԱՄԱՏԱՆԻ
բժիշկ մեր սիրեցեալ վալիին	Հիմնադիր «Շիր» հիւանդանոցի
որ մեռաւ	որ մեռաւ
ի հասակի երեք ամաց	ի հասակի ութ ամսոյ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ "ՍԻՄԻԹ"

Marque (HELIOS)

Եթէ մեր ՍԻՄԻԹը ձեզի ծանօթ է արդէն, յանձնարարեցէք զայն ձեր բարեկամներուն:

Եթէ ծանօթ չէք անոր, աճապարեցէք գնելու եւ ապսպրելու հետեւեալ հացէին, որ փարիզի մէջ միակ տունն է, ձեր գիտցած ու սիրած ա՛յնքան համեղ իսկական արեւելեան ՍԻՄԻԹը պատրաստող.

A. LAGARDE, Boulanger

1, Rue St. Lazare -:- PARIS (9e)

Métro : N. D. de Lorette — Tél.: Trudaine 95-21

Պահանջեցէք նոյնպէս ստամոքսի régimeի համար մասնաւոր պատրաստուած պիսքօթները:

Վերջապէս կը տեսնէ թէ մեռնողներուն ամէնքն ալ, բժիշկ, գեղագործ, դրամատէր, գիտուն, եւայլն ըլլալնուն, մէկ երկու տարի հազիւ ապրած են:

Զարմանքով կ՚երթայ դռնապանէն բացատրութիւն կը խնդրէ:

— Այո՛, կ՚ըսէ դռնապանը, այս քաղաքը շատ զարմանալի սովորութիւն մը կայ. երբ մէկը ծնի, վիզէն ոսկի տետրակ մը եւ ոսկի մատիտ մը կը կախեն, որպէս զի երբ երջանիկ օր մը ապրի, այդ տետրակին մէջ գիծ մը քաշէ. իր մեռած օրը այդ գիծերը կը գումարուին եւ իր քարին վրայ այդքան օր ապրած ըլլալը կը գրուի. դժբախտ անցուցած օրերը բնաւ նկատառութեան չառնուիր:

Տէրվիշը բաւական մտածելէ վերջ կ՚ըսէ.

— Ես որոշեցի այս քաղաքը ապրիլ, եւ երբ մեռնիմ, գերեզմանիս վրայ թող գրեն ասպէս.— «Աստ հանգչի Տէրվիշ Ապաղանի, որ մեռաւ ծնելէ առաջ:»

◈

Ուրաքանչիւր ազգ իր յատկութիւններն ունի: Քանի մը օրինակ մէկ, երկու եւ երեք անձով:

	Մէկ անձ	Երկու անձ	Երեք անձ
Ֆրանսացի	Դիւցազն	Խօսակցութիւն	Ընտանիք
Զուիցերիացի	Քննադատ	Պանդոկ	Հանրապետութիւն
Իտալացի	Տիպար	Սէր	Վիճաբանութիւն
Ռուս	Խորհուրդ	Ռումբ	Ոչինչ
Անգլիացի	Ապուշ	Կռփամարտ	Մեծ ազգ
Գերմանացի	Վաճառական	Գարեջրատուն	Պատերազմ
Սպանիացի	Ցլամարտ	Տիգահար	Ցլասպան
Ամերիկացի	Մէկ տոլար	Երկու տոլար	Երեք տոլար
Հայ	Աշխատող	Սակարկող	Անհամաձայնութիւն
Թուրք	Հաւատացող	Առաջարկ	Ջարդ
Յոյն	Անօրուշ	Միութիւն	Վիճաբանութիւն
Սերպիացի	Հողագործ	Տառամող	Հայրենասէր

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱ՛Ւ...

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

ԱԿԱՆՋԻ, ՔԻԹԻ ԵՒ ԿՈԿՈՐԴԻ

ԽԻՍՏ ՇԱՀԵԿԱՆ ԳՐՔՈՅԿԸ

Հեղինակ՝ ՏՕՔԹ. ԱԼԱՀՎԵՐՏԻ ՈՐԴԻ

Տօքթ. Վ. Յ. Թորգոմեանի յառաջաբանով

գին՝ 10 ֆրանք

Դիմել հեղինակին՝ 27 Rue des Sablons, Paris (16e)

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԷ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԱՆԳՂԻՆ ԿՏՈՒՑԻՆ ՏԱԿ

(ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ)

Ժամանակին վճի՛ռը ու ասոր արժէքը՝ արուեստի գործին վրայ:

— Ձեր գիտեր պէ՛տք է դիմել աւելի կամ նուազ վաւերական քննադատներու, քերթողականներու եւ պատուիրանքներու լոյսին կամ լեզօրէն զբաղիլ ապակեդրոն դատումներուն միակտուր փաստերովը: Եթէ այս վերջիններուն խաղովակով արժէքը իրական փինիկ մըն է այլեւս, ու անմատոյց մեր անտառներուն, միւսներուն համար անիկա ամէն տեղ է ու կաղապարը առած՝ ամէն բերանի: Տարազներ, որոնց պաշտօն է տրուած գուշակում ճարելու ղանդուածին ու իր քարտուղարներուն պահանջներուն: Ձենք նեղուիր երբ անոնք մեզի հետ վարուին ինչպէս շինականը խրտուիլակին հետ: Ցուցատախտակներ ուր ոսկեգրուած կը փութանք արձանագրել գործեր ու անուններ, նախօրօք ծանօթացման մը տարրական պարտքը առանց կատարելու նոյն այդ անուններուն ու ասոնց ստեղծումին հետ: Նորը, անտիպը՝ հիմա Թերթեւն *է, այսպէս ըսելու համար հասուբալը ու անդին շպրտելը կամ տախտակին վազելը: Մոռնալու չենք միւս եղանակն ալ որուն համեմատ գործերը կշիռ կը ստանան բարեկամական, կամ հակադիր պարունակէն՝ թըշնամական պայմաններէ. Մամո՛ւլը մանաւանդ, իր ամենահոս գեղահատներովը ու իր* խելօք Դաւիթ *դատաւորներովը որոնք կը գովեն քանի որ անիկա* digne *կեցուածք մըն է, կամ ազգասիրական պարտք մը: Կը պարապեին որպէսզի չմոռնան իրենց վստահուած պաշտօնին մէկ երեսն ալ: Ո՛ր օրաթերթը չունի իր տխաղոսաւոր աճուրդողը: Ճրջանա՛կ, այսինքն տարածութիւն ուր պիտի թաւալենք գործը եւ պիտի աճեցնենք զայն աջէն ու ձախէն բոլոր յաւելումներով: Ան՝ զոր ճարած ենք անխոնջ թղթակցութեամբ, անհուն համբերութեամբ մը հետապնդուած մկրատումներով ուր մեր տաղանդը կը դիւցազներգուի, հատառութեամբ ու յամառութեամբ: Որ չերեւար առաջին* բլանին *բայց մեր գովեստը, գիրքերը, հանդէսները կը տեղաւորէ օծուն փութկոտութեամբ, ազգասիրակա՛ն անշահախնդրութեամբ: Ու գիրք ու տարիքը, որոնք մեր հիացումները կը համադգեստեն, կ'ուռեցուրեն եւ ուրացումները կը հանդխադրեն ողբերգական բարձրութեամբ, տախտապարելով ու գարշապարներու կոխոտումին յանձնելով մեր թշնամիները: Անշուշտ: Այս ամէնքը կը միջամտեն երբ հարցը կը վերաբերի արժէքին ու*

գնահատիչին: Ու տակաւին աւելի տխուր բաներ եթէ կը բարեհաճիք: Բայց իմ նպատակէս դուրս է այս հիմնակա՛ն, մեծակառոյց սկզբունքներուն տարողութիւնը կասկածի տակ ձգել: Ոչ ալ ջոկել յիմարութեան, լրբութեան ու չարութեան բաժինները պարզակառոյց, ու խեղճ, ու պապուկ ուղեղներով գոյաւոր միւս չանթամ *էն որ կը շարժէ ընթացիկ ճաշակը ամէն շըրջանի: Մենէ վեր է դիմադրութեան ամէն փորձ որ յաւակնէր սրբագրել այս պայմանները: Կը զբաղիմ քիչ մը տարօրինակ ու բացառիկ ուրիշ երեւոյթով մը որուն համեմատ ֆրանսական վէպին ամէնէն անխառն գլուխ-գործոցներէն մէկը, Սթանտալի* La Chartreuse de Parme, *իր լոյս տեսած տարին արժանի եղած ըլլայ սա չնաշխարհիկ գնահատումին —* երեսունըչորս օրինակ միայն ծախուելու *անհեթեթութեան: Ճրջա՛նը: Անշուշտ: Ո՛վ կրնայ չմոռնալ Ժորժ Սանի հարիւր հատորները եւ Տիւմայի քառհարիւր բուրգերը: Բայց հասարակաց կարծի՞ք: Բայց գրադատութի՞ւն: Ընթերցողին կը յանձնարարեմ* Պալզագի *յառաջաբանները որոնց մէջ արդի վէպին այդ Հերակլէսը ստիպուած ինքզինքը կը պաշտպանէ արժէքներու մունետիկներուն գա*պալին *դէմ:*

Իմա՞ստը այս փաստին:

— Ձեր միտնար Սթանտալին որ իր ձախողանքը տանելու համար ինքնիրեն յանձնարարեց համբերութիւն եւ սպասում, մահէն անդին նայելու հարկադրելով իր աչքերը: Այդքան հերոսութիւն անտեղի պիտի թուէր մեզի որ ռոմանթիզմը շատոնց թաղած, ուրիշ հանգամանքներու տախտակներն ալ փշուր փշուր ենք բերած: Ձեր միտնար դարձեալ անոնց որոնք իրենց գործերուն արժէքը չեն վստահիր ներկային ու կը նետեն անոր ծագումը տարածութեան ու միջոցին խորերը ու, սրտաւուչ, արդար սրբագրութեանց հէքեաթին ակնկառոյց, արժանաւորութեամբ. քիչ մը հերոսօրէն, գուն ուրեք աճպարարութեամբ կը հաշտուին իրենց մռայլութեան (obscurité), *փուշէ ու լոյսէ պսակի մը պէս, նահատակ ու մարգարէ նոյն ատեն, մէկ ձեռքով զաղտագողի գարպասելով փառքը, մուրալով նոյն իսկ գեռամած ծունկերով եւ միւս ձեռքով կը ճօճեն անոր, փառքին երեսին նիզակը իրենց արհամարհանքին, փիլիսոփայ անփութութեան, միշտ աւերեւոյթ ու յեղակարծ: Ձեր մերժեր որ տաղանդը հանդիպելի ըլլայ մեր անարդարութեամբ ստեղծուած այս կատակերգութեան մէջ: Կարելի է որ պատուհասը դարմանուի ու վերափառքը կայէ իր կամարը անունին ու գործին վերեւ: Բայց ատիկա բացառութիւն է: Ու ստիպուած ենք, լայնխրտ ու բարի՝ իրաւունք տալ ժամանակին որ շատ բան կը տեսնէ գործի մը յատկութիւններէն, մանաւանդ անոր գաճ ու խոցելի մասերուն վրայ իր վճիռները կ'ոսկեզօծէ անծակ, զմայլելի անփութութեամբ մը: Կարդացէք Ամերիկայի հայ օրաթերթերը եւ դուք պիտի համոզուիք այն պայծառ խաղաղութեան որ թերթօնի մը բախտը գուշակօրէն կը հովանաւորէ ու* չի կասկածի՛ր, *ո՛վ պիտի հետաքրքրուէր, հիանալու համար անխելքութեան այս չափին, այն սխրագին ու գաղջ յափշտակութեամբ որով ժամանակը, այսինքն անոր հասկցող, դատող ու արժէքներ նուիրագործող դասակարգը դիմաւորեց, օրինակի մը համար,* Աղքատ երիտասարդի մը պատմութիւնը, *(վէպ* Օ. Ֆէօյյէ*ի): Ու ատիկա՝ երբ քննադատութիւնը շատոնց կազմած է իր հնգամատեանը: Բայց միջակութիւն մը դիւրաւ տանելուն չի նմանիր հսկայ անհասկացողութիւնը: Ոչ ալ քննադատ որակուած անասունին այնքան վսեմ, այնքան գեղեցիկ ու անվերածելի այլուրութիւնը պիտի բաւէր բացատրելու համար* երեսունըչորս օրինակին *ահաւոր գայթակղութիւնը: Հո՛ն էին անշուշտ Հիւկոյին ողիմպիական ճակատը, ու Միշլէին հսկայ քիթը*

որ աշխարհներ ու քաղաքակրթութիւններ կը խուզարկէր: Ու հոն էր մանաւանդ մեծ խոր ու ամենանուրբ Սէնթ-Պէօվը: Հոն էին Միւսէն, Շաթոպրիանը, Ա. տը Վինեին: Ու ասոնք մեծագոյն անուններն են շրջանի փրանսական գրականութեան: Որո՞նք՝ եթէ ոչ ասոնք, պարտաւոր էին զգալու անզուգական վէպին գժբախտ մեծութիւնը: Զոլին այդ պարտքը: Գուցէ ոչ անոր համար որ համբաւը չենթարկուէր գրողներուն որոնք իրենցմէ դուրս արժէք դաւանելու անտրամադիր են յաճախ: Զոլին թերեւս հպատակելու համար օրէնքին որ գրողները հազար տարին անգամ մը միայն անկեղծ կ'ըլլան իրարու դէմ ու աւելի քիչ՝ իրենք իրենց դէմ: Հակցող եւ խրատող դասակարգին այս գիտակից կամ տարերային չկամութեան հետ պէ՞տք է տակաւին ընդունիլ աճապարանքը որ հասարակաց է միջին ընթերցողին, անբաւարար Թափանցումը որուն դատապարտուած է ամէն անխելք ընթերցում կամ շահախնդիր եռանդ, մեծամասնութիւնը որով ուրիշները, այսինքն մեզմէ դուրսինները կը յաւակնինք զետեղել, քարացնել իրենց ուժին ամենախոնարհ աստիճանին վրայ: Ի՞նչ գիտնամ: Կարելի է գրողներու կողմէ սարքուած գապալները ընդարձակել մեր ուզածէն շատ աւելի: Կը թողում այս երակը եւ կը մտնեմ ուրիշ մը:

— Ինծի կուգայ թէ Նրեւումբըշորս օրինակին եւ ուրիշ նման խաչելութեանց մէջ շրջապատին ու անոր հերոսներուն չափ յանցաւոր է գուցէ նաեւ գործը, այս անգամ sous le signe de l'auteur, ըսել կ'ուզեմ, հեղինակին իսկ ատաղձը: Աւելորդ չէ յիշել որ քիչ անգամ յաջողակ մարդեր են անոնք որ յաջողակ գործեր կը կառուցանեն: Անշուշտ գործը երբեք յանցաւոր չի կրնար ըլլալ իր ներքին բաղադրութեամբը, ներդաշնակ արժէքովը որ ապամանակ է գոնէ քաղաքակրթութեան մը ամբողջ տարածութեան վրայ, այլ բոլորովին արտաքին, երկրորդական երեսակներով որոնք իրենց անըմբռնելի կոշկոճներովը կը խաչեցնեն ողորկութեանց վրայ չոքուող եւ սաստող հայեացքները: Գոյնի, ջուրի, փայլի տարօրինակութեամբ որ կը վիրաւորէ մեր ակար, անեղծ բիբերը: Ոլորտին աշնանութեամբը, հեռաւորութեամբը որ մեզ կը փոխադրէ անծանօթ ափերու, անծանօթ ճնշումներու, հակառակ մեր կամքին: Անհեթեթ ուժգնութեամբը կիրքերու որոնց չենք վարժուած: Յետոյ՝ փաթաթնե՛րով, որոնք ժամանակին ու գործին աղերսը, իրարու վերաբերումը կ'ընեն դժուար, դժնդակ իսկ: Արուեստի գործ մը ուրեւէ յաղթանակ մըն է միշտ: Բայց մոռնալու չէ թէ կռուողները կը դժկամին երբ բարձունքներու շուրջն է գուպարը: Շատ սեպ ցցունքներու համար ամէնէն կորովի ուխտաւորներն անգամ վարանք պիտի ունենային մագիլ փորձելու: Դեռ հիմա Մարսէլ Բրուսթի հետ հաշտութիւն մը իրական հերոսութիւն մըն է, շատ քիչերու մատչելի ու ասիկա՝ գրողներու կաճառին մէջ: Հազիւ մէկը յաջողած է պարզել ուրացումին տգէտ մշուշը հսկայ անոր գործին ճակատէն: Բայց քանի հոգի պիտի համարձակէր մոլորիլ անհատնում էջերու այդ բաւիղէն ներս: Դիւրին է ելեքտրականութիւնն ու սաւառնակը, արագութիւնն ու շոգին, հեռագիրն ու հեռաձայնը օգնութեան եւ վկայութեան կանչել կարդալու կարենալու համար Բոլ Մորանը ու Լագրըթէլը: Բայց աշխարհի իմացական ամբողջ ընտրանիէն քանի ընթերցող կարելի պիտի ըլլար ճարել որոնք աւարտել յանդգնէին Ժէյմս Ժոյսի Ուլիսեսը: Եւ սակայն հեռագրական արձակի այնքան մօտիկ այդ յիշատակարանը փաստ մըն է կրկին մեր ժամանակէն: Զարտուղի այս գեղեցկութեանց վայելումին համար ժամանակը (ըմբռնեցէք զայն իբր տեւողութիւն) կը միջամտէ իբր չէզոքացուցիչ ոլորտ, ուր մխրճուելով պիտի մաշին ու հարթուին քիչ քիչ

գործին ամէնէն խոտոր, խորտուբորտ մասերը: 1890ի Մալարմէն այսօր անկնճիռ բանաստեղծ մըն է, երբ շրջանին մունետիկները զայն հասկնալու ազնուութեան անգամ չէին ուզեր: Նրեւումբըշորս օրինակով խարանուած հատորը նոր չստացաւ անշուշտ իր գոհար ճարտարապետութիւնը: Կար անիկա ու մարդիկ Ժօրժ Սան կը կարդային: Բացառիկ այս անհասկացողութեանց քով, որոնց վերլուծումը քիչ մը շատ պիտի տարածէր այս նօթին սահմանը, ես կը ծանրանամ միւսով որ աւելի ընթացիկ է, ընդհանրական, ու կը պայմանաւորուի ժամանակակից ճաշակի որակուած տխմարութեամբ: Յանուն այս անբանութեան է որ տպագրական մեքենան աշխարհի ամէն անկիւններէն միլիոնաւոր պրակներ կը սեւցնէ ու կը ցրուէ պանդոկներու վայելումին: Ու շինուած է կաղապար, տարազ որով պարտաւոր են զգեստաւորել արուեստի գործերը եթէ չեն ուզեր խարանուիլ: Այսպէս, չենք կարդար, հանդէսներու մէջ, ինչ որ մարսողութեան մը թմբիրին հաճելի գաղջութիւն մը չի բերեր: Չենք կարդար ինչ որ կը վիրաւորէ մեր աչօք բացօք քունը որ ընթերցողին հիմնական վիճակն է հիմա երբ դուրսի վայրէն, անհամար զգայութեանց արձանագրումէն մեր ուղեղը ալ պարտասած է լեռին ու մեզ կը պտղցնէ քաղցր այլուրութեամբ մը: Ընթերցումը հիմա յոգնաթափում մըն է, ճարտար դեղահատ մը մեր ուղեղէն արեան խռնումը վերցնելու ծառայող: Սովող դասակա՞րգը: Ան՝ որ վաղուան միտքը պիտի ըլլայ: Ան ալ զգեստուած է հակադիր յիմարութեամբ մը: Սովելու համար արտամադրելի ժամանակը (հիներուն մօտ այնքան ընդարձակ) մեր սովող սերունդը կը սպառէ անկշիռ բաներու ծանօթացումով: Դասական մշակոյթ որակուած ժամանակավրէպը մեր միտքերը կը վերածէ այցաքարտերու ներհուն պահարանի մը ուր կը կենան անունները ականաւոր մարդերու բայց ոչ այդ մարդերը: Ամէն ինչ որ կ'անցնի քաղքենի մարսողութեան բերելիք նպաստէն, ու սովեցնող բանակին մենագար ու թանձր հետաքրքրութենէն, պիտի մեկուսացուի անխնայ: Հա՛յ գրականութեան մէջ: Բայց տխուր է զբաղիլ այս անհասկացողութեամբ մեր սահմաններուն վրայ: Վանքի վերը շօշափուած տրամութիւններէն դուրս մեր փոքրութիւնը, ցեղային ժանգը, մեր դժնութիւնը կը վարեն դատը արժէքին դէմ: Այսպէս է որ մենք, մեծ աչալրջութեամբ ու անհուն մախանքով կը կործանենք ոչ թէ արժէքը, այլ ինչ որ մեր միայնութենէն թեթեւ մը կը հեռանայ: Չէ՞ որ մեր համբաւները կը համեմատին արժէքին ինչպէս ստուերը՝ առարկային:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՍՏԱՑԱՆՔ

ՓԵԹԱԿ, Քերական-ընթերցարան, եւ ընթերցարան Հայ Մանուկներու, (Ա. գիրք 1929 եւ 1931, Նիւ-Եորք): Հաճոյքով թերթատեցինք հայերէն լեզուի ընթերցանութեան այս երկու օգտակար դասագիրքերը, զոր պատրաստած է Յ. Գ. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ծանօթ դաստիարակ-ուսուցիչը եւ նախկին հիմնադիր-անօրէն Նիկողոսեան Վարժարանի Կ. Պոլիս: Ստանալու համար՝ դիմել «Կիլիկիա» գրատան, 97, Lexington Ave. New-York, N. Y.

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ (1928), *ԱԶԳԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄԸ* (1929), Հեղինակութիւն՝ Ճ. Ֆ. ՐԸԹՀԸՐՖՕՐՏԻ, Հրատ. Միջազգային Սբ. գիրք Ուսանողաց Միութեան, S. M. Narlian, 124 Colombia Hgts. Brooklyn, N. Y., (U. S. A.).

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Անտարակոյս գիտած էք իր լուսանկարը՝ ուր հոգիի անդորրութենէն ցոլացող հանդարտ ու բարի ժպիտ մը կը խաղայ։ Ա՛, այդ ժպիտը՝ որ անսահման համակրանքով մը կը կապէ քեզ այս մեծ դէմքին։

Մեր ժամանակակից գրական դէմքերու շարքին՝ Եղիշէ Արք. Դուրեան միակն էր թերեւս որու մէջ ա՛յնքան համադրականօրէն ներդաշնակուած էին սիրտն ու միտքը։ Այս համադրութիւնը տիրական էր ոչ միայն իր գրչին, այլ և իր խօսքին և իր բովանդակ կեանքին մէջ։

Սկիւտարէն Պարտիզակ, անկէ Արմաշ, Իզմիր, Պոլիս, Երուսաղէմ. ամէնուրեք, անիկա մեծ վարդապետը եղած էր նախ։ Ան ինքզինք յայտնած էր ուսուցչական, եկեղեցական, բեմական և գրական ասպարէզներու մէջ ու մեծ անուն վաստկած էր որպէս Դաստիարակ, Առաջնորդ, Բեմախօս ու Քերթող։

Ուղիղ գիծն էր Եղիշէ Արք. Դուրեան, հարազատ շառաւիղը նախնի դարերու հայրապետներուն — Սահակէն մինչեւ Խորենացի, մինչեւ Նարեկացի ու Շնորհալի։ Իր քերթողութիւնը հարազատ կապն էր մեր դասական տաղերուն ու շարականներուն — պարգեւատուն ամենեցուն էն մինչեւ խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի, մինչեւ ի խորոց սրտիներն ու Այսօր անճառ և կամ Նորաստեղծեալ եւլն.։

Արդի օրերու մեծ միսթիքն էր Դուրեան Սրբազան, այլամերժօրէն տեսլապաշտ։ Այլ իր միսթիքականութիւնը նոյնը չէր հին օրերու միսթիքականութեան հետ։ Հին օրերու միսթիքին բովանդակ ջանքն էր ըմբռնել աստուածային էութիւնը, վերանալ առ Այն, նոյնանալ Անոր հետ։ Այդ միսթիքը կը գոհանար սոսկ փորձառական գիտութեամբ։ Արդի օրերու մեր միսթիքը՝ Եղիշէ Արք. Դուրեան՝ փորձառական հմտութեան միացուցած էր գրական գիտութիւնը — բանասիրութիւն, պատմութիւն, իմաստասիրութիւն։ Հին օրերու միսթիքներուն սոսկ խանդաբորբ փոթորիկները, ինքնամոռաց երազանքները չունէր արդի օրերու այս միսթիքը։ Իր աղօթքն իսկ անգիտակից, վերացական աղօթքը չէր։ Գիտակցութիւն կար հոն մտածում կար, մշակում կար։ Իր զգայնութիւնն իսկ մշակուած, նրբացած, արդիականացած զգայնութիւնն

էր։ Ասով էր որ Դուրեան Սրբազան եղած է նրբացած արուեստագէտը։

Արդի օրերէն մինչեւ հին օրերը նախնի դարերը երկարող գիծը սակայն հարազատ էր։ Վասնզի Դուրեան Սրբազան ալ հրաժարած էր, ու գիտակցօրէն հրաժարած՝ իր բոլոր միւս սէրերէն, սեռի, դրամի, փառքի, շահի սէրերէն ու նուիրած էր ինքզինք սոսկ իր կոչումին։ Այդ կոչումի մասին իր ըմբռնումը պարզուած կը գտնենք իր մէկ քերթուածին — Ապրուած երազ մը — սա վերջարանին մէջ.—

Ա՛լ երազի մէջ չեմ… կանչէ զիս քեզ մօտ,
Ո՛վ Տէր, կու գամ Քու ետեւէդ ամէն օր.
Քեզմով պիտի զգենեմ հանգիստն անկորուստ.
Տուր որ մաճիդ յարմար ըլլայ ձեռքս անզօր,
Կայծեր ինձ տուր քու ողջակէզդ այրելու,
Կրքեմ լուծիդ տակ պարանոցս ալ ծռելու.
ԶԻՍ ԹՇՈՒԱՌԻՆ ՅԱՒԵՐՈՒՆ ՏԱՐ ԱՅՑԵԼՈՒ։

Անանձնական ուրախութեան այս աղերսն էր, կը կարծեմ ես, որ տուն տուաւ մեր տաղանդաւոր քերթող Միսաք Մեծարենցի Արդի Մարդուն Հայր Մերին՝ նուիրուած նոյն ինքն բանաստեղծ Եղիշէ Արք. Դուրեանի։

Գիտակցական հրաժարումի ուրիշ փաստ մըն է նաեւ այն որ Սրբազանը միսին հեշտանքը ա՛յնքան կենդանի նկարագրելով հանդերձ, ինք մնացած է երբեմնի ճգնաւորներուն յատուկ վեհութեանը, սրբութեանը մէջ։ — Ահա Մի՛ մերձենար յիսը՝ ուր աշխարհիկ երազանքին հակադիր կը գտնենք միշտ երկնաբաղձիկ մտածումը.

Այգեստանին մէջ դեռ կ'ուզես արբենալ՝
Որ լանջքդ որթի ողկոյզներուն հես մրգի,
Դեռ փրփուրով կ'ուզես գինին ու կաթն ալ.
Մի՛ մօտենար դու ինծի։

Ասոր հակադիր.—

Սուրբ տենչերով ձըգտէ լարերն շրթունքիդ,
Պաշտէ մաքուր ծոցն՝ ուսկից կեանք բըղխեցի,
Նուիրումի եղիր համբոյր ու ժըպիտ,
Որ մօտենաս դու ինծի։

Եւ կամ Այրին Զրոյցը.—

Գիրկէ գիրկ անցայ, բաղձերէ բաղձի,
Խեր մը չըզգալով կարօտ ու քաղցի.
Հանոյքի գրաստ մը դարձած ինծի՝
Ասեն չունեցայ իր սուգը լալու։

Ասոր հակադիր.—

> Եղեմն ու բագին, աւազանն ու բոյն,
> Կընդրուկէ լեռներն, աշտանակն ոսկւոյն
> Անցա՜ն, սահեցան... Ինծի արեւու տակ
> Ո՛չ մայր մը եղաւ, ո՛չ վերն ալ հրեշտակ:

Դուրեան քերթողը ներդաշնակ խառնուրդն է Զգացման, Խորհուրդի և Արտայայտութեան: Այս քերթողի գլխաւոր յատկանիշներն են.—

Ա. Խորութիւն և պայծառութիւն խորհուրդի:

Բ. Վսեմութիւն և ուժգնութիւն ներշնչման և հաւատքի:

Գ. Բոլորանուիրում արտայայտումի գեղեցկութեան:

Այս գլխաւոր տարրերու ներդաշնակ համադրութեան շնորհիւ է որ Դուրեանի քերթուածները հռետորական ցուրտ ու չոր ձեւեր ունենալէ հեռի, կ'ըլլան անսպառ ներշնչման մը բնական հոսումը:

Դուրեան առ հասարակ իր ո եւ է մէկ քերթուածին համար կ'ընտրէ կեդրոնական մէկ հատիկ գաղափար ու հետզհետէ կը խորացնէ զայն մինչեւ որ իր բաղձացած վերջնական ձեւին հասցնէ:

Իրապաշտ Արուեստն է իրենը՝ օծուած երեւակայութեան հզօր շունչովն ու միսթիք վերասլացման մը կրօնական բոյրովը:

Ուժեղ է Դուրեան Եպիսկոպոսի քերթողութիւնը: Ու ասիկա անբնական չէ: Բանի որ ինք՝ որպէս անկեղծ հաւատացեալ՝ իր ուժը կը ստանայ դարերու բռնութեանց կուրծք տուող Կենդանի Գիրքէն, Աւետարանէն, ու իր ներշնչումները կը քաղէ «Մանուկ Յիսուսի կեանքէն»:

Զարմանալի ու միանգամայն գմայլելի է որ Դուրեան՝ գրական ու իմաստասիրական բոլոր դպրոցներուն քաջ ծանօթ ըլլալով հանդերձ՝ մանկան մը պէս ջերմ հաւատացեալ մըն է: Իր քերթուածները իմաստասէրի ցուրտ մտածման և բանաստեղծի ջերմ զգացման իրերախառնումներ են:

Ինչպէս քնարերգակ մըն է Դուրեան, այլ ունի դիւցազներգուի մը անտեղիտալի թափը, ուժգնութիւնը: Նիւթի իր մշակման եղանակը՝ եթէ կարելի է այսպէս ըսել՝ քնարերգական-իմաստասիրական է, պայմանաւ որ միշտ յանգի տեսլապաշտութեան, հոգեպաշտութեան:

Իր քնարերգութիւնը վիպողական է երբեմն, վասնզի գրուածներ են յաճախ զոր կը բանաստեղծէ, այլ միշտ նորանոր անկիւններէ դիտելով, իր իսկ արուեստին պրիսմակէն անցընելով զանոնք: Դուրեան՝ որպէս ճշմարիտ քերթող՝ սորված է չի տարուիլ հռետորական ծայրայեղութեանց, չի դեգերիլ բարոյախօսութեան բաւիղներուն մէջ, չի ոտնկանալ, չի տափակնալ, այլ մնալ միշտ

ազնուական գիրքի մը վրայ ու հեռուէ հեռու, ակնարկով մը՝ ներշմարով մը՝ անլսելի փափուքով մը ըսել իր խօսքը, «հանել գրուածքին բարոյականը» ինչպէս պիտի ըսէին մեր նախնիք:

Այս է պատճառը թերեւս որ իր քերթողութիւնը քիչերուն մատչելի է: Այլ կարելի չէ ուրանալ թէ անճիգ է ան, բնական, վսեմ: Աշխատուած չէ, այլ յղացուած, իմա՛ հանճարով բանաստեղծուած: Իր պատկերները ոչ միայն ճոխ են այլ եւ ուժգին: Այս ուժգնութիւնը արդիւնքն է բառերու զարմանալիօրէն ճիշդ գործածութեան՝ որուն դիւթական գաղտնիքը ունէր: Եւ իրօք ոչ ոք ունէր իր լեզուական անօրինակ պաշարը: Ան ծանօթ էր մեր լեզուի ամբողջ բառագանձին:

Բառագանձի այդ ճոխութեան կը պարտինք նաեւ իր հարուստ յանգերը՝ որոնք ա՛յնքան ախորժալուր կը հնչեն: Իրենը բռնայանգեր, ճգնայանգեր չեն, այլ բնայանգեր:

Որոշ է թէ Դուրեան ունի ձայնական՝ երաժշտական զօրաւոր զգայնութիւն մը, ու նոյն այդ երաժշտականութիւնն է զոր կը փնտռէ նաեւ իր գործածելիք բառերուն մէջ: Ու ահա ոսկեղնիկ գրաբարէն յետոյ՝ ոսկեղնիկ աշխարհաբարը, ինչպէս վայելչօրէն վերագրուած է Դուրեանի լեզուին:

Իր ոճը պերճ էր, մեծավայելուչ՝ ինչպէս պատշաճ էր վանական վսեմութեամբ օծուն նիւթերու, մայլ՝ ինչպէս էր մթնոլորտը խունկով պարուրուած խորանին:

ՅՈՎՀ. ԱՒԱԳԵԱՆ

Գիտէր խորհրդանիշել՝ առանց ալեգորիզմներու յատուկ մշուշովը քօղարկելու իր մտածումին բացայայտիչ պատկերը:

Կատարեալ արուեստագէտ մըն էր ան՝ որուն գլխաւոր նախասիրութիւնն էր հակադրութիւնը: Ան դժոխքին մօտ անպայման պիտի նկարէր երկինքը: Նախ կը ստուերանկարէր մը ժխտական կողմը, ու յետոյ կը հակադրէր դրականը, գերազանցօրէն դրականը, վասնզի համոզումով, խորքով, հոգիով լաւատես էր ինքը, ինչպէս կ'ըլլան բոլոր հաւատացեալները անխտիր:

Դուրեան չափազանց բծախնդիր էր գաղափարին համաձայն

ու անոր անպայման պատշաճ պատկեր *գծելու: Ահա, օրինակ, Խաչը* (ուշադրութիւն չակերտաւոր բառերուն):

Թէ պատռումի թափն ունենաս՝
Տէրն «զոյգ մը թեւ» քեզի կուտայ,
Որպէսզի իր Ուժը անհաս
«Սաւառնեցնես» երկրի վրայ:

Ահա նաեւ Անառակ*ը.*—

Անէ՛ծքըդ, Հայր, փոխեց «կնդրուկս» անարգ գուղձի,
Բայց քանի որ «զգլխանք» մը պէտք էր ինծի՝
Ես այդ գուղձովն ալ «երազներս ծըխեցի»:

Իր եղբօրը՝ Պետրոս Դուրեանի նման, գոյականները ածականացնելու զարմանալի նախասիրութիւն մը ունէր: Ինչպէս որ Պետրոս Դուրեան ժամանակին գործածեց բոյլ մը նայուածք, քուրայ մը խօսք *եւն., Սրբազան քերթողն ալ գործածած է* սեղան մը շուայտ, հրայրք մը տենդ, գիրկ մը գգանք, ափ մը հող, խուրձ մը շող, կուց մը կայծ, բուռ մը բոց, ծրար մը հուր *եւն.:*

Զինքը անձամբ ճանչցողներ կը վկայեն թէ զուարթախօս էր անիկա: Չեմ տարակուսիր, քանի որ՝ ինչպէս ցոյց կուտան իր գրուածքները՝ լաւատես մըն էր ինք: Կ'ըսեն նաեւ թէ սրաբան էր, երգիծանք կը դնէր իր ակնարկութիւններուն մէջ: Այդ երգիծանքէն շատ չի գտայ, բայց ահա հատ մը՝ Աղի արձանը՝ *որ խիստ յատկանշական է: Ունայնասէր, աշխարհիկ կնոջ բովանդակ հոգեբանութիւնը կը խտացնէ իր մէջ այդ քերթուածը: Արտագրենք ատոր մէկ մասը, ընթերցողներու ուշադրութեան յանձնելով մանաւանդ վերջին տողերը.*—

. . . .

Կին մ'եր. յիշե՞ց արդեօք զարդերն ու դիպակ՝
Զորոնք մոռցաւ առնուլ՝ վտանգէն խելայեղ.
Յիշե՞ց իր շղարշն ու նարօտներն կապուտակ.
Հիւսքն ու մանեակն, ոսկի գօտին լանջազեղ:

— Կուրծքին տակ պինդ բաբախեց տռփի մը թաքուն,
Շուշանի բո՛յրը՝ զոր շընչած էր երէկ,
Տատրակի ձայնը՝ զոր լըսած էր այգուն,
Արշալոյսէն քաղած շողերն ալ բեկբեկ
Իրենց ամէն հեշտանքներովն աղուանուշ՝
Իր պաշտպանին մէջ խըտացած կարծեց կինն...
ՈՒ ԴՈ՛ՒՍՏՐ ՄԱՐԴԿԱՆ, ՈՒԶԵՑ ՆԱՅԻԼ ԱՆԸԶԳՈՅՇ
ԻՐ ԵՏԵՒԷՆ ԵԿՈՂ ԱՂՈՒՈ՛Ր ՀՐԵՇՏԱԿԻՆ...:

Զմայլելի նկարագրող մըն էր Դուրեան, որ գիտէր իր ամբողջ զգայնութիւնը, իր ամբողջ զողը դնել տողերուն մէջ: Յայտնի էր որ իրապէս կ'ապրէր իր իսկ նկարագրականները: Ասոր կենդանի մէկ ապացոյցն է իր Ցեառն ընդ առաջը՝ *ուր երկարատեւ սպասումէն հիւծած, կարօտէն մաշած ծերունիին յորդող բերկրութիւնն է որ կը նկարագրէ, երբ դարերով սպասուած Մեսիան կը յայտնուի, ու տարիներու իր երազը իրականութիւն կը դառնէ:*

Դուրեան Արքեպիսկոպոս շատ կը տարուէր ազգային ականաւոր դէմքերէ և յիշատակարաններէ: Ինքն էր որ Իզմիր գըտնուած միջոցին ալիքաւոր, երաժշտական ուժեղ քերթուած մը ձօնեց Մ. Մամուրեանի գաճէ անդրիին: Այդ քերթուածը իմաստասիրական զողարիկ կտոր մըն է միանգամայն: Իսկ Օշականի նուիրուած իր քերթուածը պիտի մնայ մեր բերթողութեան լաւագոյն էջերէն մին՝ ուր ամբողջ ազգի մը հոգին կը թրթռայ կարծես.—

Օշակա՛ն,
Ո՛վ Սուրբ Մեսրոպի հանգիստ սիրական,
Երբ օր մ'երբեք նոր հովիւ նոր հօտ
Հետ պաշտամունքի խունկով գան քեզ մօտ՝
Ու իրենց համար նո՛ր աստուած մ'ուզեն,
Արթնցո՛ւր Հըսկան Գիրի երազեն...:

Ու ի՛նչ երանութիւն որ հսկաներու մէջ հսկայ մըն ալ ինք, «արի արանց» մէջ այր արի մըն ալ ինք՝ Դուրեան Սրբազան՝ կրնայ կանգնիլ յաղթական որպէս հովիւ քաջ ու բերկրանքով դիտել այն ճամբան, մանաւանդ քերթողականը, ուրկէ անցաւ և զոր ծաղկազարդեց ա՛յնքան շքեղօրէն:

ՅՈՎՀ. ԱԽԱԳԵԱՆ

ՍՏԱՑԱՆՔ

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ, հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ Ա. ԱԼՃԵԱՆ (Բոզմերի) 1931. տպագր. «Արեւելք» Սելանիկ: *Դասագիրք մը, որ 240 էջերու մէջ, կը փորձէ տալ քաղաքացիական կրթութեան հիմնական տարրերը, երեսուն եւ հինգ գլուխներու բաժնուած: Շահեկան են մասնաւորաբար այն էջերը, որոնք նուիրուած են Ազգ. Սահմանադրական օրէնքներուն, ինչպէս նաեւ վերջին ժամանակներու մեր քաղաքական պատմութեան:*

ՍԵՒ ԼԵՌ, Հեղինակ՝ Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՊՕՏՈՒՐԵԱՆ, Բ. տպ. Ֆրումոասա, 1931: *Վերջին երեսնամեակի հայկական կեանքի քաղաքական իրադարձութիւններէն կազմուած պատմուածք մը, ուղղուած՝ «Նոր սերունդին»:*

ՊՏՂԱՏՈՒ ԾԱՌԵՐԸ, քաղեց՝ Յ. Գ. ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ, մատենաշար «գիտութիւն եւ գիտելիք»ի, թիւ 1: *Կը խօսի ծառերու բազմացումին, տնկումին, մշակութեան եւ հիւանդութիւններու մասին:*

ՀԱՅ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ
ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻՆ ՄԷՋ

Մէկէ աւելի են հիմա ֆրանսերէն լեզուով գրող հայ օրագրողները:

Այսպէս Պ. Ժօրժ Սեթամպուլեան կ'աշխատակցի «Ami du Peuple»*ի իրաւաբանական յօդուածներով, Պ. Հրանդ Թորոսեան, մեր աշխատակիցը և բարեկամը,* «Information»*ի մէջ կը ստորագրէ ելեւմտական եւ առեւտրական գնահատուած գրուածքներ, Պ.* Jean d'Humoven (*Վ. Ունճեան*) *ֆրանսերէն զանազան թերթերու կուտայ գրական-գեղարուեստական քրոնիկներ:* «Excelsior»*ի մէջ հայ խմբագիր մը ունինք: Եւ դեռ շատ մը ուրիշներ:*

Գ. ՍԱՅԱՊԱԼԵԱՆ

Յիշուած օրագրողներու կարգին՝ հակառակ իր երիտասարդութեան, կարճ ժամանակամիջոցի մէջ բաղձալի դիրք մը գրաւելու յաջողած է Պ. Գ. Սայապալեան, որ կ'աշխատակցի բազմաթիւ թերթերու որոնց մէջ կրնանք յիշել՝ «Le Mistral», «La Vie Marseillaise», «Marseille Libre», «Le Petit Aptésien», «Paris-Presse», *եւլն.: Անդամ է* Société des Gens de Lettres*ի եւ* Fédération Littéraire de France*ի ալ քարտուղարը:*

Տաղանդաւոր պաշտօնակիցնիս այս անգամ բացառիկ պատիւի մը արժանացած է:

Նշանաւոր Վօքլիւզի ակադեմիան (Académie de Vaucluse), *որ մեծ համբաւ կը վայելէ ոչ միայն Ֆրանսայի, այլ ամբողջ գրական աշխարհին մէջ, իրեն անդամ ընտրած է Պ. Գ. Սայապալեանը:*

Պատշաճ կը դատենք արտատպել ստորեւ «Marseille Libre»*ի հրատարակած յօդուածին էական մասը.*

«Այս շաբաթ հաճոյքով կարդացինք փարիզեան թերթերու մէջ, որոնցմէ յիշենք «Comœdia»ն, «Figaro»ն, «Paris Soir»ը, եւայլն թէ Վօքլիւզի ակադեմիան՝ որ Restaurationի օրով հիմնուած Աթէնէ տը Վօքլիւզի (Athénée de Vaucluse) գործը կը շարունակէ, իր վերջին նիստին մէջ՝ մեր բարեկամ Գ. Սայապալեանի ընտրութիւնը հռչակած է:

«Գ. Սայապալեան՝ որ բանաստեղծ է, գրագէտ եւ եռանդուն գործող, շատ մը գաւառային թերթերու կ'աշխատակցի:

«Վօքլիւզի ակադեմիային պէս հին հաստատութեան մը կողմէ՝ *երեսուն տարեկանէ պակաս* մը նկատառմամբ առուած գնահատումի այս փաստը մասնաւորապէս նշանակալից է. այդ պատիւը ոչ միայն կը նուիրագործէ Գ. Սայապալեանի գրական գեղեցիկ յատկութիւնները, հրապարակագիրի մաքուր տաղանդը զոր միշտ բարիին ծառայեցուցած է, այլ կը փառաբանէ նաեւ մեր բարեկամին գաւառասիրական ոգին. ամէնուն յայտնի է Գ. Սայապալեանի անսահման անձնուիրութիւնը՝ հանդէպ անոնց որ կը սիրեն հայրենի բոյնը եւ որ կը պաշտպանեն ծայրայեղ արդիապաշտութեան դէմ՝ լքուած օճախներու բանաստեղծութիւնը:»

ՍՏԱՑԱՆՔ

ՏՕՔԹ. ՏԻԳՐԱՆ ԱԼԼԱՀՎԷՐՏԻ

ԱՐՑՈՒՆՔՈՏ ՓՈՒՆՋ ՄԸ.— *Անցեալ տարի մենք տխուր պարտականութիւնը զգացինք մահագրութեան բաժնին մէջ յիշատակելու ողբացեալ բժիշկ Տիգրան Ալլահվէրտիի մահը, կենսագրական քանի մը ծանօթութիւններով: Այդ առթիւ մեր աշխատակիցը բժիշկ Ալլահվէրտի Որդի, որդիական գուրգուրանքով արցունքոտ փունջ մը կազմեր էր անոր անմոռանալի յիշատակին նուիրուած: Բաց ի մանրամասն կենսագրութենէն, հոն կը գտնենք ցաւակցական նամակներ, գրուած ծանօթ անձնաւորութիւններէ:*

ՈՒՂԵՑՈՅՑ ՄԱՐՍԷՅԼԻ, *պատկերազարդ եւ քարտէսաւոր, 1931, հեղինակ՝* Յ. ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ: *Գին՝ 3 ֆր.:* 26, Rue des Dominicains, Marseille.

ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

Թիւրիմացութիւններու տեղի չտալու համար անգամ մըն ալ կը յիշենք, որ մեր նպատակէն դուրս կը մնայ այս բաժնին մէջ *գրական քննադատութիւն* ընել, ինչպէս այդ կը պահանջէին, մեզի համակիր գրիչներ: Տարեգիրք մը, կը մտածենք, իբրեւ շտեմարան հետաքրքրական եւ այժմէական նիւթերու, եթէ կրցաւ շրջանի մը *գրական պատմութեան* համա՛ր ալ նիւթեր տալ, արդէն իր դերին մէջ եղած կ'ըլլայ: Փունջը, զոր կը ներկայացնենք, իր այլազան բովանդակութեամբ, կը հաստատէ գոյութիւնը արտասահմանի հայ գրականութեան մը ծաղկումին, հակառակ մէկէ աւելի աննպաստ պայմաններու, որոնց մէջ կը գտնուին գրական աշխատաւորները: Հոս նկատի առնուած են այն գիրքերը, որոնցմէ ստացած է խմբագրութիւնս: Հաճոյք մըն է մեզի համար հաստատել, որ այս շարքէն դուրս ուրիշ արժէքաւոր երկեր ալ ունեցած է արտասահմանի հայ գրականութիւնը 1931 ին, ոչ միայն իբրեւ գիրք, այլ նաեւ պարբերական հրատարակութիւններ:

ԽՄԲ.

ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ

«Կեանք եւ Արուեստ» տարեգիրքի Ա. տարուան մէջ (էջ 231) յայտարարած էինք Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ ընկերակցութեան կազմութիւնը: 1931 տարին բեղմնաւոր շրջան մը եղաւ այս ընկերակցութեան համար, որուն մէկ գործօն մասնաճիւղն ալ կազմուեցաւ Նիւ Եորք: Իրարու եւեւէ լոյս տեսան իր մատենաշարին հետեւեալ չորս հատորները:

*

Արձակ էջեր եւ Հէքեաթներ (*Ռուբէն Զարդարեան*) կը պարունակէ Ցայգալոյս հատորին մեծ մասը. դուրս ձգուած են այն էջերը որոնք վիպական կառուցուածք մը ունին. աւելցուած են չորս ուրիշ արձակ գրուածքներ, որոնք թերթերու մէջ լոյս տեսեր էին. Հայրենական Սազը և Գինիի փառաբանութիւնը «Մեհեան»ի մէջ 1914 ին, Եօթը երգիչները «Բագին»ի մէջ, 1911 ին, և Ով որ Սուլթան մը ունի իր հոգիին մէջ «Նաւասարդ» տարեգիրքին մէջ 1913 ին: Արձակ էջեր եւ Հէքեաթներ հատորով կը ճանչնանք մէկը մեր տոհմային գրականութեան նախակարապետներէն, որոնց հոգին փայլատակեց անկարելի երազներու կրակովը: Եթէ ուրիշ գրուածքներով Ռուբէն Զարդարեան կը մնայ գաւառական գրականութեան վարպետը. այս հատորին մէջ, առաւելապէս քնարերգակ, հովուերգակ ու խորհրդապաշտ, է և կը մնայ արձակագիր մը, զմայլելի իր լեզուով, պատկերներու հարազատութեամբ, մտածումներու եւ զգացումներու ազնուութեամբ:

*

Պանդուխտի կեանքէն (*Հրանդ*) կը բաղկանայ երկու մասէ. Ա. մասը՝ քսան նամակներ, Բ. մասը՝ պատկերներ ու վիպակներ: Սարսուռով, մանաւանդ տխուր խորհրդածութեամբ է, որ մարդ կը թերթատէ այս էջերը: Կարծէք թէ անոնք գրուած չեն ասկէ քառասուն տարիներ առաջ: Կարծէք թէ հոն շունչ ու հոգի առնող տիպարները մեզմէ յաւէտ բաժնուած չըլլային: Տրամադիր եղէք, մեզի հետ փոքրիկ շրջան մը ընել լուսաւոր այս քաղաքին մէջ, նոյնիսկ կեդրոն թաղերուն մէջ. մանաւանդ մայրաքաղաքի շրջակայքը: Հարցուցէք մեզի հետ համախմբման այն վայրերը, ուր մեր հայրենակիցները կը բնակին: Պէտք չի կայ հեռուները երթալու, ո՛չ Լիոն և ոչ ալ Մարսէյլ, ո՛չ Յունաստան և ո՛չ ալ Սուրիա, գտնելու և աչքերով տեսնելու համար թշուառութեան պատկերները, որոնց ողբերգը երէկ գրի առաւ Հրանդ, և որոնց հարազատ ներկայացուցիչներուն կը հանդիպինք մենք այսօր ամէն քայլափոխի: Հետեւեցէք մեզի հետ այն պանդոկները, ուր մթին սենեակներու մէջ բազմանդամ հայ ընտանիքներ, կ'աշխատին ցամաք հացի մը համար. մտէք եկեղեցիի խորհրդարանը՝ ուր կարգի կը սպասեն հիւանդներ, աղքատներ, մանաւանդ մանուկներ, վտիտ ու նիհար: Տակաւին այն բազմաթիւ և երկու սեռէ երիտասարդները, որոնք թոքախտի ճիրաններուն մէջ կը գալարուին, հիւանդանոցներէն կը վտարուին, ամէնուն օգնութեան կարօտ և սակայն մերժուած. երիտասարդ աղջիկներ, որոնք փոխանակ ուսում առնելու, չարաչար աշխատանքի մէջ օրը երեկոյ կ'ընեն:

Հրանդ ձեզի կը պատմէ այս բոլորին թշուառութիւնը, լքուած, մոռցուած անկիւններու մէջ, արհամարհուած բոլորէն, մանաւանդ ազգակիցներէ, ունեւոր ազգակիցներէ: Կը պատմէ պանդուխտի կեանքը և անոր կապուած աննկարագրելի չքաւորութիւնն ու լքուածութիւնը, կը պատմէ քառասուն տարի առաջուան պոլսոյ մէջ իր տեսածը:

ԱԶԴԱԿ Ազգ. Քաղ. Գրակ. եւ տնտես. երկօրեայ Հայաթերթ, Տնօրէն-Խմբագիր Հայկ Պալեան, Հասցէ՝ B. P. 587 BEYROUTH (Syrie). Բաժ. Տար. 6 տոլար:

ԱՊԱԳԱՅ Քաղաքական եւ Հասարակական եռօրեայ Հայաթերթ, Հասցէ՝ 227, Boulevard Raspail. Paris (14e). Բաժանորդագր.՝ տարեկան 70 ֆր., վեցամսեայ 35 ֆր.:

Մուշի Գեղամը Բալուցի Հրանդին չտեսածը կ՚ամբողջացնէ Տարօնի Աշխարհին մէջ: Հոն ալ ուրիշ ողբերգութիւն: Թիւով քսանեւչորս գրուածքներու մէջ Գեղամ կը պատմէ Տարօնի աշխարհին վիշտը զոր զգաց եւ տեսաւ իբրեւ քարտուղար Մուշի Առաջնորդարանին: Հոգինիդ կը փշաքաղուի, երբ իրարու ետեւէ կը դարձնէք հատորին էջերը, ուր կը յայտնուին Մուշի գիւղացին, մշակն ու հովիւը, ամէն մէկն իր հոգն ունի. զրկուած, հարստահարուած: Կու տայ մեզի ինքնատիպ նկարագիրներ, որոնց հոգին յաճախ կը գալարուի բացասական զգայութիւններու ծանրութեան տակ: Գեղամ մի՛շտ լալկան է. նոյնիսկ ուրախութեան պահերուն, ճնշուած են իր տիպարներուն ուսերը, քիչ անգամ կը յայտնուի հայրենի բնութիւնը անոր էջերուն մէջ: Մանրամասն բառացանկ մը, որոշ դիւրութիւն կու տայ այդ բարբառին անծանօթ ընթերցողին:

*

Չորրորդ հատորը Գեղամ Բարսեղեանի Ամբողջական Գործն է, դժբախտ երիտասարդի մը բախտաւոր մէկ ստեղծագործութիւնը: Երիտասարդ մը, որ հազիւ սկսեր էր իր հոգիին երգը լսեցնել, երբ միւսներուն հետ կը քալէր դէպի գողգոթա: Այս հատորին մէջ ամփոփուած են Գեղամի արձակ քերթուածները, պատմուածքներն ու զանազան էջերը: Շունչը կարճ է, սակայն ներուժ եւ ինքնատիպ: Ըսելու իր մասնաւոր ձեւն ունի, ինչպէս նաեւ հարուստ բառարանը: Գեղամ մեր գրականութեան մէջ նոր շրջան մը կը յատկանշէր, երազի եւ բանաստեղծութեան տղան էր ան: Իր հատորը, մեր գրականութեան պատմութեան մէջ, անցած թուականի մը յիշատակը կ՚արթնցնէ:

* * *

ԱՅԳԱՀԱՆԴԷՍ ԲԻՒԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆի (Քերթուածներ - 1930)

Շատ քիչ բանաստեղծութիւն կը կարդանք. մեր դարը ապերախտ է, ու երես դարձուցած անկէ: Այսպէս է միջազգային գրականութեան ասպարէզին մէջ, նոյնը նաեւ մեր մէջ: Ընթերցող քիչ ունինք ընդհանրապէս, իսկ բանաստեղծութեան ընթերցողները մատի վրայ իսկ չեն համրուիր: Ալ չեմ խօսիր տաղանդէ զուրկ եւ անանուն բազմութիւններուն արուեստական երգերը մտիկ ընելու անկարելիութիւնը որուն համար ոչ ժամանակ եւ ոչ ալ տրամադրութիւն ունինք: Գեղատիպ հատորը «Այգահանդէս», վարանումով թերթատել սկսայ, կ՚ուզէք վերագրեցէք նախապաշարումներու: Բայց երբ սկսայ կարդալ անոր երկու տասնեակէ աւելի քերթուածները, հաճոյքէ աւելի. հպարտութիւն զգացի, այն սակաւապէտ բառերուն, միշտ գեղեցկօրէն շարադրուած, եւ բիւրեղային զգայութիւններուն համար որոնցմով Պ. Թօփալեան, կը գրաւէ մեր համակրութիւնը: Տրամաբանութիւնը շա՛տ քիչ դեր կը խաղայ հոն, անմիջական մեր շրջապատը եւ իրերն են, որ կը գրաւեն բանաստեղծին հոգին, անկէ պրկամակելու համար ներդաշնակ երգեր: 1924-1929 ժամանակաշրջանին կը զուգադիպին անոնց երկնումը. եւ որոնց մէջ սրտագին միամտութիւն եւ քերթողի համակերպութիւն կայ: Ուրախ ենք, որ մեր քերթողութեան երէկի աւանդութիւններէն կը քաղէ ան արուեստի իր տարրերը, որոնք ապրելու սահմանուած են, բարեխառնելով զանոնք նոր ժամանակներու տրտում ու դժգոհ հոգիներուն կրակովը:

ԱՐԱՔՍ Անկախ շաբաթաթերթ. Արտօնատէր-խմբագիր Արամ Ստեփանեան. Հասցէ՝ 7, Rue Cleopatra, Alexandrie (Egypte). Բաժանորդագրութիւն՝ տարեկան 7 շիլին:

ՔԻՉ ՄԸ ԵՐԿԻՆՔ, ՎԱՀՐԱՄ ՍՕՖԵԱՆի (1931 Նիւ Եորք)

Բանաստեղծ Պ. Վահրամ Սօփեան եզական տպաւորութիւնով մը հրապարակ հանած է իր լաւագոյն քերթուածները: Կ՚երգէ ընտանիքը և հանդարտ ու երջանիկ սէր մը, պարզութիւնով մը որ գրաւիչ է ինքնին: Յաճախ պատկերներ ունի, որոնք կը հետապնդեն երեւակայութիւնդ: Իր լեզուն յստակ է և տեղ տեղ նոյն իսկ շատ ներդաշնակ: Իր միտքերը իրենց երեւութական պարզութեան տակ կը ծածկեն լաւատեսութիւն մը, որ յետ պատերազմեան հոգիներու անձկութենէն հեռու է բարեբախտաբար: Նաւը (էջ 44) գեղեցիկ պատկեր մըն է, զոր պիտի ուզէինք արտատպել ամբողջովին, եթէ տրամադրելի էջ ունենայինք:

*

ԱՅՍՊԷՍ ԱՊՐԵՑԱՆՔ ՅՈՎՀ. ԱՍԱԴԵԱՆի Նիւ Եորք, 1931

Յովհ. Ասադեանի Այսպէս Ապրեցանք հատորը գրուագներու փունջ մըն է: Վէպիկներ, Թափառումներ և Արձակ էջեր, բոլորն ալ ներշնչուած են Վասպուրականի հերոսական դիմադրութենէն, նահանջէն և վերադարձէն:

Յովհ. Ասադեան ծանօթ դէպքերը կը ներկայացնէ գրական տարազով մը, կը պատմէ փոքրիկ իրողութիւններ, ու անոնց մէջ կը ջանայ պարփակել մեծ խորհրդածութիւններ: Այս վերջինները այնքան ուժգնութեամբ կը յայտնուին, որ հեղինակին ուսերը կը ճնշեն, վտանգելով վիպելու և պատմելու շնորհները: Ընտրած տիպարները մեզի ծանօթ են: Բացասական հոգիներու կողքին, կայ հաւաքական անձնուրացներու և կամաւորներու ներբողը, որ իր շրջանակին մէջ կենդանի կերպով ներկայացուած է, ու արդարութեամբ:

Բ. շարքը՝ Թափառումներ, արձակ քերթուածներ են, որոնց մէջ հեղինակը սիրտերէ սիրտ և հոգիներէ հոգի կը թափառի: Կ՚ապրի մէկուն յիշատակը, միւսին արհամարհանքը: Կ՚երգէ բա-ցական և վերջապէս իր լքումը: Երիտասարդութենէ ծերութիւն, իր բոլոր երգերուն մէջ, մտածումին ակօսներն են, որ կ՚երկարին: Հեղինակը կը սգայ անցած օրերուն ու գեղեցկութիւններուն դառնութիւնը: Հո՛ս ալ կ՚արդարանայ գրքին խորագիրը, Այսպէս ապրեցանք:

Գ. շարքը՝ Արձակ էջեր, որոնք կ՚ամբողջացնեն գաղթականութեան կեանքէն առած վէպիկները. այս արձակ էջերուն մէջ

ԲԱԶՄԱՎԷՊ Հայագիտական ամսաթերթ Վենետկ. Մխիթ. Միաբանութեան: «Pazmaveb», St. Lazare-Venise (Italie). Բաժ. 12 շիլին կամ 3 տոլ.:

տանջալից օրերուն վերապրումը կայ։ Գրագէտը իր հայրենի քաղաքը լքած ու հեռացած ըլլալուն մեղքովը կը տուայտի նախ, յետոյ կ'երգէ բոլորին քաջութիւնն ու անձնուիրութիւնը, աւերակները, հայրենիքի երազը և գեղօնը ի փառս յարուցեալ Հայաստանի։ Այս էջերը զառնացած հոգիի մը խորերէն արձակուած արդար ճիչեր են։

*

ԳՆԴԱԿԱՀԱՐՈՒԱԾՆԵՐԸ Հեղինակ՝ Ռէն, Փարիզ, 1931

Այս վէպը նախապէս լոյս տեսաւ «Հայրենիք» ամսագրին մէջ։ Հեղինակը 270 էջերու մէջ մեզի կը ներկայացնէ ռուսական վերջին քաղաքացիական կռիւներէն քանի մը դրուագներ։ Կարմիր և սպիտակ բանակի ոգորումները, որոնց մէջ ոչ թէ կը ներկայացուի մեզ բուն կռիւներուն պատմութիւնը վիպականօրէն, այլ այդ դէպքերուն հետեւանքով, երկու կողմերէն գերի բռնուած անմեղ կալանաւորներուն, (որոնք կ'ամբաստանուին հայրենադաւութեան և հակայեղափոխականութեան ամէնէն ծանր յանցանքներով), հոգեկան պայքարները։ Մարդկային կեանքի թշուառ ողբերգութիւնն է հոն խնդրոյ առարկայ, մասնաւորաբար տասնըեօթը կալանաւորներու, (բոլորն ալ ժողովուրդի մարդիկ, հետեւաբար մեծ յեղափոխութենէն օգտուելու ամէնէն աւելի իրաւունք ունեցողներ), հոգեկան ողբերգութիւնը իրենց հանդէպ արձանագրուած յանցապարտութեան զաւեշտական կողմերով։

Այս առանցքին շուրջ, վէպին տարածութիւն տուող ուրիշ քանի մը դերակատարներու, ներկայութիւնը, (հրամանատարներ, գնդապետներ, լրտեսներ, դահիճներ, բանտապետներ, գնդակահարող զինուորներ), մեծ յեղափոխութեան բացասական կողմերը խտացնելու կը ծառայէ։

Սովորական գետին մը չէ ուրեմն, որուն մէջ Ռէն կը փորձէ երեւան բերել վիպագրի քանի մը յատկանիշներ։ Ի հարկէ անարդար ըլլալու է մարդ, այդ կերպով կազմուած վէպէ մը ուրիշ յատկութիւններ ու բովանդակութիւն սպասել։ Վիպագրին նպատակն է եղեր մարդկային խղճմտանքին ու բարոյականութեան անկումը մատնանշել փոթորկալից առեն մը, Հոկտեմբերեան յեղափոխութեան յաջորդող ժամանակաշրջանին, ուր մարդոց անպատասխանատու գործունէութիւնը ամէնէն ուշագրաւ գիծը կը ներկայացնէ այդ շարժումին։ Անշուշտ խո՛ր է այդ իրաւակարգին, և անկէ ծնունդ առնող արարքներուն հոգեբանութիւնը, կարե-

ԵՐԿՈՒՆՔ Օրկան Զ. Ե. Ռ. Միութեան։ Խմբագիր՝ Տ. Նարդունի։ Հասցէ՝ M. A. Kapikian, 17, Ave. Philippe Auguste, Paris. Տար. 25, օտար երկիր՝ 1.50 տոլ.

նալ նմանօրինակ վէպով մը սպառելու համար։ Ռէն փորձ մը կ'ընէ, և իր տեսակին մէջ յաջող փորձ մը։ Տասնեւեօթը գնդակահարուածներուն ամբաստանութեան տխուր և անարդար կողմերը, ինչպէս նաեւ դէպի սպանդանոց մեկնումի պահուն ամէն մէկուն հոգեկան ապրումներու հարազատութիւնը միայն կը բաւեն արձանագրելու, որ Ռէն պատմելու եւ հոգեբանական պահերը դիտելու լաւ շնորհ ունի։ Յաճախ իր մէջ կը յայտնուի հեգնութիւնը, որ վէպը մեր աչքերուն կրկնապէս կը բարձրացնէ։ Ժողովուրդին համար գրուած վէպ մըն է, եւ հետեւաբար արժանի ամէն քաջալերութեան։

*

ԵՐԵՔ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ (Նոր վէպ) ՂԵՒՈՆԴ ՄԵԼՈՅԵԱՆ, Հրատ. Հրանտ Սամուէլ գրատան, Փարիզ, գին 10 ֆրանք

Երկար լռութենէ մը յետոյ, Ղեւոնդ Մելոյեան մեզի կը բերէ «Նոր վէպ» մը, «Երեք Ընկերները», գրուած դեռ չծնած մարդու համար։ Պէտք է կարդալ այս վէպը, ոչ թէ իր «նորութեանը» համար, այլ անոր համար, որ հեղինակը մէկն է այն գրագէտներէն, որոնց արուեստը, ուրիշներուն հաճելի ըլլալու, կամ զանոնք համոզելու մտահոգութիւնը չունի։ Կրնան գտնուիլ մարդիկ, որ գայթակղին անոր ընթերցումէն ու արգիլեն անոր մուտքը տուներէն ներս, ինչպէս այդ պատահեցաւ հեղինակին «Մայրը» հրատարակած ատեն, 1910ին։ Սովորական ընթերցանութեան վէպ մը չէ, մեր մտաւորականներէն ոմանք նոյնիսկ տհաճութեամբ պիտի ձգէին, առաջին քանի մը տասնեակ էջերու ընթերցումէն վերջ, երբ արուեստագէտին դերը ուզէին սահմանափակել միմիայն ընթացիկ հարցերու եւ արուեստի սովորական ըմբռնումներու մէջ։

Ապերախտ ու շատ փափուկ նիւթ մըն է, զոր արուեստի կարելիութիւններուն կանչել կը փորձէ հեղինակը, իբրեւ այդպիսին ալ, կը մնայ փորձի սահմաններուն մէջ։ Կը զգաս որ հեղինակի գրիչը կանգ կ'առնէ երբեմն, բառերու եւ նախադասութիւններու առջեւ։

Երեք առանձին նկարագիրներու վերլուծման փորձն է. երեք ընկերներ, որոնցմէ Անանունը, այն որ կը պատմէ և կը զարգացնէ վէպը, վարակուած է անխոստովանելի մեղքով, երիտասարդական հիւանդագին հակումներով, որոնց խոստովանութիւնը կը բանայ անոր հոգիին անգիտակից աշխարհը, ուր՝ մռայլ պարապին մէջ, բոյն դրած անգոյն, երբեմն որոշ ու գունաւոր, ձգտումներուն եւ

ԿԱՎՌՕՇ Երգիծական շաբաթաթերթ։ Տնօրէն եւ խմբագիր՝ Երուանդ Թօլայեան։ Բաժանորդագրութիւն՝ տարեկան 100 ֆր.։ Հասցէ՝ 208 bis rue Lafayette, Paris.

զգացումներուն խաժամուժը կը յայտնուի։ Ջղախտաւոր մըն է, որ արգիլուած զգայութիւններուն գոհացումովը կը տառապի։

Մարդուն հոգիին մէջ թաքուն, անգիտակից ուժերու հոգեվերլուծական փորձն է այս վէպը. երկու եսերու պայքարը ուրիշ բառով, զոր կը ներկայացնէ հեղինակը։ Ախտաբանական տիպարներ են երեք ընկերներն ալ, Անանունը, Կարօն ու Արշաւիրը։ Մեղքին ծանրութիւնը Անանունին վրայ կ'իյնայ։ Այս վէպը խուզարկութեան փորձ մըն է, խուզարկել մարդուն ներքին անդունդը իր վատ բնազդներով, որոնք միշտ չեն յայտներ ենթակային դիմագիծը իր իսկութեանը մէջ։ Մելոյեան անկոխ գետիններու վիպագիրն է, հետեւաբար, վստահ ենք, ուշադրութեամբ կը հետեւի իր մասին յայտնուած թեր ու դէմ կարծիքներուն, իր նոր գործերուն համար։ Տեղը չէ հոս աւելի հանգամանօրէն խօսիլ գիրքին մասին։

*

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ Հեղինակ՝ ԲԱԲԿԷՆ ԵՊՍ. ԿԻՒԼԷՍԷՐԵԱՆ, Երուսաղէմ, տպարան Սրբոյ Յակոբայ, 1930

Այս հատորը կը պարունակէ ներշունչ գրչին Բաբկէն Սրբազանի, որ 1927-1930 ի Սիոն ամսագրին մէջ տուած յօդուածաշարքը ամփոփած է սիրուն հատորի մը մէջ։ Ուսումնասիրութիւններ են հետեւեալ նիւթերուն շուրջ. Հայ. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներ, Հայ. Եկեղեցւոյ դիրքը, Քրիստ. Ընդհ. Եկեղեցւոյ մէջ. Առաքելականութիւն Հայ. Եկեղեցւոյ. Պետութիւն եւ Եկեղեցի։

Ոչ միայն եկեղեցականութեան, այլ ամէն հայու համար շահեկան հատոր մըն է Բաբկէն Սրբազանի Հայ Եկեղեցին, հաւատացեալ կրօնականին հետ, ժամանակակից գիտական միտքերու եւ ճշմարտութիւններու ծանօթ եղող ազատամիտ եւ ամէն բան քննութեան բովէն անցնողի մը շունչը կայ հոն. հաւասար հետաքրքրութեամբ կրնան կարդալ գիրքը բոլոր անոնք նոյնիսկ, որոնք անտարբեր են կրօնական եւ եկեղեցական հարցերու հանդէպ։

Զոր ու ցամաք պատմութիւնը չէ ան, ծանրաբեռնուած անուններով ու թուականներով։ Առաջին բաժնին մէջ հմուտ եկեղեցականը ձեռնհասօրէն մշակած է, իր պարզութեանը մէջ գեղեցիկ, կոչումի, նկարագրի, ուսման, կենցաղի եւ տարազի նման շահեկան նիւթերը։ Հեղինակը անողոք է նաեւ եկեղեցականութեան ներկայացուցիչ այն դասին դէմ, որ չի քալեր ժամանակակից հոսանքին հետ ու պահանջներուն համաձայն։

*

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԵՂԵՌՆԸ ՔՆՆԱԿԱՆ ԱԿՆՈՑՈՎ Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ (1931)

Առաջին անգամն է որ մեր ազգային պատմութեան արիւնոտ ու անմոռանալի դրուագը, Ապրիլեան Եղեռնը, քննութեան բովէ կ'անցնի, հայ մտա-

ՕՐԱԹԵՐԹ
Գրական պատմ. եւ քաղ. բովանդակութեամբ
ՀԱՅՐԵՆԻՔ
ԱՄՍԱԳԻՐ
13-15 Shawmut Street.
Boston, Mass. (U. S. A.)

ւորականութիւնը մասնաւորապէս, եւ հայ մարդը ընդհանրապէս ծանր մտածումներու մղելով։

Կ. Սասունիի այս փորձը խտացումն է, վերադնահատութեան ձեւով, բոլոր այն երեւոյթներուն, որոնք կանխեցին եղեռնը, եւ այն հետեւանքներուն, որոնցմով ազգը վիրաւոր ու խորտակուած դուրս եկաւ ընդհանուր պատերազմի ահաւոր անցուդարձներէն։ Իր ամփոփ ամբողջութեանը մէջ յաջող փորձ մըն է, որ կը ներկայանայ իբրեւ վերլուծական ծրագրի մը բոլոր գիծերով, ապագայ ընկերաբանին տալով ուսումնասիրութեան բոլոր տուեալները։ Իր ձեւին ու պարզութեանը մէջ, Սասունի անողոք ու դաժան է, երբ կը փորձէ ճշդել բոլոր պատասխանատուութիւնները։ Եղեռնի ա՛յնքան պատմութիւններուն քով, բազմաթիւ յօդուածաշարքերէն անկախաբար, կը խորհինք, առաջին գրքոյկն է որ կ'ամփոփէ Ապրիլեան Եղեռնին երէկն ու այսօրը, *ապագայի համար անկէ փորձառական դասեր քաղելու համար։*

*

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Յ'ԵԹՈՎՊԻԱ Գրեց՝ ԳԷՈՐԳ ԱՐՔ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ, Տպ. Կիւթէնպէրկ, Կ. Պոլիս, 1930, (1 տոլար)

Երուսաղէմի երկու միաբաններ, Սահակ Եպ. եւ Տիմոթէոս Ծ. Վ. Սափրիչեան, 1867 թուականին հրատարակութեան կուտային Երկամեայ պանդխտութիւն ի Հապէշիսթան *անունով գիրք մը, ուր կը նկարագրուէր, ժամանակի պայմանները նկատի առնուելով, իրենց արկածալից ճամբորդութիւնն ու պանդխտութիւնը խաւարակուռ Ափրիկէի այդ անկիւնին մէջ, ուր դարեր առաջ, ըստ պատմաբան Բլադդա Կէդդա Խուրիի, ութերորդ դարէն ի վեր հայեր գաղթած են հոն, ապրած ու մեծ օգտակարութիւն ցոյց տուած բնիկ տարրին։ Ճիշդ 60 տարիներ յետոյ, 1928 ին է, որ երկրորդ անգամ ըլլալով հայ եկեղեցական մը կը փութայ հոն, ներկայ ըլլալու եւ վարելու համար եկեղեցական այն հանդիսութիւնները, որոնք տեղի պիտի ունենային նորակառոյց Ս. Գէորգ եկեղեցիի հիմնարկէքին առթիւ։ Այս երկրորդ ճամբորդութիւնը դէպի մեր ազգակիցները, կը կատարէ Գէորգ Արքեպ. Արսլանեան իր հետ բերելով թանկագին վկայութիւններ ու տեղեկութիւններ, ամփոփելով զանոնք պատկերազարդ սիրուն հատորի մը մէջ։ Ընթերցողը հոն կը գտնէ ոչ միայն նկարագրական էջեր, Արսլանեան Սրբազանի յատուկ ոճովը գրի առնուած, այլ նաեւ պատմական տեղեկութիւններ այն քաղաքներուն ու աւերակներուն մասին, ուր հաստատուած են մեր հայրենակիցները։*

*

ՅՈՒՇԱԳԻՐՔ Թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ Հայ գաղութներու, Ա. Յ. ՄԱԿԱՐԵԱՆ, տպ. Սելանիկ 1929, (100 տրախմի)

Ահաւասիկ հատոր մը, 640 էջերով եւ բազմաթիւ պատկերներով, որ կը պարունակէ շահեկան տեղեկութիւններ Թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ հայկական գաղութներու կեանքէն։ Պարզ թերթատում մը կը բաւէ համոզուելու, որ հեղինակը մտածեր է տալ խղճամիտ աշխատութիւն մը, կորուստէ փրկելով

ՀԱՅ ՍԻՐՏ
Անկախ շաբաթաթերթ։ Խմբ. Յակոբ Գույումճեան։ Հասցէ՝ 102 N 60th Street. Philadelphia. Pa. (U. S. A.). Բաժանորդ. տարեկ. 1,50 տոլար։

պատմական տեղեկութիւններ: Այն պայմանները, որոնց մէջ նման գործ մը երեւան բերած է, (վաւերագիրներու բացակայութիւն, արձանագրութիւններու պակաս, նիւթական ու ֆիզիքական մեծ դժուարութիւններ, ընդարձակ տարածութիւններու վրայ ցրուած գաղութներու անտեսական հոգեր եւ աշխատանքի ու թղթակցի պակաս) ներողամտութեան զգացումով կը համակէ մեզ բոլորս, հակառակ նման երկի մը կազմութեան ու խմբագրութեան համար անհրաժեշտ եղող գիտական ու պատմական խորունկ ծանօթութիւններու պակասին, որուն համար հեղինակը պատասխանատու չէ, տրուած ըլլալով անյաղթելի դժուարութիւնները:

Ոչ միայն նոր Յունաստանի սահմաններուն մէջ ապրող, այլ Ադրիանապոլսոյ, Ռոտոսթոյի եւ Մալկարայի հայ գաղութներու պատմութեան վերաբերող վիճակագրութիւններ ու վկայութիւններ քով քովի բերուած են համբերատար ոգիով:

*

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ ԱԿԱՆՋԻ, ՔԻԹԻ ԵՒ ԿՈԿՈՐԴԻ Հեղինակ՝

ՏՕՔԹ. ԱԼԼԱՀՎԷՐՏԻ ՈՐԴԻ, Տպ. «Մասիս» 1930

Նախաբան՝ ՏՕՔԹ. Վ. Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

Տարուէ տարի կը ճոխանայ առողջապահական - բժշկական գիրքերու մատենաշարը: Անցեալ տարի այս էջերուն մէջ կը յիշատակէինք Տօքթ. Լ. Գրիգորեանի հեղինակութիւնները: Այս տարի այդ շարքին վրայ կու գայ աւելնալ Տօքթ. Ալլահվէրտի Որդիի ականջի, քիթի եւ կոկորդի առողջապահութեան նուիրուած մէկ գրքոյկը, 64 էջերու մէջ խտացուած: Բժշկական գիտելիքները պարզ, ժողովրդականացած ձեւի մէջ այսպէս կը դառնան հանրային սեփականութիւն: Մեր աշխատակիցը համառօտ ծանօթութիւններ տալով ականջի, քիթի եւ կոկորդի հիւանդութիւններուն մասին, կազմախօսական, բնախօսական եւ ախտաբանական տեսակէտներով, կը ծանրանայ այն միջոցներուն եւ նախազգուշութիւններուն վրայ, որոնցմով կարելի պիտի ըլլայ կանխել ամէն բարդութիւն, որ կրնայ ճակատագրական հետեւանքներ ունենալ ենթակային կեանքին համար:

*

Վերջին պահուն ստացանք մեր աշխատակից Յ. Պալեսեանի պատրաստած ՀԱՄԱՅՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՐՏԷԶ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, *մեծադիր եւ գունաւոր: Կը պարունակէ աշխարհագրական տեղեկութիւններ հին եւ նոր Հայաստանի վրայ: Հեղինակը ջանք թափած է գործնական եւ մատչելի դարձնել իր ձեռնարկը: Մէկ ակնարկով ընթերցողը կը գտնէ հոն վիճակագրական շահեկան տեղեկութիւններ, աւերակ եւ կանգուն պատմական եկեղեցիներու նկարները, հայերու ընդհանուր թիւը, եւլն.: Չորս անկիւնները կը զարդարեն փոքրադիր ձեւով Վանի, Կարնոյ, Խարբերդի եւ Կիլիկիոյ քարտէսները: Իսկ ճակատը կը փայլին Մեծն Տիգրան Բ.ի, Մեծն Արտաշէս Բ.ի, Ներսէս Աշտարակեցիի եւ Խաչատուր Աբովեանի նկարները: Հեղինակը արժանի է ամէն քաջալերութեան:*

ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՓԱՐԻԶԻ ՄԷՋ

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՄԲ

— 1930 —

31 *Հոկտեմբեր* — Գամառ-Քաթիպա եւ Միքայէլ Նալպանդեան, *իրենց ծննդեան հարիւրամեակին առթիւ. դասախօս՝ Ռուբէն Բերբերեան:*

7 *Նոյեմբեր* — Ռուբէն Զարդարեան, *Արձակ էջեր եւ հէքեաթներ հատորին առթիւ. դասախօս՝ Մկրտիչ Պարսամեան:*

14 *Նոյեմբեր* — Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան. *դասախօս՝ Օհան Կարօ:*

26 *Նոյեմբեր* — Ղեւոնդ Տէր Կարապետեան, *իր ազգագրական եւ պատմագիտական աշխատութիւնները. դասախօս՝ Կարօ Սասունի:*

12 *Դեկտեմբեր* — Պատերազմի եւ խաղաղութեան հարցեր. *դասախօս՝ Ռէն:*

18 *Դեկտեմբեր* — Հեղինակները եւ մտային հիւանդութիւնները. *դասախօս՝ Բժ. Ամատեան:*

— 1931 —

2 *Յունուար* — Խորհրդային Հայաստանի մասին տեղեկատուութիւն. *Դասախօս՝ Ս. Վրացեան:*

24 *Յունուար* — *Ընթերցում՝ Տիկին Շ. Խանզատի* Հին Թիֆլիսը եւ Սունդուկեանի տիպերը *աշխատութիւնը:*

21 *Փետրուար* — Յունահայ գաղութը. *դասախօս՝ Շաւարշ Միսաքեան:*
Գաղութները հայ պահելու հարցին շուրջ. *դասախօս՝ Ա. Չամալեան:*

21 *Մարտ* — Արեւմտահայ եւ Արեւելահայ հնչաբանութիւնը. *դասախօս՝ Ստ. Քոչարեան:*

11 *Ապրիլ* — Հրանդի (Մելքոն Կիւրճեան) գրականութիւնը. *դասախօս՝ Ռ. Կարապեան:*

18 *Ապրիլ* — Մխիթարեան Միաբանութեան Բաժանումը. *դասախօս՝ Պ. Զաւարեան:*

25 *Ապրիլ* — Հայ կնոջ ընկերային իրաւունքները. *դասախօս՝ Վահան Համբարձումեան:*

2 *Մայիս* — Յ. Պարոնեանի գրականութիւնը (*Մահուան քառասնամեակին առթիւ*). *դասախօս՝ Բրոֆ. Ն. Ադոնց:*

6 *Յունիս* — Նոր նիւթեր Պատկանեան տոհմի մասին. *դասախօս՝ Ռ. Բերբերեան:*

20 *Յունիս* — Ռէնի «Գնդակահարուածները». *դասախօս՝ Ս. Քոչարեան:*

27 *Յունիս* — Պետրոս Ադամեանի բեմական գործունէութիւնը. *դասախօս՝ Շահխաթունի:*

Զ. Ե. Ռ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ — 1930 —

3 Հոկտեմբեր — Առողջապահութեան հարցը եւ առողջութեան... ցնորքը. դասախօս՝ բժ. Տ. Այվազեան:
8 Հոկտեմբեր — Քաղաքակրթութիւն եւ բարքեր. դասախօս՝ Ե. Տարօնեան:
23 Հոկտեմբեր — Գրական մեր նոր սերունդը. դասախօս՝ Շ. Նարդունի:
13 Նոյեմբեր — Մենք եւ մեր կոչումը. դասախօս՝ Յովհ. Տէր Յովհաննէսեան:
20 Նոյեմբեր — Հայ լեզուին տիրական յատկութիւնները. դասախօս՝ Եր. Տէր Անդրէասեան:
27 Նոյեմբեր — Մենք մեզ ճանչնանք. դասախօս՝ Բաբկէն Բէշիշեան:
4 Դեկտեմբեր — Քուչակի Սիրոյ երգերը. դասախօս՝ Ղեւոնդ Մելոյեան:
11 Դեկտեմբեր — Ազգերու հոգին. դասախօս՝ Բժ. Գ. Ամատեան:
18 Դեկտեմբեր — Սայաթ Նովայի կեանքը եւ Արուեստը. դասախօս՝ Օշին Կարօ (երկու անգամ):

— 1931 —

15 Յունուար — Սուրմալուի եւ Կարսի կռիւները. դասախօս՝ Բենօ:
22 Յունուար — Կարսի կռիւները. դասախօս՝ Ս. Շաշխաթունի:
5 Փետրուար — Հայերէնի դաս մը. դասախօս՝ Եր. Տէր Անդրէասեան:
12 Փետրուար — Կազմակերպենք եւ կազմակերպուինք. դասախօս՝ Յովհ. Տէր Յովհաննէսեան:
5 Մարտ — Եղիշէ. դասախօս՝ Եր. Տէր Անդրէասեան:
12 Մարտ — Այնշթայնի մասին. դասախօս՝ Մ. Տէրպէտէրեան:
19 Մարտ — Ալքոլամոլութիւնը իբրեւ ընկերային աղէտ. դասախօս՝ Բժ. Գ. Ամատեան:
26 Մարտ — Տրապիզոնցի Անթառամ վէպին մասին. դասախօս՝ Օր. Ա. Թորոսեան:
9 Ապրիլ — Ընկերվարութիւնը եւ կուսակցութիւնները. դասախօս՝ Բենօ:
23 Ապրիլ — Անիի մասին. դասախօս՝ Կ. Բասմաջեան:
7 Մայիս — Ընթացիկ հարցեր. դասախօս՝ Ն. Օհանեան:
21 Մայիս — Արեւմտահայ քաղաքական մամուլը անցեալի մէջ եւ ներկայիս. դաս.՝ Կ. Սասունի:
28 Մայիս — Պագուի հերոսամարտը. դասախօս՝ Ս. Գիւլխանտանեան:

Պ. ՆԵՐՍԷՍ ՕՀԱՆԵԱՆ

ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ — 1930 —

12 Դեկտեմբեր — Մովսէս Խորենացի եւ իր ժամանակը. դասախօս՝ Բրոֆ. Ն. Ադոնց:

— 1931 —

12 Յունուար — Էջմիածնայ Աւետարանին մանրանկարներուն ժամանակը. դասախօս՝ Օր. Սիրարփի Տէր-Ներսէսեան:
18 Յունուար — Եղիշէ, իր ժամանակը եւ անձնաւորութիւնը. դասախօս՝ Հ. Ներսէս Վարդապետ Ակինեան:
3 Փետրուար — Թովմաս Թէրզեան, բանաստեղծը, ուսուցիչը եւ իր շրջանը. դասախօս՝ Արշակ Չօպանեան:
19 Փետրուար — Կորիւն, իր անձը եւ իր գործը. դասախօս՝ Գեր. Հ. Յովհաննէս Վրդ. Թորոսեան:
6 Մարտ — Հայ մշակոյթի հանճարը երեք շարունակական սերունդի մէջ — Պատկանեաններու տոհմը. դասախօս՝ Ռուբէն Բէրբէրեան:
26 Մարտ — Պուլկարահայ գաղութը. դասախօս՝ Յարութիւն Աւըճեան:
Տպաւորութիւններ Հայաստանի եւ Նուպարաշէնի մասին. դասախօս՝ Պ. Յովհ. Պօղոսեան:

ՍԵՎՐԻ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

— 1930 —

21 Դեկտեմբեր — Հայաստանի Աւերակները, մոգական լապտերով. բանախօս՝ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան նորընտիր Աթոռակալը՝ Հ. Գաբրիէլ Վրդ. Նահապետեան:

— 1931 —

25 Յունուար — Մխիթար Աբբահայր. բանախօս՝ Բժ. Վ. Թորգոմեան:
8 Փետրուար — Վարդանանց պատերազմի պատմական նշանակութիւնը. բանախօս՝ Վեր. Հ. Սահակ Վրդ. Տէր-Մովսէսեան:
22 Փետրուար — Հայաստանի դերը Բիւզանդական կայսրութեան մէջ. դասախօս՝ Շարլ Տիլ, նախագահ Հայագիտական ընկերութեան եւ անդամ Ֆրանսական Կաճառին:
15 Մարտ — Տանդէ, իր ժամանակը եւ իր գրական հրաշակերտը. դասախօս՝ Գեր. Մեծաւոր Հ. Յովհաննէս Վ. Թորոսեան:
29 Մարտ — Հայոց տնտեսական դերը Ֆրանսայի եւ Սուրիոյ մէջ. դասախօս՝ Ծերակուտական եւ նախկին նախարար Պ. Ժիւսթէն Կոտար:
3 Մայիս — Հայր Ալիշան. դասախօս՝ Արշակ Չօպանեան:

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

17 Ապրիլ — Ժառանգական սիֆիլիզը եւ իր բրած գիւտերը. դասախօս՝ Բժ. Մանուէլեան:
24 Ապրիլ — Ստեփան փաշա Ասլանեան. դասախօս՝ Բժ. Վ. Թորգոմեան:
29 Մայիս — Բերնի հիւանդութիւններ եւ ակռաներ. դասախօս՝ Բժ. Սասունի:
Ստամոքսի հիւանդութիւններ. դասախօս՝ Բժ. Ե. Մինասեանց:
5 Յունիս — Վեներական հիւանդութիւններ. դասախօս՝ Բժ. Լ. Գրիգորեան:
12 Յունիս — Պզտիկ վիրաբուժութիւնը եւ վէրքի խնամքը. դասախօս՝ Տօքթ. Եաղուպ: Ջղային դրութեան առողջապահութիւնը. դասախօս՝ Բրոֆ. Ալաջանեան:

ԱՆՑՈՒԴԱՐՁՆԵՐ

ԲԱՑՈՒՄ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐՈՒ ՏԱՆ

16 Դեկտ. 1930ին, Երեքշաբթի օր կատարուեցաւ պաշտօնական բացումը Փարիզի համալսարանական թաղին մէջ հանգուցեալ Պօղոս Նուպար փաշայի կողմէ հաստատուած Մարի Նուպարի անուան հայ ուսանողներու տան:

Այս տունը շինուած է Պուլվար Ժուրտանի վրայ (թիւ 39) չորս յարկի վրայ եւ կը պարունակէ 65 սենեակներ, մաքուր եւ հաճելի կերպով կահաւորուած:

Շէնքին ճակատը կայ... հետեւեալ խոշոր վերտառութիւնը՝ ֆրանսերէնով Université de Paris, Maison Arménienne: Մուտքի դրան ձախ կողմը հայերէն տառերով քանդակուած է հետեւեալ արձանագրութիւնը: «Համալսարանական ոստան, հայ ուսանողներու տուն, հիմնարկութիւն Մարի Նուպար»: Աջ կողմը նոյն իմաստով քանդակուած է ֆրանսերէն արձանագրութիւն մը:

Իրարու ետեւէ կարգով խօսք առին հետեւեալները, ծերակուտական Պ. Պ. Օնօրա, Գ. Սինապեան, Վ. Մալէզեան, Պ. Տէրվիշեան, կրթական նախարար Պ. Բամիյ Շօթան եւ Համալսարանի րէքթէօր Պ. Շարլէթի:

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐ ՆԱԽԱԳԱՀԸ

Ողբացեալ Պօղոս Նուպար փաշայի մահուամբ Հ. Բ. Ը. Մ. նախագահական աթոռը թափուր կը մնար: Վերջացող տարուան ընթացքին, վարչական ժողովի մէկ նիստին միաձայնութեամբ նախագահ ընտրուեցաւ Պ. Գալուստ Կիւլպէնկեան, որ առաջին առթիւ հետեւեալ բառերով բնորոշեց իրեն վստահուած ծանր գործը. «Իմ գերագոյն նպատակս պիտի լինի խանդավառ ոգիով աշխատիլ բարգաւաճմանը այս ազգային ընկերութեան, պէտք է ըսեմ Հայ Տան, որ նա լինի միշտ սիրելի բոլոր Հայերուն, առանց խտրութեան: Ամէն Հայեր որ սփռուած են աշխարհի ամէն կողմ, պէտք է նային գուրգուրանօք դէպի մեր Ընկերութիւնը, իբր մի կենդանի հայկական շէնքի, որ հրճուանքով կը հետապնդէ հայ ժողովրդեան երջանկութիւնը եւ յառաջդիմութիւնը: Պէտք է գիտնան որ հայ օճախն է, միշտ պատրաստ օգնելու այն ամէն Հայերու որ ցաւեր ունին, սրբելու անոնց արցունքը եւ աշխատելու անոնց բարոյական եւ նիւթական բարօրութեան: Երբեք չեմ ունեցած ո եւ է կուսակցական ոգի, այլ մեծցած եմ հայ հոգիով եւ աւանդութիւններով, իմ լոկ նպատակս է այս Տան մէջ խանդավառել նոյն հոգիով: Միեւնոյն ժամանակ, մեր բոլոր խղճմտանքով եւ բարի կամքով պէտք է քննենք եւ որդեգրենք այն նոր սկզբունքները եւ նոր գաղափարները, որ պարագաներու եւ ժամանակներու բերմամբ, կարող են նոր գործիքներ դառնալ մեր ազգի բարոյական եւ նիւթական երջանկութեան եւ յառաջդիմութեան համար: Ահա այս նկատողութիւններով ոգեւորեալ կը ստանձնեմ իմ պաշտօնը: Ամենաերջանիկ պիտի լինիմ եթէ յաջողիմ. եւ եթէ անկարելի լինի, չպիտի վարանիմ հրաժարելու այս բարձր պաշտօնէն:»

ԵՐԵՔ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ապրիլ 26ին, Կիլիկիոյ վեհափառ Տ. Սահակ Կաթողիկոս իրեն Աթոռակից ձեռնադրեց Տ. ԲԱԲԿԷՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԻՒԼԷՍԷՐԵԱՆը, Հալէպի Քառասուն Մանկանց պատմական եկեղեցիին մէջ, ի ներկայութեան բազմաթիւ պաշտօնական անձնաւորութիւններու եւ հինգ հազարի հասնող ժողովուրդի մը բազմութեան:

Նորընտիր Բաբկէն Կաթողիկոս բնիկ Կիլիկեցի է: Տեղին վրայ իր նախնական ուսումը աւարտելէ վերջը, 1885ին Արմաշի Դպրավանքին մէջ քահանայ ձեռնադրուած է Օրմանեան Սրբազանի ձեռքով. իսկ 1910ին, Էջմիածնի մէջ Եպիսկոպոս ձեռնադրած է զինքը Իզմիրլեան Կաթողիկոս: Բարտուղարը եղած է Օրմանեան Պատրիարքին եւ յետոյ Առաջնորդը Մուշի եւ Գաղատիոյ թեմերուն: Երուսաղէմի Վանքին մէջ կարեւոր պաշտօններ կատարելէ եւ նորընծայարանի վերջին աշակերտները շրջանաւարտ հանելէ վերջը, այժմ կը բարձրանայ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան:

*

Իսկ Յուլիս 16ին, Երուսաղէմի Պատրիարք ընտրուեցաւ Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ, յաջորդ ողբացեալ Դուրեան Սրբազանի:

Նորընտիր Պատրիարքը ծնած է 1874ին Նիկոմիդիոյ Պարտիզակ գիւղը, ուր առած է իր նախնական դաստիարակութիւնը: Յետոյ Արմաշի Դպրեվանքը մտած եւ հոն քահանայ ձեռնադրուած

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ
Հայագիտ. ուսումնաթերթ Վիեննա. Մխիթ. Միաբանութեան: VII Mechitaristengasse, 4 Vienne (Autriche)

ՅԱՌԱՋ
Օրաթերթ գրական եւ քաղաքական: Խմբագիր՝ Շաւարշ Միսաքեան: Հասցէ՝ 235 Faub. St. Martin, Paris. Բաժանորդ. տարեկան 140 ֆրանք. Ամերիկա՝ 6 տոլար:

է 1896ին: Դպրեվանքի փոխ-տեսչութեան եւ փոխ-վանահայրութեան պաշտօնները վարած է տասը տարի, որմէ վերջը, 1907ին Սեբաստիոյ Առաջնորդ ընտրուած եւ 1910ին Էջմիածին երթալով Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Իզմիրլեան Կաթողիկոսէն: 1914ին Առաջնորդ ընտրուելով Եգիպտոսի, այդ պաշտօնին գլուխը մնացած է մինչեւ Երուսաղէմի Պատրիարք ընտրուիլը:

1916ին այցելած է Հնդկաստանի զանազան վայրերը իբր Կաթողիկոսական նուիրակ. իսկ 1929ին, իբր կաթողիկոսական լիազօր ներկայացուցիչ, այցելած է Եւրոպայի բոլոր հայաբնակ քաղաքները:

*

Գաւրիկեան Աբբահօր մահուընէն գրեթէ վեց ամիս վերջը, Յուլիս 9ին, Վիեննայի Մխիթարեան Հայրերը Ընդհանուր Ժողով գումարելով իրենց Աբբայ ընտրեցին ԳԵՐ. Հ. ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՀԱՊՈԶԵԱՆԸ:

Նորընտիր Աբբահայրը հազիւ 44 տարեկան է, ծնած ըլլալով 1887 Թուականին Տայոց աշխարհի Խոտորջուր աւանին մէջ: Տակաւին 11 տարեկան հասակին մտած է Վիեննայի Մխիթարեանց վանքը, ուր քահանայ ձեռնադրուած է 1911ին:

Սկիզբէն ի վեր Միաբանութեան ներքին վարչական եւ մատակարարական պաշտօններու գլուխը գտնուած ըլլալով, թէպէտ շատերուն անծանօթ մնացած, սակայն իր արժանիքներն ու կարողութիւնը մեծապէս գնահատուած են Միաբանութեան ծոցին մէջ, ինչ որ յայտնապէս կ'ապացուցանէ ընտրական քուէներուն իր վրայ կեդրոնացումը:

Գեր. Հապոզեան Աբբան երկար տարիներ վարած է տպարանի տեսչութեան եւ ընդհանուր գործակալի խիստ կարեւոր եւ պատասխանատու պաշտօնները կատարեալ ձեռներէցութեամբ: Միեւնոյն ատեն աշխատակցած է «Հանդէս Ամսօրեայ»ի եւ մեծապէս օժանդակած է վանքի մատենադարանին կարգադրութեան եւ ճոխացումին:

ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԸ

1931 Ապրիլ 27ի գիշերը Զանգեզուրը իր շրջականներով փլատակներու վերածուեցաւ:

Պատմական Տաթեւը, Հալիձորը, Երիցաթումբը, Գորիսը, Շնհերը, Աւարանցը, Սիսեանլի, Դարաբասի, Ղափանի, Արեւիկի շրջանները մեծապէս ազդուեցան երկրաշարժէն: Մարդկային կորուստը նմանապէս մեծ եղաւ, ողջ մնացած ազգաբնակչութիւնը ստիպուեցաւ բացօթեայ ապրիլ ծանր պայմաններու տակ: Շատ գիւղերու տուները 70-80 առ հարիւր քանդուեցան: Բոլոր կենդանիները և կահկարասիները, ինչպէս նաեւ կենսամթերքը մնացին փլատակներու տակ: Ժողովուրդը ապաստանէ և կենսամթերքէ զրկուած՝ ստիպուեցաւ գաղթել:

ՆԵՐԳԱՂԹԸ

1931 Սեպտ. ամսուան սկիզբը Փարիզ հասաւ Խորհրդ. Հայաստանի Խորհուրդներու նախագահ Սահակ Տէր Գաբրիէլեան, դէպի Հայաստան ներգաղթի աշխատանքներուն կազմակերպման մասին խորհրդակցելու համար: Որոշուած է 5000 հոգի Յունաստանէն և 1000 հոգի Պուլկարիայէն փոխադրել, անոնց բնակարաններն ապահովուած ըլլալով: Այս 6000ին պիտի հետեւին 4000 ուրիշ գաղթականներ:

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՊՈՒՔՐԷՇԻ ՄԷՋ

Պուքրէշի մէջ 11 հոկտ. 1930ին «Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու Ընկերակցութիւն» մը կազմուեցաւ, մեր ժողովուրդին ու անոր մշակոյթի մեծ բարեկամին՝ ուսուցչապետ Նիքոլա Եորկայի պատուոյ նախագահութեանը տակ:

Իր այս նպատակը իրագործելու համար՝ ընկերակցութիւնը

Ա.— Պիտի հիմնէ հայ արուեստի մնայուն թանգարան մը Պուքրէշի մէջ՝ կորուստէ փրկելով հայ արուեստի բեկորները և առիթը տալով օտարներուն որպէսզի շօշափեն փաստերը այն աղուոր ճիգին զոր մեր ցեղը սպաս դրաւ քաղաքակրթութեան:

Բ.— Պիտի հաստատէ հրատարակչական մը՝ որպէսզի մանուկներուն ու տարէցներուն ձեռքը անպակաս ըլլայ հայ գիրքը գաղութներու մէջ. փրկուին գաղութներու պատմութեան վերաբերեալ նիւթերը, և օտարները աւելի լաւ ճանչնան մեր ցեղն ու իր ճիգերը:

Գ.— Պիտի հիմնէ համեստ օթեւան մը ռումէն մշակոյթի ոստանին Վալէնի-տէ-Մանթնի մէջ, իբրեւ շաղախը հայ և ռումէն մտքի եղբայրակցութեան:

Դ.— Պիտի հաստատէ նաեւ կենդանի խօսքը, սարքելով դասընթացքներ, բանախօսութիւններ և ասուլիսներ՝ աւելի ջերմ ընծայելով հետաքրքրութիւնը դէպի հայ մշակոյթը:

Ե.— Պիտի ստեղծէ առիթներ որպէսզի ծանօթացուին հայ երգն ու բեմը:

ՅՈՒՍԱԲԵՐ
Օրաթերթ քաղաքական հասարակակ. գրական: Հասցէ՝ B. P. 868, Le Caire (Egypte). Բաժան. տարեկ. 150 եգ. դահ.: Օտար երկիր՝ 40 շիլին:

ՆՈՐ ՕՐ
Օրաթերթ: Հրատարակութ. «Նոր Օր» Հրատարակչականի: Հասցէ՝ 20 A, Rue Vouli, Athènes (Grèce).
Տարեկան բաժանորդագինն է 135 ֆրանք:

Զ.— Պիտի ունենայ իր մատենադարանը՝ ուր հայեր թէ օտարներ պիտի գան սերտել ու ճանչնալ մեր ժողովուրդն ու անոր մտաւոր ճիգը:

Է.— Պիտի կազմակերպէ հայ արուեստի ցուցահանդէսներ Պուքրէշ թէ այլուր հայ մշակոյթի քարոզութիւնը պտտցնելով վայրէ վայր:

Ը.— Պիտի տօնէ յիշատակը անհետացած մտքի վարպետներուն ու պիտի ծանօթացնէ անոնց գործը. պիտի տօնէ վաստակաւորները՝ սփոփելու համար զանոնք իրենց խոնջէնքին մէջ, պիտի մեծարէ հիւրերը:

Թ.— Պիտի կապ պահպանէ հայ մշակութային հիմնարկութեանց հետ՝ բոլոր վայրերու ազնուագոյն տարրերը գործակցութեան կանչելու համար արուեստի և մտքի գետնին վրայ, կապ պիտի պահէ նաև օտար մշակութային հաստատութեանց և մտաւորականներու հետ՝ իբր լաւագոյն ուղին փոխադարձ ճանաչման ու սիրոյ:

ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆԳ ՄՐՑԱՆԱԿՆԵՐ

Փարիզի Աղքատախնամի Օժանդակ Նէօյիի Հայ Օրիորդաց Միութիւնը երեք տարիներէ ի վեր սիրուն գաղափարը յղացեր է

առաքինութեան մրցանակներ տալ այն հինգ հայուհիներուն, որոնք շնորհիւ իրենց աշխատանքին, ընտանեսիրութեան ու զոհողութեան ոգիին, կը հասնին իրենց բազմանդամ ընտանիքի պէտքերուն: Իր հրատարակած կոչը մեծ ընդունելութիւն գտնելով, տարուէ տարի մեծ թիւով հայուհիներ մասնակցեցան այս մրցումին:

1928 ին, Ա. տարի, հետևեալ հինգ հայուհիները շահեցան առաքինութեան մրցանակները.

Տիկին Արմենուհի Ճէլալեան. Կարնեցի, Օր. Զապէլ Զիլինկիրեան, Պոլսեցի, Տիկին Վարդանուշ Զուգասըզեան, Սեբաստացի, Օր. Իւրսիկ Տագէսեան, Իզմիրցի, Օր. Տիգրանուհի Երամեան, Գաւառհիսարցի:

1929 ին, Բ. տարի, հետևեալները.

Տիկին Վերգինէ Ա. Մինասեան, Տրապիզոնցի Տիկին Արաքսի Գէորգեան. Պաթումցի, Օր. Հայկանուշ Սուճեան, Կարնեցի, Օր. Աննիկյա Բէօլէեան, Խօտէմիշցի, Օր. Զարուհի Գալֆաեան, Պոլսեցի:

1930 ին, Գ. տարի, հետևեալները.

Օր. Աննա Տէր-Ստեփանեան, Իզմիրցի, Տիկին Ա. Խունունց, Թիֆլիսցի, Տիկին Մ. Տօղրամաճեան, Պրուսացի, Օր. Վ. Նագըշեան, Սեբաստացի, Օր. Մ. Շիրինեան, Պոլսեցի:

ՀԱՅ ԱՍՏՂԱԳԷՏ ՄԸ

Ծանօթ հայ աստղագէտ Պ. Լ. Ասատուրեան 1911 էն ի վեր նուիրուած է պրպտումներու: Ուրախ ենք յայտնելու որ շուտով վերջանալու վրայ են իր ուսումնասիրութիւնները: Փափաքելի է որ հայ մեկենաս մը, իր նիւթական և բարոյական աջակցութեամբ դիւրացնէ այդ գործին հրատարակութիւնը, որ յամառ աշխատութեան արդիւնք է, այդ կերպով եւրոպական գիտական շրջանակներուն ծանօթացնելու համար թէ՛ հեղինակը և թէ՛ իր գործը:

Société Astronomiqueի մէջ կը կարդանք.—«M. L. Assadour-
ian, à Paris, communique la suite de ses recherches sur la consti-
tution des corps célestes et l'action de l'éléctricité dans leur mou-
vement. Les études entreprises par notre collègue s'étendent à la
plupart des questions embrassées par l'Astronomie. Certains points
de ses théories peuvent prêter à discussion, mais il y a là un labeur
considérable que l'auteur aura à cœur de continuer et pour lequel
les encouragements ne lui manqueront pas.»

ՄԱՀԱԹՄԱ ԿԱՆՏԻ

1931 տարուան ընթացքին Բարաշիի (Հնդկաստան) մէջ տեղի ունեցաւ հնդիկ ազգայնականներու խորհրդաժողովը, ուր բանաձեւ-

ՍԻՈՆ
Կրօնական, գրական եւ բանասիրական ամսաթերթ: Rédaction de la Revue Arménienne SION, Patriarcat Arménien, Jérusalem (Palestine). Բաժ. տար. 6 շիլին կամ 1,50 տոլ.

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԿԱՄԱՒՈՐՆԵՐԸ ԴԷՊ Ի ՃԱԿԱՏ (1914-1918)

ՀԱՅ ԿԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ 1930ի ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ ՄԸ։ Ph. Phébus, Paris

MÉRIDIONAL

GRAND CHOIX DE PRODUITS COLONIAUX

d'Orient, du Midi, d'Italie et de Corse

PRODUITS D'ITALIE DE CHOIX

Pâtes, charcuteries, hors-d'œuvres et vins

PRODUITS FINS DU MIDI :

Huiles, olives, fruits et primeurs

PRODUITS DÉLICIEUX D'ORIENT :

Baklava, halva, kachkaval et conserves

PRODUITS EXOTIQUES SAVOUREUX

Expédition en Province et à l'Etranger

8, Rue Châteaudun, PARIS (9e)

ւեցաւ Հնդկաստանի կատարեալ անկախութիւնը: Այս խորհրդաժողովին ներկայացուցիչը հնդիկ իմաստունը Մահաթմա Կանտի, սեպտեմբերի առաջին շաբաթներուն ընդունուեցաւ Լոնտոն, ուր տեղի պիտի ունենար Կլոր Սեղանի խորհրդաժողովը: Պատմական և քաղաքական նշանակութիւն ունեցող այս ժողովին մէջ Կանտի պահանջեց Հնդկաստանի անկախութիւնը:

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՔՀՆՅ. ՏԷՐ ԽՈՍՐՈՎ, ՀՈԳԵՒՈՐ ՀՈՎԻՒ ԼՈՆՏՈՆԻ ՀԱՅՈՑ

Ծնած է 1881ին Կ. Պոլիս, Գատըգիւղ: Ծանօթ էր իբրեւ մանրանկար-լուսանկարիչ. բայց ջերմ փափաք ունեցած է կրօնական ասպարէզին նուիրուելու 1894էն ի վեր, երբ Օրմանեան Սրբազան կ'արտօնէր զինքը երթալ Արմաշու ժառանգաւորացը:

Տ. ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՔՀՆՅ. ՏԷՐ ԽՈՍՐՈՎ

1927ին երբ Փարիզ կը գըտնուէր, Գեր. Վռամշապուհ Սրբազանի թելադրութեամբ և եկեղեցիին Վարչութեան հաւանութեամբը թէեւ կը վաւերացուի իր ձեռնադրութիւնը տեղին վրայ, բայց նոյն օրերուն ալ Լոնտոնէն քահանայի մը պէտքը ստիպողական ըլլալով, հոգեւոր ծնողէն՝ Բիպարեան Սրբազանէ կը ստանայ քահանայական օծումը և կը մեկնի Լոնտոն, Ս. Սարգիս եկեղեցին, ուր կը պաշտօնավարէ ցարդ:

1929ին, հանգուցեալ Վեհ. Հայրապետը գնահատական կոնդակով լանջախաչ կրելու արտօնութիւն կը շնորհէ, և Գեր. Թորգոմ Սրբազան, Կաթ. Պատուիրակի հանգամանքով երբ Լոնտոն կ'այցելէ, կը գնահատէ իր ցոյց տուած տեւական ջանքերը, տեղին հայութեան մէջ հոգեւոր կեանքը վառ պահելուն համար:

Գրած է կրօնա-բարոյական յօդուածներ այլեւայլ թերթերու մէջ և հրատարակած է «Հայ Եկեղեցականութիւնը և իր Դերը» քննական տեսութիւնը:

Աշակերտած ըլլալով երաժշտագէտ Լ. Խանճեանի և Ռ. Փափազեանի, հմուտ է եկեղեցական երաժշտութեան և օժտուած է երգելու և խօսելու բնածին յատկութեամբ:

Ուշադրութեամբ կարդալ էջ 129ի յայտարարութիւնը:

ՈՍՏԻԿԱՆ, ԹԱՐՏՈՒՂԱՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՑԻՉ

ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՊԱԼԵԱՆ

Բնիկ Կեսարիոյ Կէրմեր գիւղէն, Կարապետ Պ. Պալեան 1912 հոկտ. 20ին կը մեկնի Ամերիկա: 1918ին կը մտնէ ամերիկեան լեգէոնին մէջ ու կը մասնակցի ընդհ. պատերազմին: 12 տարիէ ի վեր Sargent at arm է, այսինքն օրէնսդրական ոստիկան: Հետաքրքրականն այն է, որ Միլֆըրտի հայկական դպրոցին ուսուցիչն է և հոգաբարձութեան ալ քարտուղարը նոյն ատեն: Վարժարանը 38 աշակերտ ունի, 6էն 16 տարեկան, մանչ և աղջիկ: Դասախօսութիւնները տեղի կ'ունենան գիշերները, շաբաթը երեք անգամ:

ՓԱՐԻԶԻ ՄԻՋԱԶԳ. ԳԱՂԹ. ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԸ

Ֆրանսա միայն կրնար իրականացնել այդ հոյակապ ծրագիրը: Անոնք որ բախտը ունեցան «աշխարհի շուրջ այս ամէնէն գեղեցիկ ճամբորդութիւնը» կատարելու 1931 մայիսէն հոկտեմբեր, կրնան միայն գաղափար մը կազմել այն ճաշակին, կարգապահութեան, ամէնէն հեռաւոր անկիւնները լոյսի բերելու ընդհանուր ճիգին վրայ, որոնցմով Ֆրանսա կրցած է իր գաղթավայրերը ներկայացնել, Մարօքի կազմակերպիչ Լիօթէ մարաջախտին, Մատակասգարը լաւագոյն կերպով ճանչցող ընդհանուր կառավարիչ Օլիվիէի գիտուն փորձառութեան և անհամար ճարտարագէտներու կիրարկած արուեստին շնորհիւ:

Ցուցահանդէսին վարչութիւնը, յայտնուած փափաքին և ցուցահանդէսին գտած անսպասելիօրէն խանդավառ ընդունելութեան տեղի տալով, կը խորհի ամիս մըն ալ երկարել պայմանաժամը և թերեւս վերաբանալ 1932ի գարնան...

Փարիզի կեդրոնէն քանըհինգ վայրկեան հեռու, Վէնսէնի անտառին մէջ իսկ, Տօմէնիլ լիճին շուրջ, ցուցահանդէսը կը գրաւէ 110 հեկտար տարածութիւն:

Կազմակերպութեան ընդհանուր ժողովներուն մասնակցած են զանազան երկիրներու պատկանող 150 մարմիններ:

Ցուցահանդէսին մէջ ամէնէն աւելի աչքերը շլացնող գեղեցկութիւնը լոյսերու խաղն է, որ հետզհետէ, տարիներու ընթացքին, կրցած է հրաշալի արդիւնքներու յանգիլ:

Կարելի է, առանց չափազանցութեան ըսել որ այս գաղթային ցուցահանդէսը, առաւելապէս լուսահանդէս մըն է, իր ջուրի

երփներանգ վարագոյրներով, շատրուաններով, Ջրեղէն լուսաւոր կամարներով։

Ներկայացուած են Ասիան, Հնդկաչինը, Ափրիկէն, Հնդկաստանը, Ամերիկաները, իրենց բովանդակ գաղթավայրերով։ Ոչ մէկ անծանօթ անկիւն մոռցուած է։

Ցուցահանդէսին իրենց հարուստ մասնակցութիւնը բերած են Պելճիգա, Հոլանտա, Միացեալ Նահանգները, Տանըմարքա, Փորթուգալ, Իտալիա և ուրիշներ։

Այս առթիւ կ՚արժէ վիճակագրութիւնը տալ 1867էն ի վեր տեղի ունեցող միջազգային գլխաւոր ցուցահանդէսներուն մուտքերուն։ Այսպէս.—

1867ին միջազգային ցուցահանդէսը, եօթը ամսուան ընթացքին 8.179.920 հոգի մուտք ունեցեր է։

1878ին վեց ամսուան ընթացքին 12.039.471 հոգի։
1889ին վեց » » 28.121.975 »
1900ին եօթը » » 48.130.301 »

1925ի զարդարուեստի ցուցահանդէսը, վեց ամսուան մէջ 16.180.501 հոգի։

1931ի գաղթային ցուցահանդէսը, որ կը շարունակուի տակաւին, մարտէն մինչեւ նոյեմբեր 1, ունեցած է մօտաւորապէս 26 միլիոն մուտք։

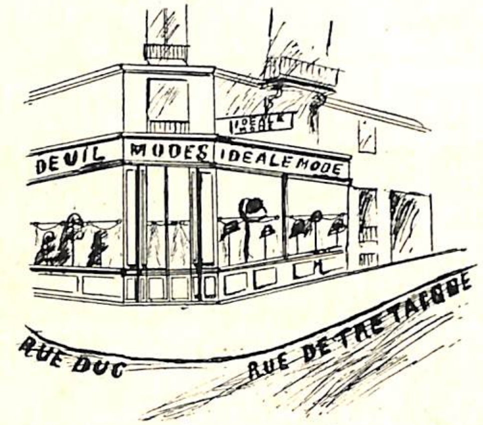

A L'IDÉALE MODE
MODES & DEUIL
HAUTE NOUVEAUTÉ
RÉPARATIONS
TRANSFORMATIONS
Voyez nos modèles de feutre et de pailles fines à partir de 22 - 35 - 45 francs

Spécialité de feutre ne tachant pas sous la pluie (brevet S. G. D. G.)

Coupe, essayage sur cliente — Envoi gratuit de jolies figurines — Expédition contre remboursement en Province et Colonies.

Ա. Լ'ԻՏԷԱԼ ՄՈՏ
ԱՄԷՆ ՏԵՍԱԿԷ ԳԼԽԱՐԿՆԵՐ
ՁԵՒԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ
12, Rue de Trétaigne, Paris. Métro : Jules Joffrin et Lamarck

ՏԱՐՈՒԱՆ ՅՈԲԵԼԵԱՆՆԵՐԸ

13 դեկտ. 1930.— Զ. Ե. Ո. ՄԻՈՒԹԵԱՆ հիմնարկութեան հընգամեայ տարեդարձը տեղի ունեցաւ Փարիզի Աշխարհագրութեան ընկերութեան սրահին մէջ, նախագահութեամբ Պ. Ա. Ահարոնեանի և ներկայութեամբ համակիր խուռն բազմութեան։ Զանազան ճառերու կարգին նուագուեցան նաեւ երաժշտական ընտիր կտորներ։

21 դեկտ. 1930. — Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ քառասնամեակը տօնուեցաւ Սալ Կավօի մէջ։ Կը նախագահէր Պ. Ա. Ահարոնեան։ Բեմը զարդարուած էր շքեղօրէն։ Նախագահական մարմնէն զատ բեմին վրայ ներկայ էին զանազան օտար կուսակցութիւններու ներկայացուցիչներ, ինչպէս ֆրանսական խորհրդարանի նախկին երեսփոխան Ժան Լոնկէ «մեր ժողովուրդին հաւատարիմ ու մեծանուն բարեկամը և Ժան Ժօրէսի զինակիցը», որ կը ներկայացնէր միջազգային ընկերվարութեան գործադիր կոմիտէն։

յունիս 1931. — ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ Վրաստան Թիֆլիսի մէջ Յունիսի սկիզբը տօնեց հայ վիպասան Նար-Դոսի գրական գործունէութեան 45 ամեայ յոբելեանը։

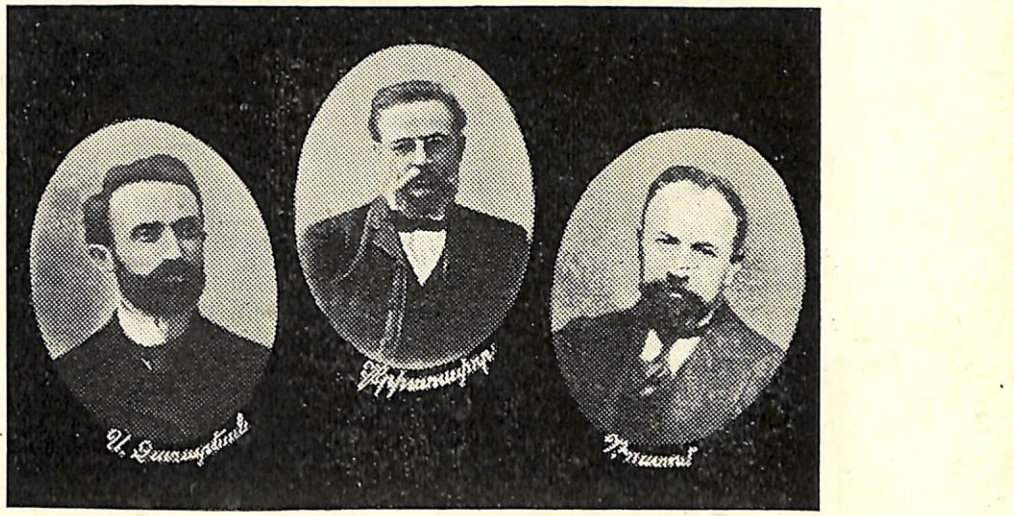

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐՆԵՐԸ
ԶԱՒԱՐԵԱՆ, ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ, ՌՈՍՏՈՄ

Նար-Դոս եղած է նախախորհրդային հայ գրականութեան երրապաշտ գրական հոսանքի տաղանդաւոր ներկայացուցիչներէն մէկը։

Նար-Դոսի վէպի նիւթերը առնուած են 19րդ դարու վերջի և 20րդ դարու սկիզբի Անդրկովկասի և գլխաւորապէս Թիֆլիսի հայ քաղքենիներու և անոնց մտաւորականութեան կեանքէն։ Իր տիպարները բացասական են, հակառակ զանոնք գրական ներկայացնելու իր փորձերուն։

Այսօր ալ ժողովուրդը դեռ յափշտակութեամբ կը կարդայ Նար-Դոսի Մահը, Պայքարը, Սպաննուած Աղաւնին, Մեր Թաղը, եւլն.։

14 յունիս 1931.— *ՍՈՐՊՈՆԻ մեծ Ամփիթատրոնին մէջ տեղի ունեցաւ Բարեգործականի քսանըհինգամեակին և ազգային մեծ բարերար հանգուցեալ Պօղոս Նուպար Փաշայի յիշատակին նուիրուած հանդէսը։ Ներկայ էին Փարիզի մէջ գոյութիւն ունեցող ազգային բոլոր կազմակերպութիւններու և մամուլի ներկայացուցիչները։ Հանդէսն ունէր իր գեղարուեստական բաժինը։*

18 յունիս 1931.— *ՌՈՒՄԷՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ և անոր հետ հայութիւնը տօնեցին Բրօֆ. Նիքօլա Եօրկայի ծննդեան վաթսունամեայ յոբելեանը։ Ծնած Պօթօշան, Եօրկա աչքերը բացաւ հայերը ճանչնալով ու սիրելով զանոնք իր ամբողջ կեանքին մէջ։*

ԲՐՈՖ. ՆԻՔՕԼԱ ԵՕՐԿԱ, ՌՈՒՄԷՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏ

Մասնաւորաբար վերջին տասը տարիներու ընթացքին անոր հովանաւորութեան ու աշխատանքին կը պարտինք հայ մշակոյթին ծանօթացումը։ Բացի պարբերականներու մէջ ցրուած զանազան էջերէն, նուիրուած հայագիտութեան, յիշելու է իր հետեւեալ հատորները.— 1. Հայերը եւ Ռումէնները, *պատմական զուգակշիռ, տպուած 1913ին, Պուքրէշ։ 2. Նոյն երկը ֆրանս. թարգմանութեամբ, տպուած Պուքրէշ։ 3.* Համառօտ պատմութիւն փոքր Հայաստանի, *Սորպոնի մէջ ըրած իր դասախօսութիւնները Կիլիկիոյ մասին, տպուած Փարիզ, 1930ին։ 4.* Չորս բանախօսութիւններ Հայաստանի մասին, *(հողամաս, ցեղ, պատմութիւն, գրականութիւն) տպուած 1929ին, Պուքրէշ։*

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

28 յունիս 1931.— *ՀԱՅ ԵՐԳԻ մեծ վարպետին ծնընդեան վաթսունամեայ յոբելեանի հանդէսը տեղի ունեցաւ Փարիզի մէջ մեծ խանդավառութեամբ, մասնակցութեամբ Կոմիտաս և Սիփան երգչախումբերու և ծանօթ հայ երգչուհիներու։* Կոմիտաս Վարդապետ *ծնած է Քէօթահիա 1869ին։ Մանկութեան անունն է Սողոմոն Սողոմոնեան։ Տասը տարեկանին Պրուսա կը ղրկուի և հոն վիճակով Էջմիածնի աշակերտ կ'ընտրուի։ 1881ին կը հասնի Էջմիածին, ուր նախակրթութիւնը լրացնելէ յետոյ կը մտնէ ժառանգաւորաց Վարժարանը 1890ին։*

Խրիմեանի կաթողիկոսութեան օրով, երբ 23 տարեկան էր, վարդապետ կը ձեռնադրուի։ Հոն կ'ուսումնասիրէ ձեռագիրներուն մէջ հին շարականները, գտնելու համար հին հայկական երգեցողութեան գաղտնիքը։ Թիֆլիսի նաւ-

թատերերէն Մանթաշեանի ծախքով կը մեկնի Պերլին, ուր երեք տարի (1896-1899) կը հետեւի Երաժշտանոցի դասընթացքին և Համալսարանի փիլիսոփայութեան ճիւղին: Վերադարձին, մինչեւ 1905, կը շարունակէ իր ուսումնասիրութիւնները, կը շրջի հայ գիւղերը, հաւաքելով գեղջկական երգեր: Կ'ընդօրինակէ նաեւ քրդական, պարսկական և թաթարական եղանակներ: 1906ին շրջան մը կը կատարէ Ֆրանսայի, Գերմանիոյ և Զուիցերիոյ մէջ, ճանչցնելու համար հայ ինքնուրոյն երաժշտութիւնը: 1910ին կը մեկնի իր ծննդավայրը: 1910-1914 Պոլսոյ մէջ իր ներկայութիւնը մեծ ազդեցութիւն կը գործէ հայ բանաստեղծութեան, մասնաւորապէս Վարուժանի վրայ: 1914ին կը ձերբակալուի հայ մտաւորականներու հետ և կ'աքսորուի Այաշ: Այնտեղ է որ առաջին անգամ մտային անհաւասարակշռութեան նշաններ ցոյց կուտայ: Պոլիս վերադարձին, հիւանդութիւնը որոշապէս կը յայտնուի և կը զարգանայ: Պատերազմէն յետոյ Վիլժիւիֆի հիւանդանոցը (Փարիզի մօտիկ) կը տեղափոխուի ուր կը մնայ մինչեւ հիմա: Ունի բազմաթիւ գործեր, թէ տպուած և թէ անտիպ ու հասցուցած է հինգ աշակերտներ, (Վ. Սարգսեան, Վ. Սրուանձտեանց, Ա. Սէմէրճեան, Մ. Թումաճեան և Բ. Կանաչեան), որոնք կը շարունակեն իրենց վարպետին գործը:

Յունիս 1931.— 1911ին էր, որ Ամերիկայի մէջ հիմը դրուեցաւ Ամերիկահայ Կարմիր Խաչին, որ անցեալ տարի տօնեց իր քսանամեակը: Ահաւասիկ այն հիմնական երեք նպատակները, որոնց գործադրութեան համար հայ կինը ամէն ճիգ թափեց.— Ա. Պատերազմի, սովի, համաճարակի կամ ոեւէ աղէտի պահուն օգնութեան հասնիլ վիրաւորեալներու, կարօտեալներու և զոհերու ընտանիքին: Բ. Խաղաղ ժամանակ նպաստել հանրօգուտ հաստատութիւններու: Գ. Օգնութեան հասնիլ հայրենիքի ազատագրութեան համար պայքարող վեթերաններու և զոհերու ընտանիքնե-

"ԱՆԱՀԻՏ"

ՀԱՆԴԷՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

գրական, գեղարուեստական, գիտական պարբերաթերթ, ճոխ եւ այլազան բովանդակութեամբ եւ բազմաթիւ նկարներով պատկերազարդուած: կ'աշխատակցին մեր հին ու նոր լաւագոյն գրողներէն շատեր:

Հիմնադիր - Տնօրէն՝ ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Բացուած է բաժանորդագրութիւնը երրորդ տարեշրջանի:

Տարեկան բաժնեգինն է 100 ֆրանք Ֆրանսայի եւ գաղութներուն համար: Այլ երկիրներու համար՝ 125 ֆր. կամ 5 տոլար:

Դիմել՝ A. Tchobanian, 9 Rue Say, Paris.

րուն: Մէկ խօսքով Հայ Կարմիր Խաչին հիմնական նպատակն է օգնութեան հասնիլ հոն, ուր որ հայը կարօտութեան մէջ է:

17 Մայիս 1931.— ՓԱՐԻԶԻ ԱՂՔԱՏԱԽՆԱՄ Բարեգործական Ընկերութիւնը տօնեց իր գործունէութեան քառասնամեակը: Յոբելեանի նախորդ օրը Լնժէնեօր-Սիվիլի սրահներուն մէջ մասնաւոր հանդէս մը տրուեցաւ, որու նպատակն էր երախտագիտութիւն և մեծարանքի արտայայտութիւն մը ընել Աղքատախնամի հիմնադիրներուն և բարերարներուն:

1931ի ընթացքին տեղի ունեցաւ նաեւ Բժ. Միհրան Քէմհաճեանի բժշկական գործունէութեան յիսնամեայ յոբելեանը: Տեսնել իր մասին մահերու բաժնին մէջ:

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

14 Նոյեմբեր 1930.— Հ. Ա. Վ. ՄԱՏԻԿԵԱՆ.— (1886-1930).—

Ծնած 1886ին Խոտրջուրի մէջ: Մկրտութեան անունը Դանիէլ: 1906 Յունիս 10ին կ'անդամակցի Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան: Քահանայ կը ձեռնադրուի 1909 Յունիս 19ին՝ Հ. Գր. Արքեպ. Գովրիկեանէ: Կը յաճախէ համալսարան, եւ 1911ին կը ստանայ աստուածաբանութեան տոքթէօրի աստիճան:

1909-1912, երեք տարի եղած է փոխանորդ խմբագիր «Հանդէս Ամսօրեայ»ի. իսկ 1912-20, ութը տարի շարունակ խմբագրապետը:

Իր գործերն են՝ Կրօնի ծագումը, Անունը կամ կեղծ Սեբէոսը, Արա գեղեցիկ, Մակաբայեցւոց Ս. Գրքին հայերէն թարգմանութիւնը: Բծաւոր ջերմէ վարակուելով եւ բռնուելով թոքատապէ, փակեց իր աչքերը, 44 տարեկան հասակին մէջ:

■

21 Դեկտեմբեր 1930.— ՆՇԱՆ ՏԷՍՏԷԿԻՒԼ.— (1889-1930).—

«Կեանք եւ Արուեստ»ի խմբագրութիւնը խորունկ կսկիծով կ'արձանագրէ իր աշխատակցին, Նշան Տէստէկիւլի մահը, զոհ թոքախտի: Զինքը ճանչցեր էինք 1905ի աշնան առաջին անգամ, երբ ուսուցչական պաշտօնով Մէզրէի Կեդրոնական վարժարանը կը մեկնէինք: Իր աշակերտութեան ոգեկոչումը քաղցր յիշատակներ կ'արթնցնէ մեր մէջ: Դժբախտաբար տարեգրքին սահմանները թոյլ չեն տար ներկայացնելու իր նկարագրի գծերը, գործիչը, գրագէտը եւ քննադատը: Մինչեւ վերջը գիտցաւ պահել մտքի անկախութիւնը, կարծիքներու ինքնատիպու-

թիւնը եւ խօսքի ու գրչի անկեղծութիւնը։ Ծնած 1889ին Բալուի Հաւաւ գիւղը, մանուկ հասակին կը փոխադրուի Խարբերդ։ 1907ին կ'աւարտէ Մեզրէի Կեդրոնական վարժարանը։ 1910ին Ամերիկա կը մեկնի, ուր կ'աւարտէ Brown Universityն Master of arts տիտղոսով։ Եղած է գործիչ Հ. Յ. Դ. Ամերիկայի շրջանին, անդամ Կ. Կոմիտէի, խմբագիր «Հայրենիք»ի եւ «Փիւնիկ» գրական հանդէսին։ Վերջին երկու տարիները կ'աշխատակցէր Christian Science Monitorի։ Գրքով լոյս ընծայած է Գրելու արուեստը եւ Հայոց պատմութիւն։ Կը թողու այրի մը եւ աղջիկ զաւակ մը։

ՆՇԱՆ ՏԷՍՏԷԿԻՒԼ (Քլիշէ «Հայրենիք»)

■

25 Դեկտ. 1930.— Վ. ԻՐԱՆԵԱՆ (Վաղինակ Սարգիսեան).— (1890-1830).—

Ծնած է 1890 Մարտ 13ին Թաւրիզ։ Նախնական կրթութիւնը ստացեր է նոյն քաղաքի ազգային վարժարանին մէջ՝ յաճախելով մինչեւ 5րդ դասարանը։ Գիտէր հայերէն, պարսկերէն, ֆրանսերէն եւ ռուսերէն։ 1910ին հրատարակած է Ղարատաղ անունով ամսագիրը եւ Ենգի ծածկանունով կը թղթակցէր Թիֆլիսի Հորիզոնին։

Համոզուած գաղափարական գործիչ մըն էր։ Առեւտրական ասպարէզին մէջ, կարգապահ եւ խանդավառ աշխատող մը։ Վերջին տարիներուն գաղութահայ թերթերուն ղրկած է շահեկան թղթակցութիւններ եւ պարսիկ գրականութեան շուրջ հմտալից ուսումնասիրութիւններ։ Դժբախտաբար թոքախտն իր աւերը գործեր էր արդէն ու զինքը դարձուցեր կմախք մը։ 1930 Դեկտ. 25ին կը փակէ իր աչքերը, թողլով երկու անչափահաս զաւակներ՝ մանչ մը եւ աղջիկ մը։

ՋԳՕՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Métro : LOUIS BLANC ԴԵՐՁԱԿ 233, Fb. St.-Martin, Paris

2 Դեկտ. 1930.— ՀԱՅԿ ԱՆՏՈՆԵԱՆ.—

Ծնած էր Ակնայ Ապուչեխ գիւղը, եւ պատանի հասակին փոխադրուած Պոլիս։ Նախակրթութիւնը ստացաւ Ղալաթիոյ վարժարանին մէջ, երբ տակաւին Կեդրոնականը չէր հաստատուած։ Երեք տարի հետեւեցաւ անտառաբանական եւ հանքաբանական վարժարանին, աշակերտելով գերմանացի ուսուցիչ Մ. Վայսի եւ ստանալով հանքաբան-երկրաչափի վկայական։ Մէկն էր ազգային այն տիպարներէն, որոնք իրենց ստանձնած գործերուն բովանդակ պատասխանատուութեան գիտակցութեամբ, ուղղամտօրէն կը գործեն։ Թաղային վարժարաններու հոգաբարձութենէն մինչեւ Ընդհանուր եւ Քաղաք. Ժողովներու անդամակցութիւնը, եւ իբրեւ Ազգ. Երեսփոխան՝ նկարագրի այս գիծերը պահեց միշտ։

ՀԱՅԿ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

■

3 Յունվ. 1931.— ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ. — (1874-1931).—

Մեր աշխատակից եւ բարեկամ, բանաստեղծ Ռ. Որբերեան ծնած էր 16 Փետրուար 1874ին Մալաթիոյ մէջ։ Շրջանաւարտ էր Խարբերդի Եփրատ Քոլէճէն։ Ուսուցչական պաշտօններ վարած էր Իզմիրի եւ Գատըգիւղի Ազգ. վարժարաններուն մէջ։ Յետոյ, չհանդուրժելով ասպարէզին դառնութիւններուն, քաշուեցաւ Ճիպութի, առեւտրական գործով զբաղելու եւ յաջողեցաւ իրեն համար դիրք մը շինել։ Ծառայութիւններ մատուցած է Ֆրանսայի, օգնելով կամաւորական ուժերուն եւ այս առթիւ ստացած է ֆրանսական պատուանշան։

1918 ին Եթովպիոյ հայկ. գաղութին կողմէ ընտրուեցաւ պատգամաւոր Փարիզի Համագումարին։ 1921 ին ընտրուեցաւ Ազգ. Պատուիրակութեան խորհրդական եւ 1921 ին Բարեգործականի Կեդր. Վարչութեան անդամ։ Ճիպութիի մէջ եղած է Daily Mail*ի եւ* New York Herald*ի թղթակից։ Ունի գրական հատոր մը,* Ովասիս *եւ ցիրուցան հրատարակութիւններ։*

■

9 Յունուար 1931.— *Պոլիս, Գատըգիւղի մէջ, որուն քարոզիչն էր, վախճանեցաւ* **Տ. ԳՆԵԼ ԵՊՍ. ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆ,** *50 տարեկանին։ Երկար տարիներ պաշտօնավարած, իբրեւ առաջնորդ, Մուշի, Սամսոնի, Սվազի եւ Ռումանիոյ մէջ։*

Նոյն ամսուն կորսնցուցինք նաեւ **ՀԱՅԿ ԹԱՅՔԼՍԷՆԵԱՆ։** *Հանգուցեալը 1891 ին կոչուած է Պոլսոյ գերման դեսպանատան մէջ թարգմանի պաշտօնին, կը վարէր զայն մինչեւ վերջին տարիները։ Բազմաթիւ հայրենակիցներու օգտակար եղած է, մասնաւորապէս Ընդհ. Պատերազմի միջոցին։*

■

20 Յունուար 1931.— Հ. ԳՐԻԳՈՐ ԳՈՎՐԻԿԵԱՆ.— (1841-1931).—

Վիեննայի մէջ վախճանեցաւ Գեր. Գրիգոր Գովրիկեան Ընդհանրական Աբբայ Մխիթարեան Միաբանութեան եւ Արքեպս. Մծբնի 1909 Յուլիս 19 էն ի վեր։ Ծնած էր Կերլա հայաքաղաքը (Ռումանիա) 1841 Մայիս 27 ին։ Մանուկ հասակին մտած է Մխիթարեան վանքը եւ եղած արդիւնաւոր անդամ նոյն Միաբանութեան։ Իր գրական աշխատանքներուն մէջ աչքի կը զարնեն Հունգարահայ գաղթականութեան նուիրուած աշխատութիւնները 4 ստուար հատորներով 1894-1904։ 1887 ին իր նախաձեռնութեամբ հիմնուեցաւ «Armenia» *հունգարերէն ամսաթերթը։ Փիքաս եւ Յովհաննէս Անեցի ստորագրութեամբ, 1880 ական թուականներէն սկսեալ,* Հանդէս Ամսօրեայ*ի եւ* Բազմավէպ*ի աշխատակցած է։*

■

Փետրուար 1931.— ԶՕՐԱՎԱՐ ՆԱԶԱՐԲԷԳԵԱՆ.— (1856-1931).—

Զօրավար Նազարբէգեան Թիֆլիսցի էր, ծնած 1856 ին։ Ուսած էր Ռուս զինուորական վարժարանը, անկէ շրջանաւարտ ըլլալով։ Մասնակցեցաւ 1877 թուի Ռուս-թուրք պատերազմին իբրեւ պարզ սպայ եւ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՆՈՒՇԵՂԷՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍՆԱԳԷՏ

O. M. OHANNESSIAN

(MELKON)

25, Rue Vilaine, Paris (20e) Tél. Ménil. 69-15

մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ վաճառում բագլավայի

աչքի ինկաւ Արտահանի գրաւման ատեն հրամայուած գրոհին։ 1904-1905 ի Ռուս-ճաբոն պատերազմի ատեն Նազարբէգեան կը հրամայէր հետեւակ գունդի մը։ Երբ, 1914 ին, սկսաւ Համաշխարհային պատերազմը, Զօր. Նազարբէգեան առնուեցաւ զէնքի տակ եւ նշանակուեցաւ պետ Կովկասեան երկրորդ հրացանաձիգ զօրաբաժնի։ Ամբողջ պատերազմի ընթացքին մնաց Կովկասեան ճակատին վրայ եւ առանձնապէս նշանաւոր հանդիսացաւ 1915 ի գարնան Դիլիմանի մօտ տեղի ունեցած Ռուս-թուրք ուժերու զօրեղ բախումի ատեն։ Հոս էր որ Զօր. Նազարբէգեան, գործակցութեամբ ռուս զօրքերու եւ հայ կամաւորական գունդերու, ջախջախեց Խալիլ փաշայի բանակը։ Ռուսական յեղափոխութենէն ետք, Զօր. Նազարբէգեան նշանակուեցաւ պետ կովկասեան ճակատի հայկական զօրաբանակին։ Երբ կազմուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը 1918 ին, Զօր. Նազարբէգեան եղաւ Հայաստանի բանակին սպարապետ։ 1920 ի Հայ-թուրք պատերազմի ատեն ընդհանուր հրամանատար էր հայկական ուժերուն։ Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք, աքսորուեցաւ բոլշեւիկներու կողմէ դէպի Ռուսիոյ խորքերը։ Ատեն մը ետք, թոյլատրուեցաւ իրեն վերադառնալ Թիֆլիս, մինչեւ իր մահը։ (Տեսնել իր նկարը էջ 23 ի խմբանկարին մէջ)։

■

24 Փետրուար 1931.— ԵՐՈՒԱՆԴ ԼԱԼԱՅԵԱՆ.— (1864-1931).—

Յայտնի ազգագրագէտ Երուանդ Լալայեան ծնած էր 1864 ին, Ալեքսանդրապոլի մէջ։ Աւարտելով Թիֆլիսի Ներսիսեան վարժարանը, իր ուսումը շարունակած է Ժընեւի համալսարանին մէջ եւ ապա հետեւած Փարիզի մարդաբանական դասընթացքներուն։ Վարած է ուսուցչական պաշտօններ մինչեւ 1909 թուականը։ Այս թուականէն յետոյ է որ նուիրուեցաւ ազգագրական եւ հնագիտական աշխատանքներու։ Ճամբորդած է Անդրկովկասի գրեթէ բոլոր հայաբնակ վայրերը եւ Թրքահայաստանի մէկ մասը։ Հաւաքած է տեղագրական եւ ազգագրական նիւթեր, զոր հրատարակած է նախ Ազգագրական Հանդէս*ին մէջ, ապա առանձին հատորով։* Ազգագրական Հանդէս*ը հիմնեց 1896 ին, ամէն տարի երկու խոշոր հատոր հրապարակ հանելով, մինչեւ 1917։ Իր ջանքերով Թիֆլիսի մէջ հիմնուեցաւ 1905 ին* Ազգագրական Ընկերութիւն*ը եւ անոր կից* Ազգագրական Պատմական Թանգարան*ը։ Մահէն առաջ կատարած է տպագրական սրբագրութիւնները այն երկին, որ կը կրէ* Պեղումներ Հայաստանում *խորագիրը։ Մեծ, բեղմնաւոր եւ օգտակար աշխատանք կատարած է Եր. Լալայեան, մեր ազգագրութեան եւ հնագիտութեան համար։ Այս բոլորը միս մինակ, առանց ընկերութիւններու կամ մարմիններու մասնաւոր օժանդակութեան կամ հովանաւորութեան։*

■

28 Մարտ 1931.— ՄԱՐԿՈՍ ՆԱԹԱՆԵԱՆ.—

Նաթանեան ընտանիքը յայտնի անուն մըն էր Վանի մէջ։ Մէկն էր անիկա, որ առաջին օրէն ինքզինքը նուիրեց հայ դաստիարակութեան գործին։ Ուսումնական թուականներուն պաշտօնի կոչուեցաւ Միացեալ Ընկերութեան դպրոցներուն մէջ, նախ իբրեւ ուսուցիչ եւ յետոյ քննիչ։ Պաշտօնավարութեան ընթացքին էր որ աքսորուեցաւ Երուսաղէմ։ Վեհապետեան Պատրիարքի միջնորդութեամբ յաջողեցաւ ազատիլ եւ

վերադառնալ Վան, ուր ամուսնանալով առեւտրական գործերով զբաղեցաւ: 96 ի դէպքերէն վերջ Կ. Պոլիս անցնելով մինչեւ 1926, ամբողջ 30 տարի անընդհատ դպրոցներու մէջ վարեց ուսուցչական պաշտօններ: Իբրեւ Ազգ. երեսփոխան յաճախ լսելի կ'ընէր իր ձայնը: Բէմալական գրաւումէն յետոյ, Նաթանեան Փարիզ հաստատուեցաւ: Այստեղ ալ շարունակեց իր ուսուցչական գործունէութիւնը, առանձնելով զանազան դասաւանդութիւններ: Նաթանեան փարած էր նաեւ իր գրչին, աշխատակցելով Ապագային, Պոսթոնի Պայքարին եւ արտասահմանեան ուրիշ հայ թերթերուն, իր պատմական յօդուածներով:

■

Յունիս 1931.— ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՏԷՐՊԷՏԷՐԵԱՆ.— (1872-1931).—

Ծնած էր 1872ին, Արաբկիր: 1892ին Կարնոյ Սանասարեան վարժարանը աւարտելէ յետոյ, կ'անցնի Պոլիս: Յետոյ կ'երթայ Իզմիր, եւ պաշ մը ուսուցչութեամբ զբաղելով, կը դառնայ առեւտրական: 1901ին կ'երթայ Անվերս, Պելճիքայէն կ'անցնի Ռումանիա, նախ Կոնստանցա, յետոյ Պուքրէշ, ուր կը գործէ իբրեւ դրամատան պաշտօնեայ եւ առեւտրական, մինչեւ 1916: Այնուհետեւ միջոց մը կ'անցնէ մեկնելու Ռուսաստան, Նոր Նախիջեւան: 1918ին կը վերադառնայ Ռումանիա եւ քիչ յետոյ կ'ընտրուի պատգամաւոր Փարիզի Ազգային Համագումարին (1919): Անկէ ի վեր հաստատուած էր Փարիզ: Կ'աշխատակցէր Կեանք եւ Արուեստի, ինչպէս նաեւ Յառաջի եւ Հայրենիքի: Ձեռնարկած էր գրելու «Իսլամ»ի պատմութիւնը, եւ գիշերը ցերեկին խառնած, աւարտելով զրկեց Հայրենիք ամսագրին, հրատարակութենէն յետոյ գիրքի վերածելու բաղձանքով: Իր յաջորդ գործը պիտի ըլլար Հնդկաստանի կրօններու պատմութիւնը, որուն հազիւ 8-10 էջը գրած էր: Ունի ուսումնասիրութիւններ զանազան թերթերու եւ մասնաւորապէս Հայրենիք ամսագրին մէջ, Յիսուսի, Այնշթայնի տեսութեան, Գոնչուներու եւլն. մասին: Յայտնելով մեր ցաւակցութիւնը իր ընտանեկան պարագաներուն, գուրգուրանքով կ'ոգեկոչենք իր յիշատակը այս էջերուն մէջ, իբրեւ մեր աշխատակիցը եւ բարեկամը:

■

8 Սեպտեմբեր 1931.— Փարիզահայերը դժբախտութիւնը ունեցան կորսնցնելու Տօքթ. ՄԻՀՐԱՆ ԲԻՄՀԱՃԵԱՆը, որուն բժշկական կեանքին յիսնամեակը տօնուած էր այս տարի: Ծնած էր Կ. Պոլիս 1852ին: Երիտասարդական տարիքին մէջ հաստատուած էր Փարիզ, եւ առացած էր Պաստէոյ Լէգէոնի ասպայութեան աստիճանը: Մինչեւ վերջին տարին կը պահէր՝ Փարիզի Հայ Բժշկական Միութեան պատուոյ նախագահութիւնը:

Վերջին պահուն իմացանք Պոլսէն մահը ԱՐԹԻՒՐ ՄԱՂԱՔԵԱՆԻ, նախկին ատենապետ Ազգ. Վարչութեան, ատենապետ Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան: Իրաւագէտ էր եւ եղած է դատաւոր Ատանայի եւ Սելանիկի մէջ, յետոյ անդամ Պոլսոյ Վերաքննիչ եւ Վճռաբեկ ատեաններու:

Տարուան ընթացքին հայ ժողովուրդը կորսնցուց նաեւ երկու անշահախնդիր ծանօթ հայասէրներ, Օկիւթ Կօլէն եւ Միս Գուշման:

ՍՏԱՑԱՆՔ

ԼԻԱԿԱՏԱՐ ԳՐԱՑՈՒՑԱԿ «Կիլիկիա» ծանօթ Գրավաճառատան: 1918ին հիմնուած Յակոբ Սարգիսեանի կողմէ եւ յետոյ Նիւ-Եորք փոխադրուած: Հասցէ՝ Cilicia Book Store, 97 Lexington Avenue, NEW-YORK, N. Y.

ԱՐԻԻՆՈՍ ՃԱՄԲԱՆ, Մաննիկ Պէրպէրեանի: Հրատ. Հրանտ-Սամուէլ Գրատան, 51, Rue Monsieur-le-Prince, PARIS (VIe). Գին՝ 10 ֆրանք կամ 50 սէնթ:

ՇՈՒՏՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԷ

"ԱՄԵՆՈՒՆ ՀԱՍՑԷՆ"

1932 — Բ. ՏԱՐԻ

Անուններ, հասցէներ եւ զբաղում ամբողջ ֆրանսահայ գաղութի, ինչպէս նաեւ արեւմտեան Եւրոպայի երկիրները (Անգլիա, Պելճիքա, Գերմանիա եւլն.) բնակող Հայերու:

Անցեալ տարուան կրկին ծաւալով, բայց գինը 6 ֆրանք:

Դիմել.— Librairie «Arpi», L. Mozian, 5, Rue Champlain, Paris (20e).

ԳՐԱՏՈՒՆ ՀՐԱՆՏ-ՍԱՄՈՒԷԼ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

51, Rue Monsieur-le-Prince, PARIS (VIe)

Téléphone : DANTON 88-65 Métro : ODÉON

Այս գրատան մէջ կը գտնէք հայերէն եւ ֆրանսերէն ամէն տեսակ գրքեր հին թէ նոր:

կազմատուն արդիական կատարելագործութեամբ:

կը ստանձնէ նաեւ տպագրական ամէն կարգի գործեր:

ՎՐԻՊԱԿ

Մեր աշխատակից Պ. Յովհ. Պօղոսեանի յօդուածին մէջ հետեւեալ վրիպակները սպրդած են.—

Էջ 65, 10րդ տող «մի» բառը պէտք է ըլլայ «կիմրեցու»էն առաջ:
Էջ 67, 20րդ, 37րդ եւ 40րդ տողերու «մրոյ գիւղը» պէտք է ըլլայ «մրոց գիւղը»:
Էջ 68, 33րդ տող «խակ Զաթնանց...» պէտք է ըլլայ «իսկ Զաթնանց...»:
Էջ 71, 21րդ տող «ու երբ ցմահ երգեմ քեզ» պէտք է ըլլայ «ու ես ցմահ երգեմ քեզ»:
Էջ 72, 8րդ տող «տեսանիկ» պէտք է ըլլայ «տխանիկ»:
Էջ 72, 22րդ տող «խնդութիւն» պէտք է ըլլայ «խնդութեան»:
Էջ 72, վերջին տող «ծախսեցիր» պէտք է ըլլայ «ծախուեցիր»:
Էջ 73, 10րդ տող «ծով Հայաստան» պէտք է ըլլայ «մով Հայաստան»:
Էջ 74, 3րդ տող «ինքնագիր պատմուածքներ» պէտք է ըլլայ «ինքնատիպ պատմուածքներ».
Էջ 75, 13րդ տող «կանգնել» պէտք է ըլլայ «կառուցել»:

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Էջ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ.— Վաղուան հայ մտաւորականները 5
ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ.— Վշտակիրներու հացէն 6
Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ.— Նամակ՝ Մ. Տ. ին 8
Ռ. ՍԵՒԱԿ.— Հայաստան 9
ՓԱՅԼԱԿ.— Ի զո՛ւր 10
ԷՏԼՎԱՅՍ.— Ապրիլ Տամըմէկ 11
Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ.— Հայրենիք 12
A. DORIAN.— Stances à l'Inconnue 13
Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ.— Էմիլ Վէրհարընի «Բարձրասլաց բոցերը». . . . 14
» Աչքե՛րս (Էմիլ Վէրհարըն) 14
» Իմ որսս 16
Վ. ՄԱԼԷԶԵԱՆ.— Ոտնաքայլը 17
» Ժպիտը 35
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ.— Առաջին զեփիւռ 18
ՅԱԿՈԲՃԱՆ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ.— Սիկառէթիս մահը 21
ՌԷՆ.— Արիւնոտ հոգիները 22
ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ.— 34,38,43
ԲԻՒԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ.— Երեկոյ՝ ծառի մը տակ 36
» » Լիբանան 36
Գ. ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻ.— Քերթուած մը 37
Ղ. ՄԵԼՈՅԵԱՆ.— Արմենուշէն տեսարան մը 39
Յ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ.— Նիւ Եորք 44
ԽՄԲ.— Գրական նօթեր 50

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ.— Ես իմ անուշ 55
ՅՈՎՀ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— Հայաստանի գրականութիւնը 56
ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ.— 76

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

Փ. ՍԱՆԱՍԱՐ.— Կոմինիէռական ասուլիսներ, ճարտարապետ
Պ. Հրանդ Գազանճեանի հետ 80
ԽՄԲ.— Գեղարուեստական նօթեր 98

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՐՕՖ. Գ. ԱԲՈՒԼԵԱՆ.— Մկրտիչ Սանասարեանի եւ
Կարապետ Եզեանցի անմոռանալի յիշատակին . . . 103

Էջ

ՏՕՔԹ. ԱԼԼԱՀՎԷՐՏԻ ՈՐԴԻ.— Առաջին հայ վարժարանը Կ. Պոլսոյ մէջ 114
ԺԱՆ ՄԵՐՈՒ.— Ֆրանսացի սուլթանուհի մը 115
» » Թանկագին քարեր 118
ԽՄԲ.— Պատմական նօթեր 123

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀ. Գ. ՊԱՊԷՍԵԱՆ.— Փարիզահայութեան աճումը 125
ԽՄԲ.— Զատիկ Խանզատեանի Ատլասները 128
ՀՐԱՉԵԱՅ ՏԷՐՈՍԿԻ.— Դէպի երկինք 16.000 մեդր բարձրութեամբ . 130
ԽՄԲ.— Գիտական նօթեր 132

ԺՊԻՏ, ԾԻԾԱՂ ԵՒ ՀԵԳՆԱՆՔ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ.— Բանիրուն ճպուռները 136
ԺՊԻՏ, ԾԻԾԱՂ ԵՒ ՀԵԳՆԱՆՔ 138

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԷ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ.— Անգղին կտուցին տակ 144
Ստացանք 147, 153, 155, 189
ՅՈՎՀ. ԱՒԱԳԵԱՆ.— Եղիշէ Արք. Դուրեան 148
Հայ խմբագիրներ ֆրանսական մամուլին մէջ 154
Թերթեր

ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

Նահատակ Գրագէտներու բարեկամներ՝ 156.— Այգահանդէս՝ 158.— Բիչ մը երկինք՝ 159.— Այսպէս ապրեցանք՝ 159.— Գնդակահարուածները՝ 160.— Երեք ընկերները՝ 161.— Հայ եկեղեցի՝ 162.— Ապրիլեան եղեռնը քննական ակնոցով՝ 162.— Ուղեւորութիւն յ'Եթովպիա՝ 163.— Յուշագիրք Թրակիոյ եւ Մակեդոնիոյ հայ գաղութներու՝ 163.— Առողջապահութիւն ականջի, քիթի եւ կոկորդի՝ 164.— Համայնագիտական քարտէս Հայաստանի՝ 164 :

ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՓԱՐԻԶԻ ՄԷՋ

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Գրական Ակումբ՝ 165.— Զ. Ե. Ո. Միութիւն՝ 166.— Նուպարեան մատենադարան՝ 167.— Սէվրի Մուրատեան վարժարան՝ 167.— Հայ Բժշկական Միութիւն՝ 167:

ԱՆՑՈՒԴԱՐՁՆԵՐ

Բացում Հայ Ուսանողներու Տան՝ 168.— Հ. Բ. Ը. Միութեան նոր նախագահը՝ 168.— Երեք ընտրութիւններ՝ 169.— Զանգեզուրի երկրաշարժը՝ 170.— Ներգաղթը՝ 171.— Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու Ընկերակցութիւնը Պուքրէշի մէջ՝ 171.— Առաքինութեան հինգ մրցանակներ՝ 172.— Հայ ատողագէտ մը՝ 173.— Մահաթմա Կանտի՝ 173.— Մերուժան քհ. Տէր Խոսրով՝ 176.— Ոստիկան, քարտուղար եւ ուսուցիչ՝ 177.— Փարիզի Միջազգ. Ցաղթ. Ցուցահանդէսը՝ 177:

ՏԱՐՈՒԱՆ ՅՈԲԵԼԵԱՆՆԵՐԸ

Ձ. Ո. Մ.՝ 179.— Նարդոս՝ 179.— Հայ Բարեգ. Ընդհ. Միութիւն՝ 180. — Եօրկա՝ 180.— Կոմիտաս վարդապետ՝ 181.— Ամերիկահայ կարմիր խաչ՝ 182.— Փարիզի Աղքատախնամ՝ 182.— Բժ. Բէմճաճեան՝ 182.—

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

Հ. Ա. Վ. Մատիկեան՝ 183.— Նշան Տէատէկիւլ՝ 183.— Վ. Իրանեան՝ 184.— Հայկ Անտոնեան՝ 185.— Ռուբէն Որբերեան՝ 185.— Տ. Դնէլ եպս. Դալէմքեարեան՝ 186.— Հ. Գր. Գովրիկեան՝ 186.— Զօրավար Նազարբէգեան՝ 186.— Երուանդ Լալայեան՝ 187.— Մարկոս Նաթանեան՝ 187. — Մարտիրոս Տէրպէտէրեան՝ 188.— Բժ. Մ. Բէմճաճեան՝ 188.— Արթիւր Մաղաքեան՝ 188.—

ՆԿԱՐՆԵՐ

Օրմանեան Սրբազան երբ Անտոնեան միաբան էր (խմբանկար) էջ 7.— Ռ. Զարդարեան 8.— Ժագ Սայապալեան (Փայլակ) 10.— Ագապի Սայապալեան (Էտլվայս) 11.— Արմէն Տօրեան (գծ. Կապուիէլ Պըլօ) 13.— Կ. Սասունի (գծ. Շահինազար) 20.— Հայկական սպայակոյտը 23.— Հայ փոքրիկ կամաւոր մը 24, 25.— Հայ մամիկը (փասթէլ Արիանի) 26.— Գաղթական հայ ծերունին 27.— Ռէն (գծ. Շահինազար) 33.— Ղ. Մելոյեան (գծ. Շահինազար) 43.— Նիւ-Եօրք կ'արթննայ 44.— Գործարաններու անտառը 45.— Սեւամորթի մը եղերական մահը 46.— Փողոց մը՝ Ամերիկայի մէջ 47.— Յ. Գույումճեան 49.— Միհրան պէյ Մամիկոնեան 52.— Արարատի դաշտը 54.— Էջմիածնի մատենադարանը 58.— Յովհաննէս Թումանեան 59.— Երեւանի մատենադարանին մէջ Բրոֆ. Խաչատրեան եւ Թաղիադոսեան 60.— Յովհաննէս Յովհաննէսեան 60.— Նար-Դոս 61.— Երեւան, Հայաստանի Թանգարանը 61.— Վահան Տէրեան 62.— Երեւան, Հայաստանի պատկերասրահը 64.— Դերենիկ Դեմիրճեան 65.— Եղիշէ Չարենց 67.— Յովհ. Պօղոսեան 74.— Գում Գաբուի Մայր Վարժարանը (Հ. Գազանճեան, ճարտարապետ) 81.— Էջմիածնի կաթողիկէն (Դ. դար) 91.— Ժէռմինեի-Տէ-Բռէ եկեղեցին (Թ. դար) 91.— Ս. Գրիգոր եկեղեցին (Է. դար) 92.— Էքս-լա-Շաբէլի Մայր եկեղեցին (սկիզբ Թ. դար) 92.— Անի, Հովիւի եկեղեցին 94.— Հովիւի եկեղեցին (վերակազմուած Թ. Թորամանեանէ) 95.— Հաճարենիի անտառը (գծ. Վ. Մախոխեան) 99.— Զարեհ Գալֆաեան 100.— Ծովանկար (գծ. Ս. Սամուէլեան 101.— Նկարիչին մայրը (գծ. Շահինազար) 102.— Մկրտիչ Սանասարեան 105.— Բրոֆ. Գ. Աբուլեան 110.— Սանասարեան Վարժարանի 1895ի շրջանաւարտները 111.— Օր. Էմէ տիւ Պիւքտը Ռիվըրի 116.— Ալպէր Կէ 119.— Հաղուագիւտ քար մը 120.— Ադամանդի ճարտարարուեստի հայ ներկայացուցիչներ 121.— Զատիկ Խանզատեան 128.— Երուանդ Օտեան (գծ. Զ. Գալֆաեան) 136.— Յովհ. Աւագեան 151.— Գ. Սայապալեան 154.— Տօքթ. Տիգրան Ալլահվէրտի 155.— Ներսէս Օհանեան (գծ. Շահինազար) 166.— Առաքինութեան հինգ մրցանակաւորները 172.— Փարիզահայ կամաւորները դէպի ճակատ 174.— Մերուժան քհնյ. Տէր Խոսրով 176.— Կարապետ Պալեան 177.— Հ. Յ. Դ. Հիմնադիրները 179.— Բրոֆ. Եօրկա 180.— Կոմիտաս վարդապետ 181.— Նշան Տէատէկիւլ 184.— Հ. Անտոնեան 185.— Ռուբէն Որբերեան 185:

Երբ կ'ուզէք ունենալ արեւելեան ամէն տեսակ թարմ նպարեղէններ, ինչպէս նաեւ ԱՆՍԱՐԱՏ եւ նուրբ աղացուած սուրճ, պատրաստուած ամենավերջին թեքնիքայի մեքենայով, կը բաւէ անգամ մը այցելել՝

ՍԱՊՈՒՆՃԵԱՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐՈՒ

(SABOUNDJIAN FRÈRES)

"ԱՐԱՐԱՏ"

ՄԵԾ ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆԸ

39, Rue de Trévise -:- PARIS (9e)

Tél. : Provence 05-91 Métro : CADET

ԱՊՍՊՐԱՆՔՆԵՐ Կ'ԸՆԴՈՒՆՈՒԻՆ ԱՄԷՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԷ

ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ ԵՒ ՓՈՔՐԱՔԱՆԱԿ

ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ԱՌԱՔՈՒՄ ՆԵՐԱԾՈՒՄ ԵՒ ԱՐՏԱԾՈՒՄ

ԳԻՆԵՐԸ ԱՆՄՐՑԵԼԻ

"L'ART & LA VIE"

ALMANACH FRANCO-ARMÉNIEN

Administrateur :

V. R. TACVORIAN

Rédacteurs :

M. & M. BARSAMIAN

2e ANNÉE

1932

PRIX :

France et pays balcaniques .... Frs. 30.—

Autres pays .... $ 1.50

Adresser toutes correspondances à

M. & M. BARSAMIAN

94, Rue Lafayette, 94

PARIS (10e)

Chèques Postaux : PARIS 1495-86

Imprimerie MASSIS Paris.

Vient de paraître :

EMERAUDES

roman

par **Janine May**

un volume 15 frs. Denoël et Steele, éditeurs

Վ Է Մ

ԵՐԿԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

խմբագիր՝ Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

Բաժանորդագրութեան պայմանները.—

Ամերիկա, Բրիտ. կայսրութիւն, Եգիպտոս, Իտալիա՝ տարեկան 65 ֆրանք

Ֆրանսա եւ այլ երկիրներ ,, 50 ֆրանք

Ռումանիա, Պուլկարիա, Յունաստան, Սուրիա, Պարսկաստան ,, 40 ֆրանք

Հասցէ՝ S. Vratzian

4, Square Léon de Bertalot,

Courbevoie—Bécon (S.)

«ԱՆԱՀԻՏ»

ՀԱՆԴԷՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Գրական, գեղարուեստական, գիտական պարբերաթերթ, նոխ եւ այլազան բովանդակութեամբ եւ բազմաթիւ նկարներով պատկերազարդուած: Կ'աշխատակցին մեր հին ու նոր լաւագոյն գրողներէն շատեր:

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Տարեկան բաժնեգինն է 100 ֆրանք Ֆրանսայի եւ գաղութներուն համար: Այլ երկիրներու համար՝ 125 ֆր. կամ 5 տոլար:

Դիմել՝

A. Tchobanian, 9, Rue Say, **Paris** (9e)

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

ԱԿԱՆՋԻ, ՔԻԹԻ ԵՒ ԿՈԿՈՐԴԻ

Հեղինակ՝ ՏՕՔԹ. ԱԼԼԱՀՎԷՐՏԻ ՈՐԴԻ

ՏՕՔԹ. Վ. Ց. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆԻ Յառաջաբանով

ԳԻՆ՝ 10 ՖՐԱՆՔ

Դիմել հեղինակին՝ 27, Rue des Sablons, **Paris** (16e)

L'ART & LA VIE

Almanach Franco-Arménien

Administrateur :
V. R. Tacvorian

Rédacteurs :
M. & M. Barsamian

4e ANNÉE
1934

PRIX :

Pour tous les pays . . . . Frs. 25.

Adressez toutes correspondances à :

M. & M. Barsamian
94, Rue Lafayette, 94
PARIS (10e)

կրան

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0144813

13862